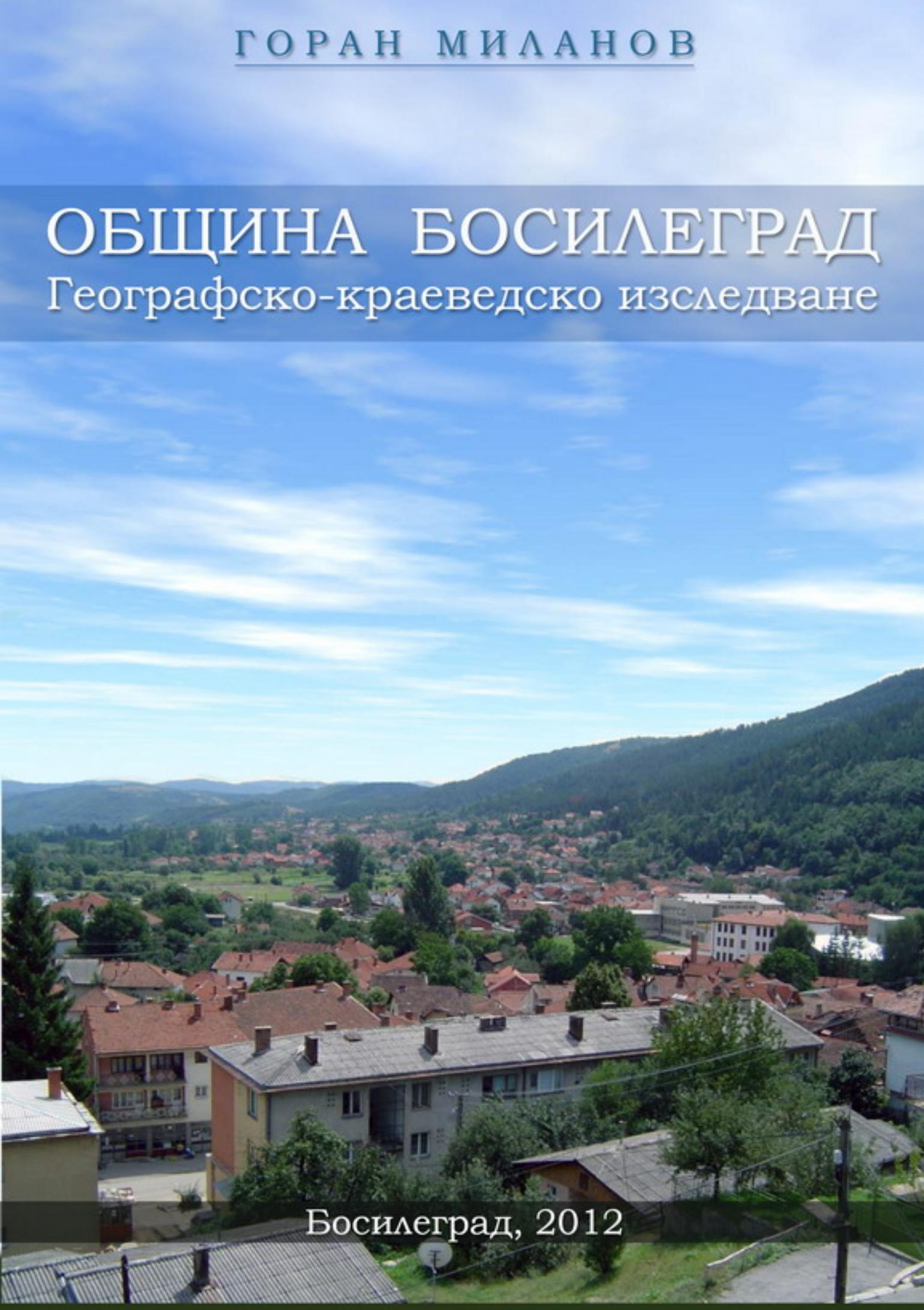

ГОРАН МИЛАНОВ

ОБЩИНА БОСИЛЕГРАД

Географско-краеведско изследване

Босилеград, 2012

Горан Миланов

ОБЩИНА

БОСИЛЕГРАД

-Географско-краеведско изследване-

**Босилеград
2012**

Горан Янков Миланов

**ОБЩИНА
БОСИЛЕГРАД
-Географско-краеведско изследване-**

Издател:

Народна библиотека „Христо Ботев“ Босилеград

За издател:
Асен Михайлов

Коректор-редактор:
Лилия Тончева

Компютърни обработки:
Горан Миланов
Тина Тасев

Дизайн на кориците:
Милан Асенов

Печатница:

Тираж:
300 егзemplяра

Спомоществовател за издаване на книгата – Община Босилеград, начело с кмета Владимир Захариев, и Националния съвет на националното малцинство на Българите в Сърбия

Предговор

Съдбата и времето не винаги са били много благосклонни към нашето минало. Голяма част от историческите събития, които биха могли да осветлят редица днешни проблеми, не са запазени в историческите източници – този своеобразен, така наречен еcran на историята. Много от онова, което би могло да бъде днешна наша гордост е изгубено през изминалите столетия. Историците и краеведите са именно хората, наели се с нелеката задача да съберат мозайката на историческите събития от отломъците на най-различни източници, за да възстановят живота на нашия народ през отдавна минали времена. Все още са много „белите петна“ в това отношение. Ето защо е толкова стойностна и значима работата на всички тези хора, посветили се на делото да издирват и да правят достояние на обществото изгубените следи от миналото. В голяма степен именно от тях зависят тези непреходни ценности от нашето минало да бъдат събрани и запазени и по този начин изпратени в бъдещето.

Знае се, че дистанцията на годините променя мащабите на събитията. Неща, които днес изглеждат обикновени, незначителни, могат да придобият голяма стойност след време. Някогашни, като че ли дребни факти, днес могат да бъдат особено важни за изясняване на определени исторически събития и за тяхното изследване.

До неотдавна се считаше, че Босилеградския край за науката през XIX век е представявал същинска *terra incognita* – бяло петно върху географските карти. Това заключваме от първата географска карта на Хайнрих Киперт, която автора обнародвал през 1853 година във Виена за нуждите на австрийския генерал-шаб. Никакви сведения за Краището няма там. И Константин Иречек в своя „Дневник“ (1884 г., Пловдив), пише как се изненадал, когато със своя другар, геолог А. Златарски, пътувайки, влезнал в „някаква си Изворска окolia“ за която по-рано не бе чувал. Но веднъж срещнал се с Краището, той оставил ценни сведения за него в „Княжество България“ и „Пътувания по България“.

Малко повече сведения за Краището – западно от Босилеград, дава Риста Николов (1912 г.), като изследва няколко селища от Босилеградско.

Следва класическата монография на известния български учен от Босилеградско Йордан Захариев „Кюстендилско Крайще“, печатана през 1918 година, в която се дават обширни сведения за този край.

В по-ново време внимание заслужават трудовете на Славка Драганова „Кюстендилски регион 1864-1919“, София, 1996 г.; Жеко Попов „Кюстендилски окръг-икономика, партии, борби 1878-1918“, Кюстендил, 1992 година, които дават не малко сведения и за Босилеградско.

Съществуват и други източници от този и по-новите периоди за този край, от които по-важните данни са извлечени и са дадени в тази книга.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	3
Съдържание	4

I. Теоретични основи на краеведско – географско изследване

Същност	7
---------------	---

II. Географско положение и природни условия и ресурси

Географско положение	11
Релеф	16
Полезни изкопаеми	20
Климат	24
Води	28
Почви	31
Растителност и животински свят	36

III. Историческа периодизация в развитието на община Босилеград

Историческо развитие на община Босилеград	41
---	----

IV. Демографско развитие

Топонимия и брой на населението	50
Структура и гъстота на населението	52
Естествено движение	57
Селища	59
Миграции	63
Демографски проблеми	65

V. Географски анализ на град Босилеград

Град Босилеград	67
-----------------------	----

VI. Стопанско-географски анализ на община Босилеград

Обща характеристика на стопанството	75
Енергетика.....	77
Структура на стопанството	79
Първичен сектор	79
Вторичен сектор	84
Третичен сектор	87

VII. Културно-географски анализ на община Босилеград

Език и народно творчество	94
Занаяти	97
Обичаи и празници	100
Легенди и предания	104
Народни носии	106
Народни танци – Хора	108
Народни инструменти	110
Храна	112
Строителство – някога и сега	113

VIII. Проблеми и тенденции в развитието на община Босилеград

Проблеми на „тримеждието“	117
STEP анализ на община Босилеград	119
Тенденции в развитието на община Босилеград	120

IX. Използвана Литература

Използвана литература	123
Данни за автора.....	125

I

Теоретични основи на краеведско – географското изследване

Същност

Всяко краеведечно проучване е селищен камък върху основата на националната история. С него се запълват много бели петна в науката. Чрез тях се осигурява информационна приемственост на поколениятата. Краеведческата творба не може да се разглежда откъснато от другите научни изследвания. Тя е част от творческия път на краеведа изследовател и е важна съставна част на общиизследователския научен поток.

За да бъде едно научно изследване на ниво, краеведът, който е решил да започне събирателска и изследователска работа, трябва да отговаря на редица изисквания. Преди всичко е необходимо да си отговори на следните въпроси:

- С каква цел и за кого се прави това изследване?
- Как ще организира работата си в най-общ план.

За да може да направи това, е нужно краеведът да притежава редица качества:

Да има дълбока вътрешна мотивация за стойността на това, което ще извърши. Нужна му е богата култура – да познава в общи линии обществено-политическия, икономическия и културния живот в национален машаб, на чийто фон да разглежда регионалните процеси и явления; да познава етнографията, фолклора.

Особено важно е да умее да общува с хора от различни поколения и интелектуално ниво; да е добър психолог и да вниква в народо-психологията; да умее да води диалог.

Нужно е да бъде търпелив, учтив и тактичен при записване на информацията.

Краеведът трябва да е човек, който обича перото, да бъде и журналист, и историк, и икономист, и етнограф, и фолклорист.

Ето че веднага възниква въпросът: Би ли се намерил такъв краевед с енциклопедични възможности?

Оттук именно произтича първият проблем при комплексните краеведчески проучвания. Отделно взето например специалистите в музеите биха разработили отлично отделни глави на едно поселищно проучване – етнографът - етнографията, археологът - археологията и т.н., но едва ли някой от тях би се нагърбил със същия успех да направи разработките върху проблеми от другите клонове на науката: история, икономическа география и пр. Ето защо този, който се хваща с тази почти непосилна за един човек задача, трябва да има много сериозна вътрешна мотивация за това, което започва. И друго – в поголямата си част краеведите-изследователи нямат нужната научна подготовка и квалификация. Те са просто едни безпримерни родолюбци.

При едно комплексно поселищно проучване е нужно събирателската и пручвателска работа да бъде осъзнателно управявана и целенасочена, да е налице един планомерен процес на работа. Краеведът, който не познава научната методика, в повечето случаи работи по интуиция, написва сам начините на работа и средствата, които трябва да използва. Това е следващият

важен проблем – липсата на научна методология, която краеведите да познават и прилагат

Краеведът, завладян от магията на търсенето и разкриването на историческите корени на социално-икономическото, обществено-политическото минало на селището, овладян от желанието да разгърне в дълбочина и ширина културните пластове на своя роден край, хваща молива, грабва тетрадката и тръгва по трудния път на събирача и изследователя.

Най-напред се изработка тематико-структурен план. На базата на него започва изследователска и събирателска работа. Открайват се пет етапа.

I етап – РАЗУЗНАВАТЕЛЕН (подготвителен)

С този етап възниква третият проблем – краеведът трябва дълго време да работи в библиотеки, архиви, музеи.

В библиотеката той се запознава с краеведската книжнина и историопис. Краеведът трябва да проучава отразения опит в краеведческите проучвания. От тях вижда как авторът е организирал една или друга проява в изследването, как е осъществил на практика поставената задача, т.е. докосва се до крайната реализация, крайния продукт.

С помоща на специалистите в библиотеката се запознава с картотеки и издадените библиографски указатели. Записва всички автори и заглавия, в които би могъл да намери материали по интересуващия го проблем. Когато прави комплексно проучване, тази справка е много трудна и сложна, защото темите и въпросите са разнообразни. За всяка публикация и автор се прави фиш, който съдържа – името на автора, заглавието, мястото на издаване, година. Обект на проучване са: историко-краеведски изследвания; физическа и икономическа география, която се отнася за съответния район; природоведска дейност – флора и фауна, метеорология; горите като обект на икономическата география – растителност, стопанското им значение, дървесни видове и пр.; проблеми на търговията – пазари, панаири, транспортно-пътна мрежа; население – демографски процеси, урбанизация, статистика, раждаемост, брачност, смъртност и пр.; историческо краезнание – публикувани материали за края по археология, история – според възприетата периодизация в науката; материали свързани с национално-освободителните борби, войни и възстания; просвета и култура, етнографски изследвания – материална и духовна култура.

И така, с библиотеката е приключено – изгответи са фишовете на публикациите в научните издания и периодиката, художествената литература.

В архивите – централни и окръжни, архивите в музеите се съхраняват ценни документи, които са доказателствен материал за историческото развитие на населеното място. Първото, с което краеведът трябва да се запознае, са справочниците. По тях се откриват фондовете, в които ще търсим нужните документи. От описите се вземат нужните архивни единици. За всеки фонд и архивна единица, с кратка информация, се правят фишове.

В музеите – за всестранно изучаване на проблемите се издирват и веществени материали в музеите. Това са веществени паметници – оръдия на труда, които се

използват при земеделието и животновъдството, при домашните занаяти; ръкописи, печатни издания, документи; епиграфски паметници и материали от археологически разкопки; изобразително и приложно изкуство. За всичко, което ще послужи за изясняване на даден проблем, се изготвя фиш.

Работа на терен – това е събирателска работа в селището, за което се пише. Тук подготовката има коренно различен характер от тази в посочените културни институти. Основният проблем е в това, че изследователят трябва да събира информация от хора различни поколения, на различно интелектуално ниво. Най-напред краеведът трябва да изготви няколко списъка:

- ✓ На стилните носители на народната традиция, майстори на обредите, добри разказвачи.
- ✓ Изпълнители на народни песни и инструменталисти.
- ✓ Занаятчии или потомци на занаятчии.
- ✓ Месни зевзеци.
- ✓ Народолечители, баячки.
- ✓ Хора, от които да запише спомени за исторически събития, или известни личности в селото, за създаване и развитие на предприятия, кооперации, училище, читалище, горско и пр.

II етап – ИЗУЧАВАНЕ на материалите, документите и предметите, за което се водят съответно записи.

III етап – СИСТЕМАТИЗИРАНЕ – след издирените публикации, документи, веществени материали, записана материална и духовна култура, фолклор, се търсят нови сведения, с които краеведът прави принос в даден клон на науката.

IV етап – ОБРАБОТВАНЕ на материалите.

На този етап краеведът се придържа към тематичния принцип на работа. Разработва отделни глави и параграфи. Събираните по теми материали от различните области се класифицират и обработват, систематизират според структурния план на дадената глава – например: история, социално-икономическа география и пр. При обработването се отсява ценното, новото, необходимото. В процеса на обработване се правят анализи и обобщения, като се разкриват връзки специфичните особености на проучвания регион. Така чрез комплексно поселищно проучване се получава цялостна характеристика на даденото селище.

V етап – ПОДРЕЖДАНЕ – прави се композиция на труда и разположение на материала – текст, снимки, таблици, схеми, карти, библиография.

III

Географско положение и природни условия и ресурси

Географско положение

Географското положение изразява пространственото отношение на община Босилеград спрямо други географски обекти /общини, страни, региони, протоци, големи реки и др./ с важно стопанско значение. Географското положение е системна категория и се състои от взаимосвързани и взаимозависими елементи /подкатегории/. Едни от подкатегориите се променят /икономогеографско и военно-стратегическото (геостратегическо) положение/, а други са относително постоянни /математическо (астрономическо), физико-географско (природо-географско)/.

Математическо географско положение

То се определя спрямо Екватора и началния меридиан (Гринуич). Босилеградската община се намира приблизително между $42^{\circ}18'$ и $42^{\circ}36'$ северна ширина и $22^{\circ}12'$ и $22^{\circ}33'$ източна дължина. Паралелът на който се намира град Босилеград е $42^{\circ}30'$ северна ширина. Това означава, че общината се намира в южната част на северния умерен пояс, по-близко до Екватора, отколкото до Северния пол.

Най-северната точка на общината се намира на $42^{\circ}36'44''$ с.г.ш. и $22^{\circ}16'50''$ и.г.д. Тази точка е върх Мали Стрешер (1757 м.) на планина Варденик.

Най-южната точка на общината се намира на $42^{\circ}18'41''$ с.г.ш. и $22^{\circ}21'35''$ и.г.д. Тази точка се намира в село Жеравино, по-точно, на тримеждието между Република Сърбия (Община Босилеград), Република България (Община Кюстендил) и Република Македония (Община Крива Паланка).

Най-западната точка на общината се намира на $42^{\circ}31'21''$ с.г.ш. и $22^{\circ}12'32''$ и.г.д. Тази точка представлява най-високата точка на общината (върх Бесна Кобила, 1922 м.), а в близост до нея (местността Руски Споменик) се намира тримеждието между общините Босилеград, Враня и Сурдулица.

Най-източната точка на общината се намира на $42^{\circ}28'48''$ с.г.ш. и $22^{\circ}33'40''$ и.г.д. Тази точка се намира между селата Ресен (Република Сърбия) и Трекляно (Република България), на надморска височина от 1200 метра.

Разстоянието от най-северната до най-южната точка по въздушен път е 34,06 км, а от най-западната до най-източната е 29,31 км.

Математическото географско положение най-много значение има в определянето на часовниковата зона. Република Сърбия, включвайки и община Босилеград, се намира в Средноевропейската часовникова зона.

Физико-географско (природо-географско) положение

Намираща се в крайния югоизток на Сърбия, Босилеградската община е планински тип община, чиято надморска височина варира в границите от 660 (ГКПП - Рибарци) до 1922 метра (върх Бесна Кобила). Общината влиза в Пчиньски окръг, с център град Враня, в който се включват и общините

Община Босилеград

Топографска карта

Търговище, Прешево, Буяновац, Владичин Хан и Сурдулица. От тях гранични на Босилеградска община са: Сурдулица на север, Враня на запад и Търговище също на запад. На изток границата на Босилеградско е обособена от държавната Сърбско-българска граница (дължината ѝ е 54 км), а на югозапад е Сърбско-македонската граница (около 9 км). Така община Босилеград се причислява към седемте общини в Сърбия, които имат за съседи две държави т.е. намиращи се на „тримеждие“. Границите на общината не са етнически. Тук живеят българи, сърби, македонци и други (Табл.6 на стр.52). Босилеград се причислява към средно големите общини по площ (571 km^2) и към малките по население – 7 979

души, които живеят в 3 042 домакинства¹.

Административния център на общината е град Босилеград.

Икономогеографско положение

Определя отношението на дадено място спрямо всички обекти имащи влияние върху икономиката му (пътища, икономически организации, природни ресурси, световни пазари).

Икономогеографското положение има три подкатегории: търговско-географско, транспортно-географско и туристико-географско положение.

Търговско-географско положение

То определя общите условия за стопанско развитие. Тъй като общината се намира в зоната на умерено-континенталния климат, има добри условия, които са благоприятни за живот и труд на населението. Това е неповторимо богатство за Босилеград. Изобилието на води, обработваемата площ и чистия въздух спомагат за доброто развитие на стопански и промишлени процеси. В Босилеградско се произвеждат стоки, както селскостопански, така и индустриални, с които се търгува и извън границите на общината и на страната. Това благоприятно влияе върху развитието на търговията и на стопанството като цяло.

Транспортно-географско положение

Община Босилеград се намира на крайния югоизток на Република Сърбия, от Белград е отдалечена 400 км, от Ниш 170 км, а от София 132 км. Неблагоприятната конфигурация на релефа обуславя неизградеността на пътната мрежа, така основните пътища, свързващи общината с вътрешността на страната, са със слабо качество, което пряко обуславя развитието на общината.

През общината не минават много пътища. Ако ги разделим на планински (минаващи през планински проходи) и долинни (минаващи по долини на реки), последните ще ги наречем по-добри за пътуване. Към долинните може да се отнесе пътя свързващ Сърбия и България (Босилеград-Кюстендил),

Югоизточна Сърбия

¹ „Попис становништва, домаћинства и станова у Р. Србији – Први резултати“, РЗС, Београд, 2011. г.

зашпото минава по долината на река Драговищица. От планинските може да се посочи пътя, който свързва Босилеград с вътрешността на страната (Босилеград- Сурдулица). Той отначало минава по долината на Божичка река, но после се изкачва по планината Власина до 1371 м., минава през Власинското плато и се спуска по противоположния ѝ склон. През лятото е удобен за ползване, но през зимния сезон поради снегонатрупването и снегозадържането, община Босилеград бива откъсната от вътрешността. През последните години много от пътищата в общината са реставрирани.

Туристико-географско положение

Въпреки, че то не се включва в туристическите ресурси, туристико-географското положение в голяма степен определя възможностите за тяхното използване и особеностите на развитието на туризма. Туристико-географското положение представлява пространствено отношение между местата на формиране на туристическо търсене и местата на неговото задоволяване.

Община Босилеград е нааситена с атрактивни природни и културни туристически ресурси – девствени гори, прелестни планини, Лисинския язовир, множество православни храмове (църкви и манастири), паметника на Васил Иванов Кунчев Левски, открит през 3. март 2005 година, и пр.

Неразвита пътна инфраструктура, липса на инвестиции в тази сфера и много други факти са причината за неразвитието на този отрасъл на стопанството. В Босилеград има изграден само един хотел (категория Б) още през 1977 година, в рамките на тогавашната ООУР „Слога“. Хотел „Дукат“ днес е приватизиран и единствено той дава подслон на туристите в Босилеград. Също така и политическото положение на общината влияе върху развитието на туризма. Общината се намира на граница с две държави и отварянето на границите в последните няколко години добре влияе за развитието на културния туризъм.

Паметникът на Васил Левски в Босилеград²

Хотел „Дукат“

² Скулптор на паметника е Росица Михнева, архитект е Атанас Атанасов, а изпълнението му е осъществено под ръководството на инж. Веселин Ружесков

Военно - стратегическо положение

Това е категорията на географското положение, която отразява влиянието върху териториалната отбрана на една териториална единица.

През територията на Босилеградско са минавали много народи – турци, австро-унгарци, германци и други. Попадал е под властта на много държави. След Освобождението от Османското владичество, Босилеградско е включено в границите на България. След като преживява три войни – Балканската, Междусъюзническата и Първата Световна война, по силата на Нйойския мирен договор от 27.11.1919 година, вече е към Кралството на Сърби, Хървати и Словенци (от 1929 г. - Югославия). По време на Втората световна война, когато Югославия е окупирана от германците, Босилеградско за кратко минава отново в границите на Република България, но след Втората световна война е в границите на СФРЮ до 1991 година, когато на 26. юни започва разпадането ѝ. След разпадането на СФРЮ община Босилеград от 27 април 1992 година е в границите на СРЮ до 4 февруари 2003 година, когато държавата е пруредена и преименувана в Република Сърбия и Черна Гора (с този акт, след 84 години съществуване изчезва името Югославия). На 03 юни 2006 година, чрез референдум е обявена независима Република Черна Гора, а община Босилеград от тогава до днес е в границите на Република Сърбия.

* * *

До Освобождението в Боследградска окolia (до 1889 г. се нарича Изворска) са включвани 73 села с 2618 домакинства и население 19 535 души. При преминаването в СФРЮ община Босилеград е с 39 селища (днес 37) и население 24 236 (днес 7 979 души).

* * *

Географското положение на община Босилеград е благоприятно за развитие на първичния сектор на стопанството. Климатичните условия на тези ширини благоприятстват за развитие на земеделие и животновъдство. Благоприятността на географското положение се оглежда и в това, че общината се намира на тримеждие. Това означава, че с добра политика, покрай богатите природни надземни и подземни ресурси, Босилеград трябва да привлече и чуждестранни инвеститори, които да влагат капитала си в общината, което би допринесло до развитие на междууседските отношения. Но небрежността на държавата към тези краища, неразвита пътна инфраструктура, липса на инвестиции и много други факти са причината за стопанското неразвитие на общината и ниския стандарт на живот на населението ѝ.

Релеф

Релефът представя лицето на земята. Явява се като резултат от действието на външни (ензогенни) и вътрешни (ендогенни) земни сили. Основните форми на релефа са образувани под действието на разседни, вулкански и седиментационни процеси.

Територията на общината в геоложко отношение е част от Рило-Родопския масив – най-старата суза в пределите на днешния Балкански полуостров. Това означава, че с формирането на масива през палеозоя (девон-perm), формирали са се и основните форми на релефа в общината. Това е станало преди 410 милиона години, т.е. по време на Херцинския тектонски цикъл. След това, по време на Алпийския тектонски цикъл (преди 245 милиона години), целия масив бива подложен на непрекъснато издигане и разрушаване. Тогава са се образували антиклинални и синклинални понижения, които след действието на ензогенните сили, са се преобразили в котловини и планини.

Босилеградското краище, след Алпийския тектонски цикъл, е представлявало орографско плато – средно-високо 1300 - 1400 метра. То променило формата си главно вследствие на ерозионната сила на водите, които надълбоко са се врязали в това плато, образуващи дълбоки и тесни долини - клисури и очертали самостоятелни възвишения, които сега могат да се схванат като отделни планини. Платото не е било изцяло равно: из него тук - там се издигали височини; те днес са върховете на най - високите планини: Черноок, Валози, Милевска планина, Беле Воде и др. Онези форми, които най - добре могат да характеризират една долина като ерозионна, а именно речните тераси, се срещат най - често в тукашните долини. По пътя Босилеград - Долна Лисина - Божица, Босилеград - Долна Любата - Горна Любата, както и по течението на река Драговищица от Босилеград към ГКПП - Рибарци, навсякаде по тия места явно личат по склоновете на долните речни тераси.

Видът и орографските форми на отделните възвишения се представлят значително еднородни, което показва, че и петрографският им състав е приблизително еднакъв. Всички планини в общината са изградени главно от стари (докамбрийски) скали (амфиболошисти, микашисти), метаморфни (гнейси, мрамори) и магмени (гранит) скали. На югозападния и североизточния склон на планината Църноок са се натрупали големи грамади от едър чакъл и среднозърнест гранит. Почти всички останали планини имат белези от младоеруптивни скали. Малкото от тях имат варовици, кварц, червени пясъчници (с. Брестница) и др. Планината Валози е най – богатата на руди на черни и цветни метали в цялата община.

Територията на общината, в сейзмическо отношение, попада в зоната с VIII магнитуд по международната MCS скала, само крайната източна част на общината, от Драговищица на изток, попада в сейзмичната зона на Кюстендил, където магнитуда е 9 по MCS. Когато се вземат в предвид местните геоложки и хидролошки условия, могат да се променят и сейзмичните магнитуди в

границите на един на горе или на долу. Поради това необходимо е да се по въпроса на осигуряване от катострафални последствия, в случай на земетресение със посочената сила, придаде голямо внимание при строенето, съгласно с техническите изисквания за строителство в трусните зони.

На територията на общината се издигат планините: Черноок, Валози, Бесна Кобила, Милевска планина и Беле Воде. Всички изброени са с върхове над 1700 метра надморска височина, но под снежната граница, така, че по върховете не се наблюдават им ледникови образувания.

Планина Църноок

Между Бранковска река от юг, Драговищица от изток, притока ѹ Любатска река от север и общинската граница Босилеград - Враня от запад, се издига планината Църноок, която с главния си гребен има направление от запад на изток. Той е вододелът между притоците на реките Бранковска и Любатска река, които пък са двата най - големи десни притока на река Драговищица. Цялото това било е „плешиво“³ и покрито със сочна подалпийска растителност. Най - високата точка е едноименния връх Църноок с височина 1881 метра.

Планина Валози

Любатска река и Божичка река (с притока си Лисинска река) слагат граници заедно с общинската Босилеградско - Вранянската граница на планината Валози. Главното било на планината може без прекъсване да се проследи от общинската граница до град Босилеград. Основното направление на простиране е запад - изток. Представява вододел между притоците на Любатска и Лисинска река. Най - високата точка е върха Валози с височина 1829 метра.

Милевска планина

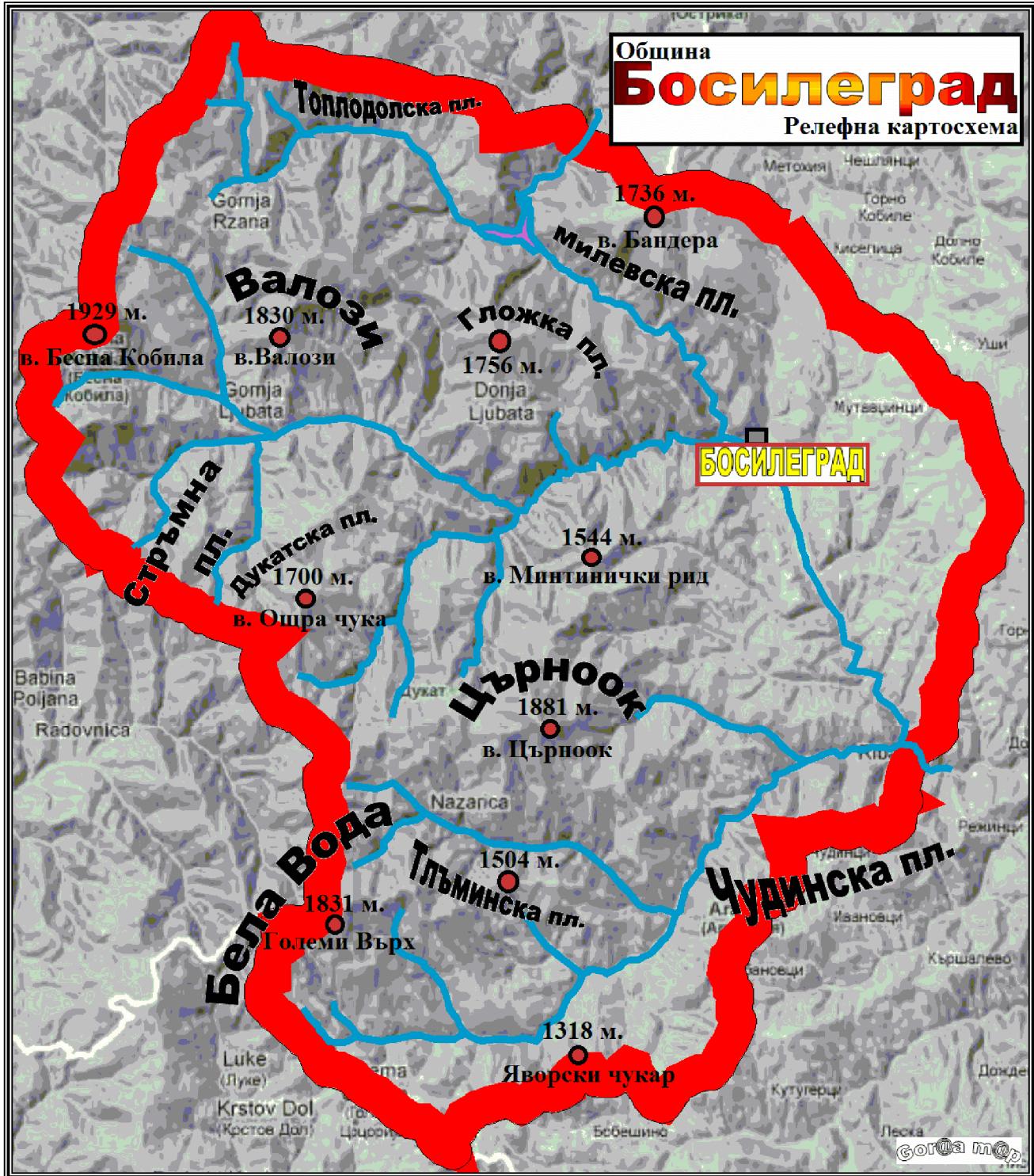
На изток от Божичка река, срещу селото Долна Лисина и на север от град Босилеград се издига Милевска планина. По източния ѹ склон минава държавната Сърбско - Българска граница. Нейното било има направление, за разлика от планините Църноок и Валози, север - юг. Най-високия връх на Милевска планина достига 1736 метра и се нарича върх Бандера.

Милевска планина, в петрографско отношение, е изградена от кристалинни и метаморфни скали: гнейси, амфиболоиди, микашисти, кварцитоиди, серицитоиди, хлоритоиди, филити и др. На югозападния ѹ склон се забелязват няколко тънки пласта варовик.

Планина Бесна Кобила

На запад от Любатска река, в направление север - юг се издига най-високата в Пчиньския окръг планина - Бесна Кобила. По билото ѹ минава общинската Босилеградско - Вранянска граница. Тя е един от главните вододели в окръга,

³ Плешиво – площ без дървета, Захариев, Й. „Кюстендилско крайще“, 1918 г. Стр.16-17

между притоците на река Драговищица (Егейски водосборен басейн) и река Южна Морава (Черноморски водосборен басейн). Най - високия й връх е със същото име и е с височина 1922 метра (най - високата точка в общината). Изградена е от ефузивни магмени скали и е богата на полезни изкопаеми.

Планина Беле Воде

В югозападната част на общината се издига планината Беле Воде (в превод Бели Води). Главното й било е с направление запад - изток. По билото й минава

общинската граница Босилеград - Търговище. Вододел е между притоците на реките Драговищица и Пчиня. Най - високия й върх е Големи върх с височина 1828 метра. Скалите, които я изграждат, са с допалеозойска и палеозойска възраст - гранити, гнейси, слюдени шисти и др. Богата е на полезни изкопаеми, особено на оловоцинкова руда.

Останалите планини с по-ниска надморска височина, които в морфолошко отношение се схващат като отделни са: Тъминска, Доганичка, Църноощичка, Параловска, Ръжанска, Барска, Стръмна, Буцалевска, Глошка, Брестничка планина, Тънки рид. Те представяват отделни гребени на по-високите планини.

Босилеградската котловина

В цялата община има само една почти равнинна територия (наклон под 15 %). Това е Босилеградската котловина. Затворена е с планините Рисовица от север, Рамни дел и Лещава от североизток, Кремиково от изток и Параловски (Райчиловски) рид от запад. Дълга е средно 5,5 км и средно широка 1,5 км, като се стеснява на югоизток превърщайки се в тясна клисура южно от село Рибарици. Надморската й височина варира в границите от 730 метра в началото при град Босилеград до 660 метра при ГКПП Рибарици, с наклон од около и под 15 %. Тя е запълнена с делувиално-алувиален и алувиален материал. Главния творец на котловината е река Драговищица, която днес тече през източната ѝ част. В началото на котловината е разположен град Босилеград.

Карстови явления

Възвишенията, които се издигат между селата Извор и Ресен от запад и Сърбско-българската държавна граница от изток, са изградени главно от долно триаски глиnestи и доломитни варовици, които са основа за появата на карстов релеф. Върху такъв релеф валежните води се просмукват и се проявяват под формата на големи карстови извори. Такива са изворите при с. Извор.

Над с. Ресен се намират засипани пещери, които доказват, че релефа е изграден от варовици. Тези варовици, обаче, не са чисти, а покрити с делувиялни наноси, които до някой степен задържат водата. Тя след известно време оформя поточета, които през лятото пресъхват.

* * *

Релефа в границите на общината има както положително, така и отрицателно влияние върху развитието на стопанството на Босилеградско. Най-голямото влияние релефа указва върху развитието на транспортната инфраструктура и туризма. Неблагоприятната конфигурация на релефа обуславява неизградеността на пътната мрежа, но е важна предпоставка за развитие на туризма, особено ски туризма, планинския и селския туризъм. В тази насока са отправени много от проектите на общината. Затова свободно можем да кажем, че релефа благоприятно влияе върху развитието на отделни отрасли на стопанството.

Полезни изкопаеми

Полезните изкопаеми са природни минерални образования в недрата на земната кора. Поделят се на изкопаеми горива, рудни полезни изкопаеми и нерудни полезни изкопаеми. Голямото разнообразие на полезните изкопаеми е свързано с различното по характер геотектонско развитие.

На територията на община Босилеград, чрез геологки изследвания, са установени както метални, така и неметални минерални сировини. Освен експлоатацията на хидротермичния кварц (100 000 т.) и оловно-цинкови руди (50 000 т.), експлоатация на останалите минерални ресурси не е осъществявана. Един от основните проблеми, който икономически оправдава неексплоатирането на минералните сировини, е транспорта. На територията на община Босилеград не съществува изградена ЖП линия, която би намалила в разходите за транспорт, но с вътрешността на страната е свързана с асфалтов път. Най-близката ЖП гара е на около 70 км от Босилеград.

По-надолу е даден географско описание на минералните ресурси и качеството на отделните минерали, които са изцяло или частично изследвани на територията на Босилеград.

Фосфати

Залежи на фосфати около с. Лисина са открити 1959 година. От тогава до 1974 година са извършвани изследвания и са утвърдени запаси на фосфати, които са дадени в таблица 1.

Категория	Запаси (тон)	Съдържание P2O5 (%)
A	11 076 450,00	10,61
Б	56 828 835,00	9,23
В	14 516 854,00	8,38
A+B+V	82 422 139,00	9,26

Табл.1. Запаси и качество на фосфатите⁴

Паралелно с първите открития на фосфати са взети и пробы за утвърждаване на възможности за добив на концентрати на фосфати, които биха послужили за добив на изкуствени торове. На основата на тези изследвания, „РТБ Бор“⁵ 1980 година инвестира в изграждането на мина. Този проект не е осъществен и до днес.

Графит

Залежи на графит са изследвани в периода от 1953 до 1960 година. Изследваните терени се намират в зоната където млади еруптивни скали са

⁴ По данни от центъра за минни изследвания при община Босилеград

⁵ Фирма собственик на мина в град Бор, Източна Сърбия

пробили старите архаични образувания. Тази зона се намира от устието на Църнощичка река в Любатска река на северозапад до село Брестница на югоизток, в разстояние от 8 км. В споменатия период са установени запаси, които са дадени в таблица 2.

Местност	Категория	Запаси (тон)	Съдържание на С (%)
Сърка	Б	37 629,00	5,44
Пужар	А+Б	29 712,00	12,81
Падище 1	А+Б	71 289,00	13,04
Падище 2	А+Б	25 817,00	12,43
Букова падина	Б	1 820,00	12,40
Джурджеви ниви	Б	13 300,00	6,36
Чурчийска махала	Б	25 132,00	13,70
Всичко	А+Б	204 709,00	11,17

Таблица 2. Запаси на графит и качество⁶

Графита се дроби, филтрира, химически се почиства и накрая се получава концентрат с 98 % въглерод. Този процес е много скъп и графита не се експлоатира.

Кварц

Из цялата територия на община Босилеград съществуват залежи от кварц. Най-често се явява във вид на жици, лещи и неправилни маси. Размерите на рудните тела са релативно малки (най-често 500 – 5.000 т), докато качеството им е много високо (90 до 99,9 % SiO₂). До днес са експлоатирани около 200 000 тона кварц. Кварца е единствената минерална сировина която е експлоатирана на територията на общината, в периода 1977 до 1990 година. Добива е извършван за нуждите на босненска фирма в град Яйце.

Оловно-цинкова руда

На югозапад от град Босилеград, на територията на село Караманица се намират залежи от оловно-цинкова руда, които в малки количества са експлоатирани от 1966 до 1969 година от страна на „Трепча“.⁷ Годишното производство е било около 50 хиляди тона. От 1955 година освен геологическите изследвания, са извършвани и геофизически и геохимически, които са доказали съществуването на богати оловни и цинкови руди.

В полите на планина Бесна Кобила също се намират залежи на оловно-цинкова руда – находище „Благодат“ (в състава на мина „Грот“, Враня) , където е вършена експлоатация от 1974 година до 2000, а от тогава насам само се вършат геологически изследвания. Рудните резерви на находището са дадени в табл.5.

⁶ По данни от центъра за минни изследвания при община Босилеград

⁷ „Трепча“ - рудодобивен комплекс от около 40 мини и фабрики, повечето разположени в Косово

Местност	Изследователски дупки (метри)	Изследователски коридори (метри)
Подвиркови	19 581,90	2 224,00
Поповица	13 158,10	1 780,00
Лиска	4 428,70	330,00
Всичко	37 168,70	4 334,00

Таблица 3. Изследователски процеси в село Караманица⁸⁸ По данни от центъра за минни изследвания при община Босилеград

С изследванията в находището Подвирови, в периодите 1956-1964, 1972-1978 и 1984-1989 година, са установени следните запаси от оловни и цинкови руди:

Категория	Руда (тон)	Съдържанието на метал (%)		
		Pb	Zn	Cu
A	9 358	9,55	10,33	2,41
Б	47 190	9,10	8,13	1,88
В	114 573	9,96	8,84	2,34
A+B+V	171 085	9,70	8,73	2,21

Таблица 4. Качество на запасите в местността Подвирови (1967)⁹

Рудното находище	Рудни резерви по категории в 000 тона			
	A+B	B1	A+B+B	B2
Благодат	928	6	934	-
Дж. Воденица, Вучково	1 237	671	1 908	2 500
Дж. Воденица II	316	72	388	1 500
Кула	-	2 032	2 032	3 000
ВСИЧКО	2 481	2 781	8,73	7 000

Таблица 5. Запаси на Оловно-цинкова руда в находището „Благодат“

Други залежи от полезни изкопаеми на територията на община Босилеград са доломитни, волфрамови руди и строителен камък. Заедно с някои полезни изкопаеми от описаните горе, се появяват и фелдшпати, сребро и злато. В една от пробите е намерено злато в количество от около 0,132 г/т (с. Белут).

Западните склонове на Милевска планина, срещу с. Долна Лисина, са богати на магнетит. Останки от предишна експлоатация доказват, че в миналото тук е вадено желязо. Фосилни горива в Босилеградско няма.

Полезните изкопаеми не оказват голямо влияние върху стопанството на Босилеградско, защото тук няма развита тежка индустрия, която да зависи от експлоатирането им. Но експлоатацията на полезните изкопаеми би довела до икономически растеж на общината. Чуждестранни и домашни частни фирми проявяват интерес и готовност за инвестиции в тази сфера (Босил-метал, Виктория груп), които в последните няколко години провеждат изследвания за активиране на нови и реактивиране на стари мини.

⁹ Радовић, В., „Програм истраживања и експлоатације Pb-Zn руде на подручју Караманице (2007-2015)“, Босилеград, 2007.г.

Климат

Климат на дадено място се нарича многогодишния режим на времето, обусловен от слънчева радиация, характера на постилащата повърхност и свързаната с нея циркулация на атмосферата (Рубенщайн, 1952 г.). Климатът се описва със стойности на отделните климатични елементи - температура, влажност на въздуха, облачност, валежи, атмосферно налягане и свързаните с тях явления, като вятър, бури и т.н.

Тъй като над 90% от територията е над 700 м надморска височина, климатът е предимно планински. Тук се появява една конфронтация между две климатични зони: средиземноморска от Егейското и Черното море и Евро-сибирска от Сибир и Карпатите. Характерно за климата на общината е, че има сравнително дълга студена зима и топло и сухо лято. Това се дължи на географското положение на общината и на макрорелефа, което в голяма степен благоприятства преноса на континенталени въздушни маси. Динарската планинска система в значителна степен изолира Балканския полуостров от климатичното влияние на Адриатическо море, понеже по законите на общата атмосферна циркулация за северното полукълбо, въздушните маси се предвиждат от запад към изток.

Наблюдават се значително число климатични вариации на основата на очертаните климатични условия. Такива вариации се наблюдават особено във височина, където съществува вертикално зониране на климата. В полупланинския и планинския пояс е разпространен климат с по - студена и снежна зима, лятото е прохладно. Подобен климат е характерен за планините Бесна Кобила, Валози, Черноок, Беле Воде и Милевска планина. Но и най - високите части на тези планини се намират под снежната граница.

Средната облачност в общината е между 55% и 60%, с максимум през зимата (70%) и минимум през лятото (20%).

Валежите на територията на общината са средно обилни. Що се отнася до влиянието върху растителността и условията за живот на животните и човека, значението на този елемент на климата също нараства. Както знаем, валежите биват течни и твърди, а също така и вертикални и хоризонтални. Течните вертикални валежи са представени от дъжд и ръмеж и са характерни за по-голямата част от годината, докато твърдите валежи като сняг, само за зимата и градушка през лятото. От хоризонталните валежи към течните принадлежи росата, а към твърдите скреж и слана.

Средните годишни валежи в Босилеградско варират в рамките на 600-700 мм. (средно 626,7 mm) Ако проследим разпределението на валежите по годишни сезони, ще видим, че есента е най-дъждовна, а по месеци – най-дъждовен е май.

Хоризонталните валежи (роса, слана и скреж) се образуват при кондензация на водните пари непосредствено върху растенията или по предмети, както и върху самата земна повърхност. Твърдите хоризонтални валежи са характерни повече за есента, а росата за периоди с положителни температури на въздуха и земната

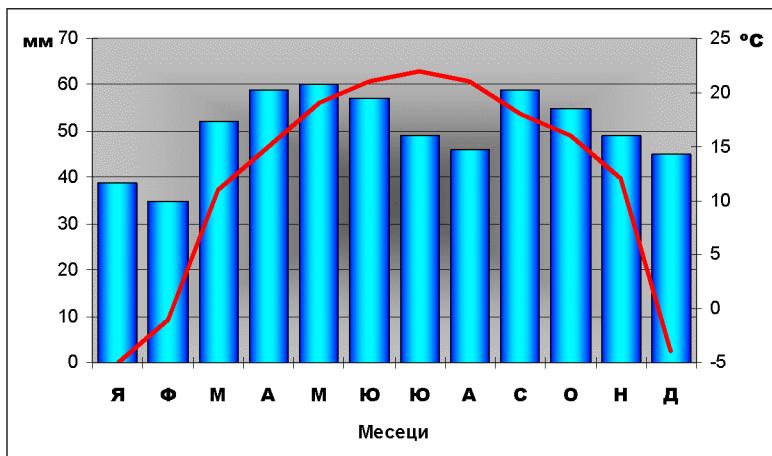

повърхност.

Снежната покривка в Босилеградско се оформя обикновено в края на ноември и началото на декември. В зависимост от надморската височина, трайността ѝ е различна. В планинските райони се задържа до 5 месеца, докато в по-ниските местности се стопява в началото на март.

За разнообразието на термичната картина, особено важна роля играе местния релеф. Важно е и вертикалното зониране на температурите в планинските места в общината. Средната годишна температура за цялата община е около $8,5^{\circ}\text{C}$. От анализа на месечните температури се вижда, че най-студен е януари ($-2,9^{\circ}\text{C}$), а най-топъл юли ($22,5^{\circ}\text{C}$). Нарастването на надморската височина довежда до понижение на температурите. Абсолютна най-ниска температура на въздуха в Босилеград е минус $31,5^{\circ}\text{C}$, а най-висока над $31,5^{\circ}\text{C}$.

Ветровете в общината се отличават с голямо разнообразие, както по посока така и по скорост. Те зависят от релефа, надморската височина и растителността. През пролетта доминиращ е южния вятър. Другите ветрове са североизточния, източния, които са причината за бързото понижаване на температурите през зимата. С по-малка честота са ветровете от югоизток и северозапад. Скоростта на ветровете е различна поради разнообразието на релефа. Така средната скорост на ветровете се колебае в твърде широки граници - от $1,5 - 2,5$ м/сек в долините на реките, до 5 м/сек на планините. Най-голяма скорост на вятъра е измерена на върха Църноок – $6,2$ м/сек. По отношение на ветровата скорост се наблюдават и сезонни различия.

Фиг.1. Климатограма на валежите и температурите в община Босилеград¹⁰

Неблагоприятни климатични явления

Засушаванията през вегетационния период, късните пролетни и ранните есени слани и мразове, температурните инверсии в котловините и долинните разширения са неблагоприятни явления и от климатична и от екологична гледна точка – задържа се замърсения въздух в приземния слой. При същите условия се образуват и мъгли, които са пречка за автомобилния транспорт.

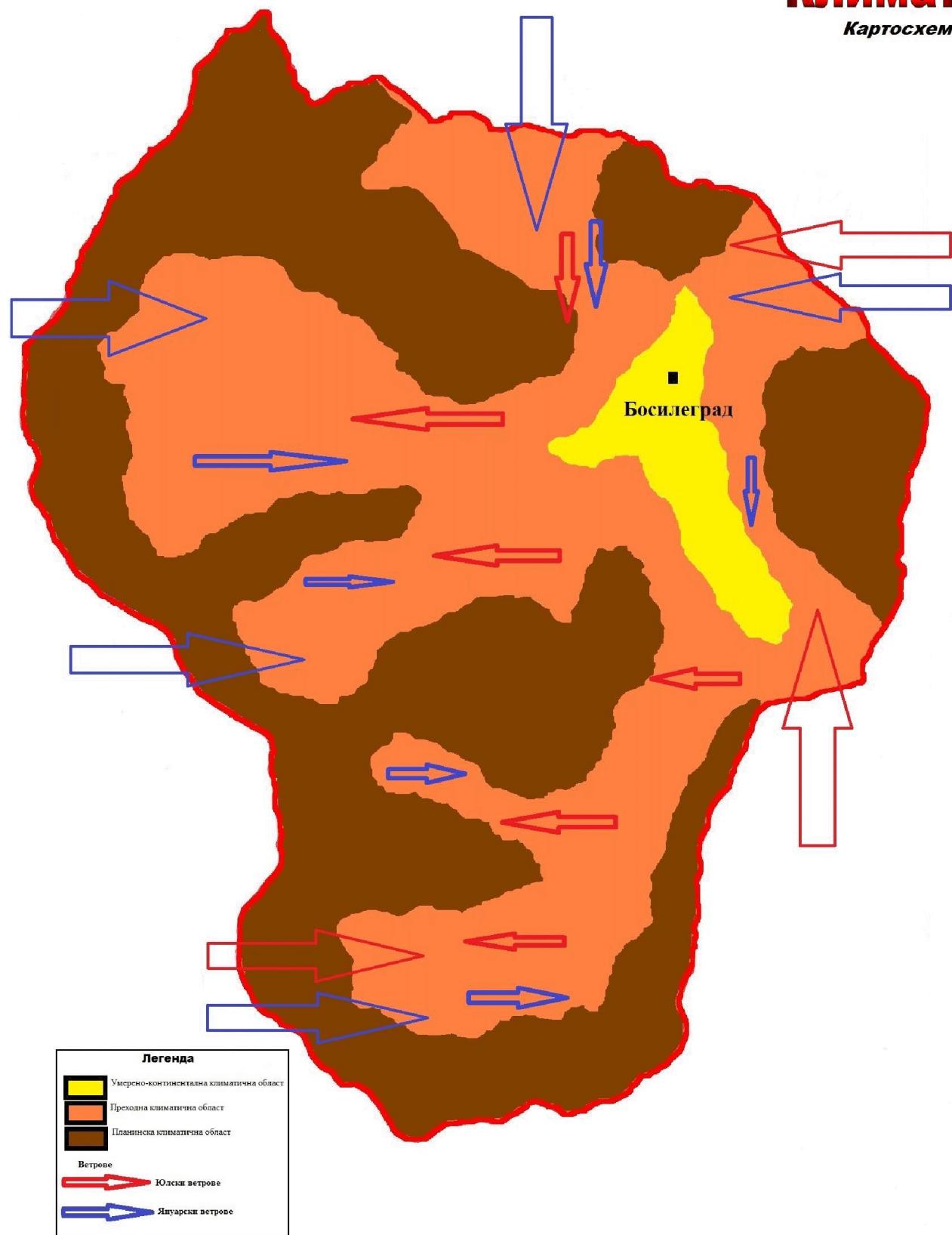
Освен валежите във форма на дъжд и сняг върху развитието на селското стопанство оказват влияние и друг вид валежи с неблагоприятен икономически ефект като градушки (грѣд), поледици, слани и заскражаване, които са неблагоприятни за развитието на растениевъдството.

¹⁰ Тъй като в общината липсва климатична станция, за характеристиката на климатичните елементи са използвани данни от съседните три най-близо расположени станции и от собствени наблюдения

Климат

Картосхема

Мъглите са характерни предимно за есенно-зимните месеци. Проявяват се в котловинните и долинните разширения. За Босилеградско мъглата става характерна след изграждането на Лисинския язовир, който във въздуха отдава много влага през периодите на нейното проявление. Преди изграждането на язовира, мъглата като климатично явление не е забележена.

Късните пролетни и ранните есени слани са твърде опасни за зеленчукопроизводството и овоощарството. Те са най-чести около реките, по ниските места и намаляват с нарастването на надморската височина, поради инверсния тип климат.

Градушките падат предимно през летните месеци. Дължат се на преохлаждане на влажни въздушни маси (сублимация). Понякога може да достигне големината на орех, нанасяйки големи щети на растителния свят и на земеделските култури.

Поледиците се наблюдават през зимата и ранна пролет. Изразяват се в обледяване на проводници, дървета и пътища и предизвикват твърде много пътно-транспортни произшествия.

Засушаванията се проявяват предимно през летните месеци – юли, август. Причиняват компрометиране на земеделската реколта.

Към неблагоприятните климатични явления често се числи и мълнията. Мълния е електрически искров разряд в атмосферата, проявяващ се обикновено по време на буря (съпроводен от гръмотевица), когато в облаците се образува позитивен, а на земята негативен електрически заряд. Мълниите са най-чести през топлата част на година (конвективен тип на времето).

Климатът е много важен природен компонент. Той определя формирането и изменението в останалите природни компоненти – води, почви, растителност и др. Климатът е и важен природен ресурс и е от съществено значение за развитието на селското стопанство, строителството, рекреацията и туризма. С други думи, елементите на климата имат агроклиматично, биоклиматично и рекреационно значение.

Като цяло климатичните и агроклиматичните условия благоприятстват социално-икономическото развитие на общината. Агроклиматичните ресурси са подходящи за отглеждането на повечето отглеждани в региона земеделски култури, но дефицитът в баланса на овлашнението през активния вегетационен период е лимитиращ фактор, което налага прилагането на изкуствено напояване. Агроклиматичният потенциал на по-високите места с разченен релеф е недостатъчен за развитие на интензивно земеделско производство, с изключение на някои овощни и фуражни култури, за ливади и пасища.

Води

Без вода няма живот. Поради това водите представяват едно от богатствата, които ни е дала природата. Тя служи за пиеене, хигиена, в стопанството, за наводняване, за риболов и отпих. Реките и Лисинския язовир са голяма гордост за община Босилеград.

Падналите върху земната повърхност валежи, подхранват подземните води. Друга част от тях се изпарява, а останалата се стича по склоновете на речните басейни като малки поточета. В последствие те слагат началото на дадена река. Всяка река събира водите си от извор и до своето устие нейния отток постепенно нараства. След извора тя започва да формира свое корито и речна долина, характерна със своите заливни и надзаливни речни тераси.

Под река се разбира естественият отток на валежите и подпочвените води средоточени във водна струя протичаща в най - ниско наклонената част на релефа по ясно оформено легло.

Речна система се състои от главна река, притоци на главната река, притоци на тези притоци и т.н. Главната река, в речната система на Босилеградско, е река Драговищица. Тя се образува от Божичка и Любатска река. Божичка река от своя страна се образува от реките Слатина и Видня на територията на община Сурдулица. По пътя си, Божичка река се среща с Лисинската река (13 км), която извира на 1 км северозападно от с. Горна Ръжана и под училището на селото се съединява с притока си Вильоколишица (4 км).

В общината се очертават четири водосборни райони: Бранковска река, Любатска река, Божичка река и река Драговищица.

Любатска река

Любатска река (18 км) се образува от две реки: Мусульска и Суя Любата. Мусульската река (5 км) събира водите на Барския поток (4 км) и на Плочкия (3 км). Току при мястото където се влива, Плочкият поток образува малък, но красив водопад, висок около 6-7 метра. Река Суя Любата (8 км) води началото си от североизточните склонове на върх Патерица. Спускайки се по склона речния ѝ отток се подхранва с няколко притока, които слизат от лявата и дясната ѝ страна. От тях най-големи са три (десни): единият слизга откъм махалата Колчина Гарина, вторият се нарича Шаронин дол (4 км), а третия - най-дългия и пълноводен – Явошица (6 км). Притоци на Любатска река са: Широки дол (4 км), Кози дол (9 км), Глошки дол (4 км). При местността Воденици заедно с Лисинска река формира р.Драговищица.

Църнощичка река

Църнощичка река е десен приток на Любатска река. Тя носи това наименование от Църнощичката църква до устието си при местността Обе реки – едно разстояние не по-голямо от 2 км. Образува се от два потока – Голяма река (Дукатска) (11 км) и Църнощички дол (7 км). Първия е много по-голям и

по-дълъг, а втория изглежда като негов приток.

Река Драговищица

Точно на 1 км на запад от град Босилеград, при местността Воденици (740 м. надморска височина), Божичка река, след като се измъкне из завоите на граничните скали от местността Градище, слива водите си с Любатска река и от тук надолу общата река получава името Драговищица. От началото река Драговищица навлиза в тясна клисура. Тук долината на реката не е по-широва от 20-30 метра, а коритото 5-6 метра и е постоянно, защото от двете ѝ страни опират скални спускове. По надолу (около 200-300 метра) клисурата започва да се разширява, давайки началото на Босилеградско-райчиловската алувиална котловина. Тук река Драговищица тече в направление северо-запад към югоизток. При град Босилеград, от лявата страна, в реката се влива Добридолския поток, чиито води лятно време не достигат устието му, защото намалява оттока му чувствително. От началото на града, от север, до устието му, Добридолския поток тече в изкуствено корито; това е Добридолския кей. След 2 км разстояние, река Драговищица поема, от лявата си страна, потока Изворница, чиито води лятно време също не могат да достигнат до устието му.

От с. Радичевци надолу Драговищица влиза пак в клисура, която прави на много места рязки завои (меандрира). В с. Млекоминци, от дясната страна, Драговищица поема потока Буцалевска река. Още по-надолу (9 км от Босилеград), също от дясната си страна, Драговищица поема Брестничка река.

Най-голям десен приток на р. Драговищица е Бранковска река, която се влива в Драговищица 12 км южно от Босилеград, 10-15 метра северозападно от ГКПП - Рибарци.

Бранковска река

Бранковска река (24 км) води началото си от с. Голеш, при Сърбско-Македонската граница, събира водите на Караманичките и Тълминските потоци и с името Тълминска река стига до с. Бистър. Тук Бранковска река (тук я наричат Бистърска) поема, като ляв приток, водите на Ярешничка река (16 км).

Река Драговищица

Добридолски кей

Бранковска река (24 км) води началото си от с. Голеш, при Сърбско-Македонската граница, събира водите на Караманичките и Тълминските потоци и с името Тълминска река стига до с. Бистър. Тук Бранковска река (тук я наричат Бистърска) поема, като ляв приток, водите на Ярешничка река (16 км).

Тя, последната, извира в Доганичка планина, а по-надолу, при селата Назърица и Ярешник, се усилва от странични ручеи, пращани от планината Черноок.

И така, от с. Бистър Бранковска река тече до с. Бранковци, където поема водите на Злидолската река (9 км), която е нейн ляв приток, и с името Бранковска река се влива в Драговищица.

Така р. Драговищица отвежда всички води от Босилеградско към река Струма в Република България, а тя пък към Егейско море. Затова община Босилеград попада в територията на Егейския водосборен басейн (2,2 % от цялата страна), макар, че през Лисинския и Власинския язовир част от водите на Любатската, Божичката и Лисинската река отиват в Черноморския водосборен басейн.

Лисински язовир

На 12 км северозападно от град Босилеград, при селото Долна Лисина, са преградени Лисинска и Божичка река и е родена гордостта на Босилеградско – Лисинския язовир. Дълъг е 3,5 км и има обем 10 miliona m³. В изграждането му е инвестирано около 702,8 miliona тогавашни динара. Водите на язовира се използват за електродобив, за риболов и отдых. През лятото, когато водите намаляват във Власинското езеро, в него се изливат, чрез помпи (7,5 m³ вода в секунда), водите на Лисинския язовир (водите се изпомпват 340 метъра във височина), което го прави хидрофеномен – водите от егейския се прехвърят в черноморския водосборен басейн. Богат е на Охридска пастьрва, която е защитен животински вид.

На територията на община съществуват извори на слабо минерализирани води. Такива извори са Голям и Безимен извор със среден дебит 16,40 л/с на хидрокарбонатно-калциев тип вода. Тези извори би могли да се използват за бутилиране и в хранително-вкусовата промишленост за производство на безалкохолни напитки.

В Босилеградско се срещат и карстови извори, които са особени само за източната страна на общината, която е изградена от варовици. В тях валежните води се просмукват и се проявяват под формата на големи карстови извори. Такива са изворите при с.Извор.

Водите се използват в бита, в промишлеността, в селското стопанство. Те се характеризират със специфични особености – неизчерпаемост, неравномерно разпределение, тясна връзка и взаимодействие на различните видове води в природата. Те притежават свойства, характерни за останалите природни ресурси – многоцелево използване, възможност за подобряване на тяхното качество, възможност за транспортирането им.

Босилеград се гордее с чистите си води. Без тях стопанската дейност на населението му е немислима. Чистотата на водите е поради факта, че няма развита промишленост. Само река Драговищица поема някои и други отпадни води, но количеството им е незначително.

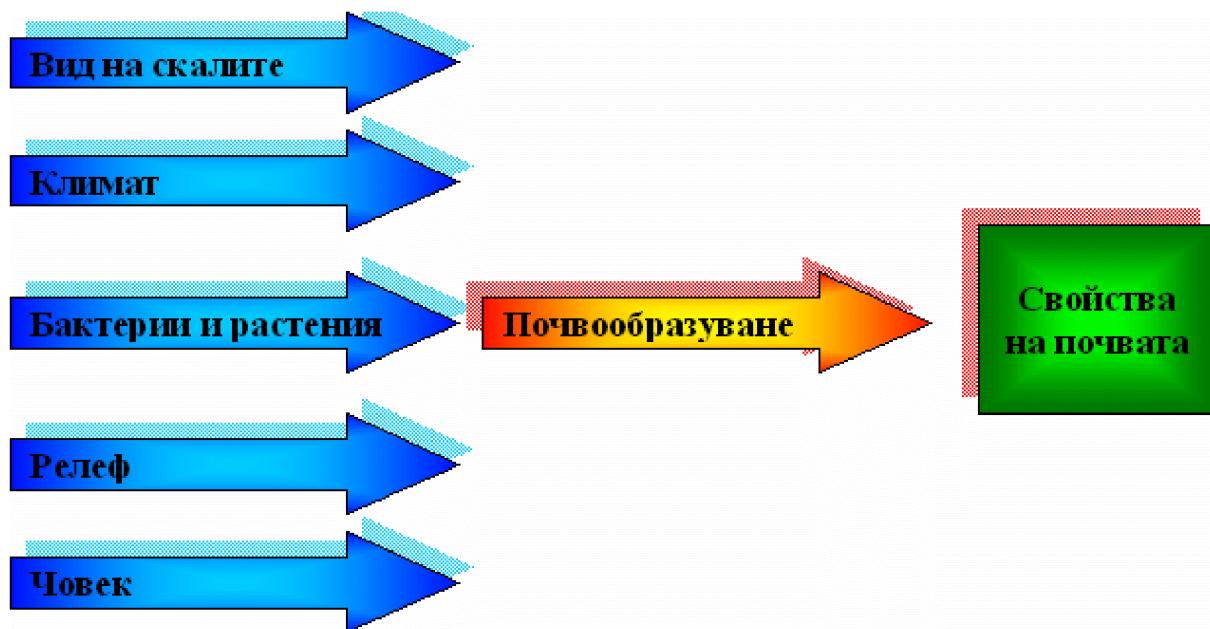

Лисински язовир

Почви

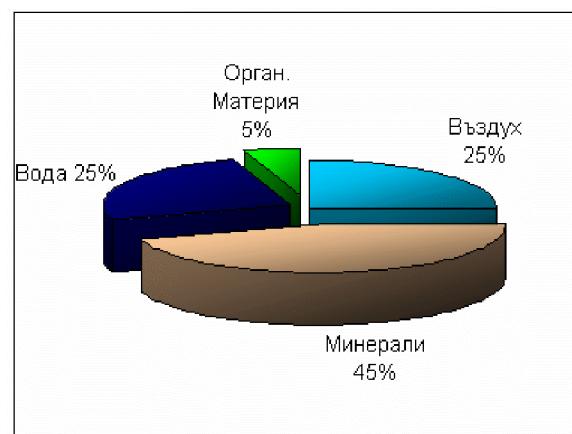
Почвите представляват голямо природно богатство. От тях зависи производството на повечето земеделски култури, следователно и на хранителни продукти. Почвите трябва да се изучат добре за да се знае къде и коя растителност може да се адаптира. Процеса на създаване на качествени почви зависи от много фактори и самия процес е за дълъг период от време. Самите хора понякога участват в почвогенезиса и в неговото обогатяване на минерални и органични вещества.

Фиг.2. Фактори обуславящи свойствата на почвите

Почвата представлява самостоятелно природно тяло, сложна полифункционална открита четирифазна (твърда фаза + разтвор + газ + живо вещество) структурна система в повърхностната част на изветрителната земна кора.

Почвата е повърхностния слой на сушата, върху която живеят растенията. Тя е резултат от две големи групи процеси - изветряне и почво-образуване. Изветрянето включва процеси и явления, които предизвикват разрушаване на скалите и химическото им изменение. Обикновено предхожда почво-образуването и оформя нови, неспоени скали (елувий), наноси (пролувий), делувий, колувий, алувиал и т.н. Под почвообразуване се разбира

Фиг.3. Състав на „добра почва”

съвкупността от явления под влияние на които скалите се превърщат в почва. Този процес е най-съществения в биологичния кръговрат на веществата. Върху известрелите скални материали се заселват първоначално бактерии, лишай и мъхове. Те задържат образуваните хранителни вещества и с тях те изграждат своите тела. Те усвояват някои вещества от въздуха, които ги няма в скалите. Живите организми умират, а натрупаното от тях органично вещество се разгражда, при което се освобождават хранителни вещества и може да се развиват следващото поколение организми. Появата на висши растения с добра коренна система осигурява усвояване на хранителни вещества от по-голяма дъбочина и натрупването на повърхността. Така организмите осигуряват след смъртта си задържане и концентриране на хранителни вещества в горната част на новообразуваната почва. Чрез биологичния кръговрат се осъществява непрекъсната обмяна на вещества и енергия. По този начин, горната част на скалата придобива свойството на плодородие и се превърща в почва.

Община Босилеград се разполага върху планини, котловини (големи и малки) и долини (плитки и дълбоки). Съответно, различието на релефа, на надморската височина и експозицията на склоновете, довежда до различие и в почвите. На някои места, където има ерозия или е голям наклона на склона, почвите са останали без хоризонт А, Б, даже може да се срещне и почвообразуващата скала (напр. при местността Воденици, на 1 км западно от града).

Почвите които се срещат на територията на Босилеградско са канелено-горските, излужените черноземи, глиnestите черноземи и край по-големите реки и котловините – алувиални почви.

Канелено-горски почви (cinnamonic forest soils)

Обикновено те са разпространени в рамките от 700-1500 метра надморска височина, където е полупланински континентален климат. Почвообразуващите скали, върху които са образувани канелено-горските почви, са твърде разнообразни, но могат да бъдат обединени в две групи-известителни материали (от риолити, гранити, диабази, андезити и варовици) и наноси (с плиоценска и старокватернера възраст). Канелено-горските почви са с тъмно червеникаво кафяв цвят, плътни, тежки, леко глиnestи, с постепенен преход към червеникаво - жълт цвят.

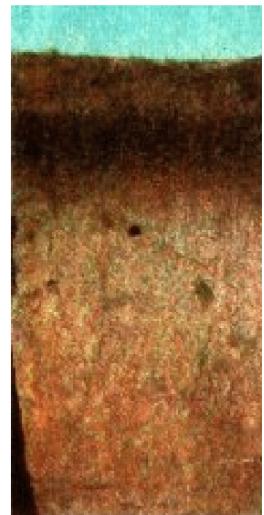
Планински ливадни почви (mountain meadow soils)

Планинските ливадни почви заемат почти изцяло субалпийската част на най-горния (високопланинския) пояс на Черноок, Валози, Милевска планина, Бесна Кобила. Те се образуват при суров планински климат и голямо количество валежи, под влияние на субалпийската тревна растителност и най-вече върху безкарбонатни почвообразуващи скали (гранит, шисти, сиенит и др.). Поради високата влажност и ниската температура отложената тревна покривка бавно се минерализира, в резултат на което в планинските ливадни почви се образува недебел торфен хоризонт¹¹. Под него следва торфенист хумусно – акумулативен хоризонт, който постепенно преминава в почвообразуваща скала.

Глинести черноземи (vertisoils)

Глинестите черноземи са разположени главно по северозападните слабо наклонени терени на множеството големи сухи долини, върху жълтеникаво - кафяви, песъкливо - глинести до глинести плиоценски наслаги. Те се отличават с голяма лепливост и пластичност във влажно състояние и голяма твърдост при изсъхване. Тези почви се използват за отглеждане на селскостопански култури и особено на царевица, на която част от кореновата система (80 %) прониква на голяма дълбочина. Върху глинестите черноземи, на някои места има и изкуствено засадени иглолистни гори.

Алувиални почви

Те се образуват от наноси и главния фактор е речната мрежа. Разпространени са около реките, най-вече около Драговищица, Бранковска и Любатска река. При другите също са застъпени, но не в такъв машаб. Те са плодородни, върху тях се намират многото от нивите, овощните градини и ливадите. Босилеградско - райчиловското поле е в по-голяма степен с тези почви.

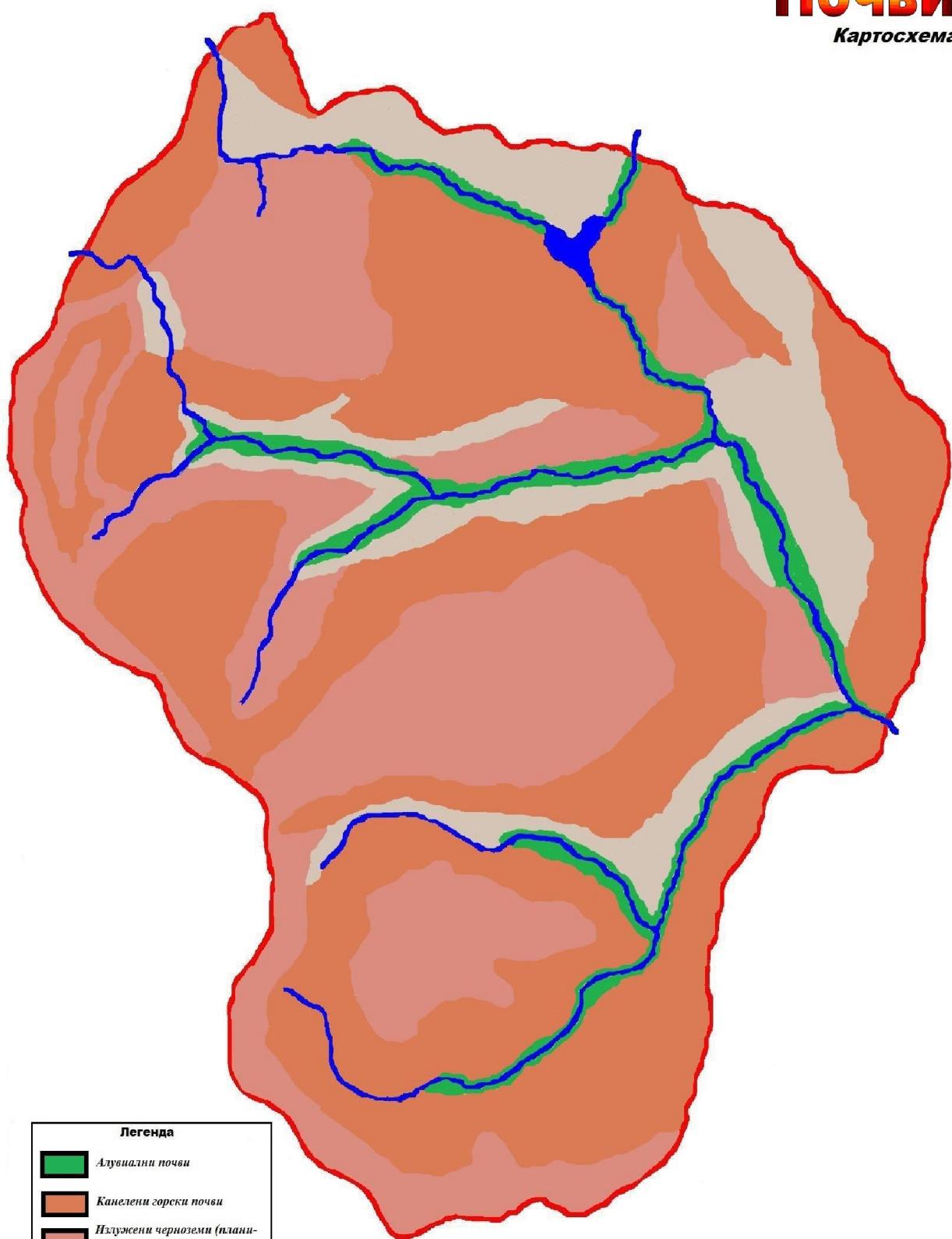

¹¹ Неразрушени растителни остатъци

Почви

Картосхема

Антропогенни почви¹² (plaggen soils)

Антропогенните почви са произлезли от разглежданите до сега почви под влияние на производствената дейност на човека. Те се срещат в зоната на разпространение на всички естествени почви. При формирането на антропогенни почви действат всички почвообразуващи фактори, но водеща роля имат не природните фактори, а производствената дейност на човека и продължителността на протичане на антропогения процес. Образуването на антропогенните почви може да се изрази най-общо в три направления:

- * под влияние на селскостопанско им използване ;
- * под влияние на строителството, промишлеността и минното дело ;
- * под влияние на неправилната им експлоатация .

Пример за неправилното използване на почвите:

Зелените площи в зоната на селищата много често се косят; окосената трева и листния отпадък се изнасят, без да се торят използваните площи. Така се нарушава нормалното взаимоотношение почва-растителност-почва. При тези условия почвите бавно, но прогресивно се изтощават (деградират).

Почвите са един от основните фактори за развитието на стопанството на Босилеградско. Населението на общината е предимно селско, занимаващо се със земеделие, растениевъдство и животновъдство. Тяхната стопанска дейност е пряко свързана с почвите, като природен ресурс, а благодарение на разнообразието им, те благоприятно влияят върху развитието на тези отрасли.

¹² Култивирани почви

Растителност и животински свят

Разнообразието от растителност и животни, представява богатство дадено от майката природа. Много от видовете изчезват, други се появяват. Незамърсената природна среда позволява да се формират различни растителни и животински видове.

Естествената растителност е основен фактор при формирането на природната среда и за поддържане на нейното равновесие. Различните типове растителност имат голямо климатично, водорегулиращо и почвозащитно значение. Особено голямо е значението на горската растителност, която пречиства приземния въздух и го обогатява с кислород. В този смисъл горската растителност със своето естетично изражение създава големи възможности за рекреация. Едновременно с това тя се явява оптималната обстановка за обитаване на животните и осигуряване на тяхното изхранване.

Растителността е и важен природен ресурс. Тя е източник на дървесина, която се използва в промишлеността. Естествената растителност е източник на плодове /малини, ягоди, капини, боровинки, шипки, гъби и др./ и билки /мащерка, жълт кантарион, маточина и др./, които освен за директна консумация от населението се използват и в промишлеността.

Богатата и разнообразна фауна на Босилеградско е неразрывно свързана с богатата и разнообразна флора. Тя представлява много важен компонент на природната среда. Нейното хармонично съчетаване и дозиране с останалите компоненти на природната среда представлява важно условие за поддържане на екологичното равновесие в природната среда. Наблюдава се голямо единство между растителните видове и тревопасните животни и между хищните животни и тревопасните видове. Голяма част от насекомите са вредни за естествената растителност, селскостопанските култури, за домашните животни и човека. В същото време те представляват естествена храна за много птици. Дребните хищници са храна на по-едрите хищници и т. н. Дивите животни са обект на ловуване от човека - заек, лисица, дива свиня, сърна.

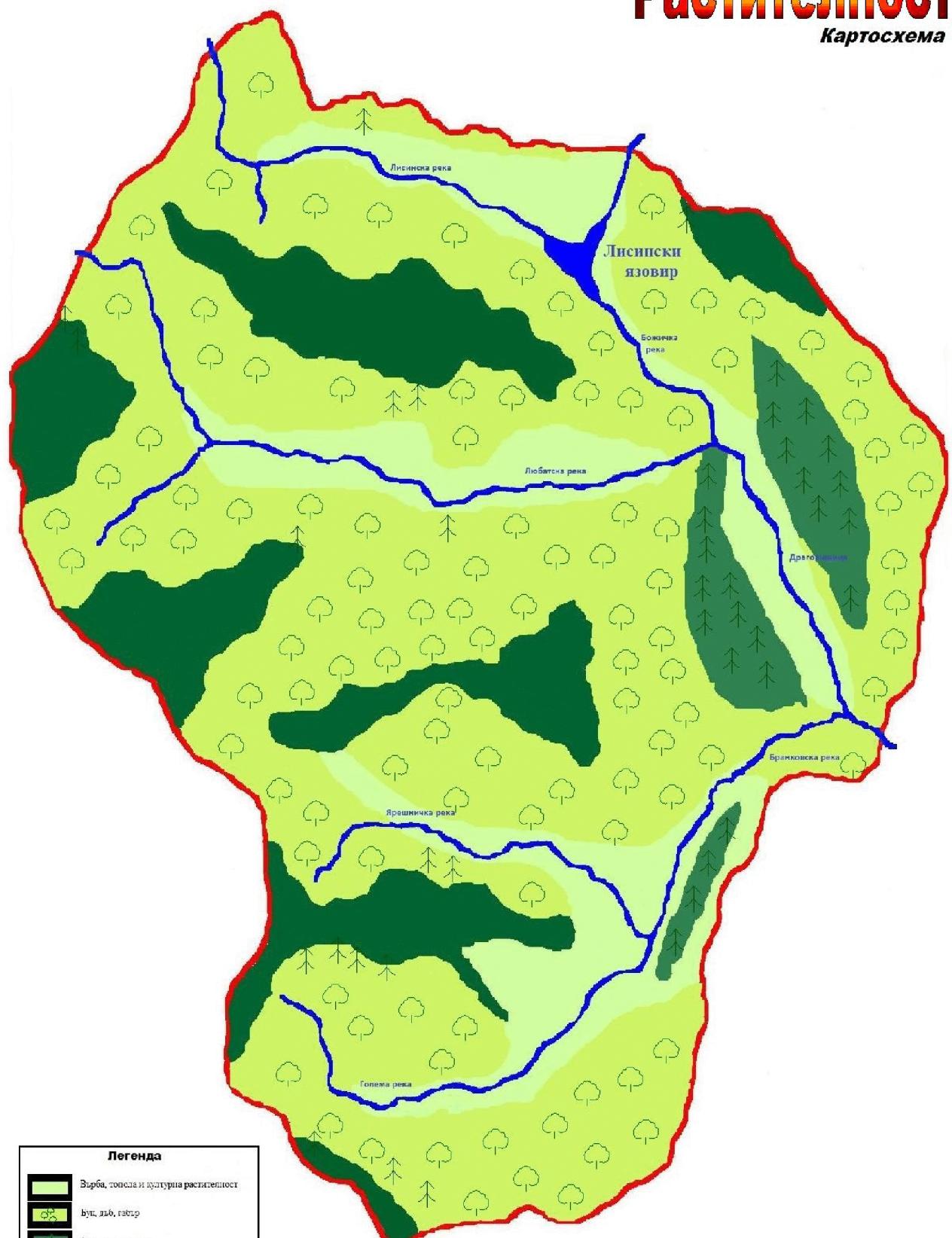
Растителност

В древността територията на днешно Босилеградско е била покrita предимно с гори и треви. Заселването на хора е довело до опожаряване и изсичане на тези горски участъци, които са били изгодни за земеделие и пасбища. Полетата са се разработвали и хората са ги превървали в обработвани площи. Така на тези места естествената растителност е била сменена от земеделски култури. Обаче, хората са изсичали горите и за дърводобив, предимно по склоновете с голям наклон, защото не са могли тези места да превърнат в обработвани площи. След едно такова изсичане, местността се оголва и под влияние на ерозията се деградира.

Растителност

Картосхема

Горан Миланов

Основните свойства и различието на видовете са определени под влиянието на климата и състава на почвите. В Босилеградско най-разпространени са буковите и дъбовите гори, а в тях се срещат и габер, бреза, брест, липа. Край реките растат върби и тополи

Бук (*fagus sylvatica*)

Най-разпространеното дърво в Босилеградско е букът.

Расте главно по осойните, по-влажните места и е един от основните лесообразуващи видове. Буковите гори са разпространени до 1600 - 1700 метра надморска височина.

Букова гора

Дъб (*Quercus robur*)

Дъбът е род двусемеделни растения, включващ няколкостотин вида широколистни дървета и храсти. Той е покритосеменно растение. Расте главно по присойните места до 1200 м., а в осойните до 700 метра. Като лимитиращият фактор за неговото разпространение е дълбочината на почвата. В Босилеградско се срещат следните видове дъб: Цер, Горун, Бял и Черен благун.

Габър (*carpinus betulus*)

Габъра е по-рядко срещано дърво. Не образува самостоятелни гори, а расте главно по периферните части на буковите гори, като образува смесена гора от дъб, бук, габер. Среща се и келяв габър (*carpinus orientalis*).

Явор (*acer pscudo-platanus*) и Бреза (*betula alba*)

Явора и брезата също са по-слабо разпространени от бука и обикновено са пръснати по между други дървета.

Преди един век в Босилеградско е имало само една иглолистна гора, срещу църквата в с. Ярешник (защитена като резерват 1961 година). Днес в много райони има такива, които за разлика от горната са изкуствено засадени.

Преди над селата Райчиловци и Ресен, местността, след като е излесена, приличала е на същинско гробище. За да се спре действието на ерозията, жителите на тези села засадили борови гори. И така днес има много иглолистни гори, почти 1/3 от всички.

От ниските дървета най-разпространените видове са: обикновената леска (*corilus avellana*), дивата или турска леска (*corilus colurna*), глогът (*crataegus monogyna*), дренът (*carnus mas*), трънката (*prunus spinosa*) и др.

Животински свят

Той директно е зависим от климата и разпределението на растителния свят. За разлика от растителните, животинските видове са мобилни и бързо се адаптират към различните условия за живот.

Преди много години, когато в Босилеградско са съществували много гори, разнообразието от животни е било голямо, а също по-голям е бил и броя на тези, които обитават днешния планински край. Сърни, елени, а дори и мечки, са се движели свободно из рядко населеното още Босилеградско, защото нямало кой да ги преследва, малцина са имали пушки, а от друга страна, е имало къде да се крият. С нарастването на населението, първо са били унищожени горите, обитателите им или са бягали или са били избивани.

Най-голям, от хищниците, е вълкът (*canis lupus*). Среща се на всякаде из Босилеградско. Често се събират в групи - глутници и причиняват щети в животновъдството.

Лисицата (*canis vulpes*) също много е срещано животно. Обитава обикновено скални дупки или хралупи на стари дървета. Тя заедно с ястrebа, е истински кошмар за селските кокошки.

Други диви животни, които обитават територията на Босилеградско, са дивата котка, невестулката, язовеца, таралежът, заека и др.

От птиците, царете на небето, най-срещани са белоглавия орел, скалистия орел, враната, гъльба, гугутката, яребицата, лястовицата и др.

От влечугите най-разпространени са водната змия (*Tropidonotus natrix*), усойницата (*Vipera berus*), пепелянката (*Vipera ammodytes*), зеления (*Lacerta viridis*) и ливадния (*Lacerta agilis*) гущер, дъждовника (*salamandra maculosa*).

От рибите, обитаващи Босилеградските реки и Лисинския язовир, най-много са разпространени мряната (*barbus fluviatilis*), охридската пъстърва (*Salmo letnica*), речния кефал (*Idus melanotus*), скобара (*Squalus cephalus*) и др.

Разнообразието от растителност и диви животни оказва благоприятно влияние върху развитието на горското стопанство, рекреацията, лова и риболова. Те са важен природен ресурс, появил се под влиянието на разнообразните природни условия. Стопанската дейност на човека оказва позитивно и отицателно действие на този вид природен ресурс. Нерационалното изсичане на горите оголва почвите и под влияние на ерозията те деградират. С изсичането на горите се унищожават природните домове на много от животните. Това са едни от многото причини довели до появата на закона за защита на околната среда. С този проблем до този етап община Босилеград не се е срещала, поради неразвитостта на индустрията и свяснатата стопанска дейност на Босилеградчани.

III

Историческа периодизация в развитието на община Босилеград

Историческо развитие на община Босилеград

Намиращият се на крайния югоизток на Република Сърбия, Босилеград има сравнително дълга и богата история. Макар, че има много старинни предмети, които доказват това – тухли, железни предмети, глинени и оловни търби, за нашите места, освен намерените монети (сребърни, златни, бронзови) по „градищата”, липсват писмени сведения.

Босилеград от заселването до 1878 година

Като най-старо племе, което е живяло тук се смята племето *неонци*¹³, които живеели между реките Струма и Вардар. През 506 г. пр. Хр. Голяма част от неонците били завладяни от персийците. През IV век пр. Хр. Неония била под владение на друго племе – *дентелити* или *дантелити*. Войводството на дентелитите било от Рила до Осогово, на север до тимошките притоци и софийското войводство. По-късно този край бил населен от *траките*, чийто главни занаяти били животновъдството и минното дело. Понеже тукашните места са богати на полезни изкопаеми, не са могли да не бъдат населени от траките. За охраняване на мините, те са построили много крепости, гъсто разпределени – днешните „градища“. В тях са намирани много монети, които са с римски надписи и по-редко с гръцки. Когато се е разделила Римската империя на източна и западна, нашите краища са попаднали в границите на Византия. По-късно по тези места се заселват славяните, но кое е първото племе, което се е заселило тук, точно не се знае. Това са най-оскъдни сведения, по които може да се предполага какви народи са живеели и минавали през Босилеградския край в миналото.

За пръв път в тоя край са дошли *българи* през 809 година, когато била превзета София от хан Крум. При Цар Борис (845 – 884 г.) Македония от Струма до Охрид била българска, съответно и тези краища са влизали в тези територии. Около 200 години тези територии са били под Византийска власт. През 1084 г. Около 80 хиляди *печенеги* минали Дунава и навлезли във Византийската държава, за да грабят. Византийските войски подпомогнати от българските успели да ги разоръжат и да ги населят около днешна София. Те скоро се поставячили, но името шопи останало и до днес.

По време на царуването на Цар Калоян, този край бил в пределите на България, но след смъртта на Цар Иван Асен II (1247 г.) този край попаднал в ръцете на византийците. През 1282 година Милутин II, сръбски владетел завладял околностите на Велбъжд (днешен Кюстендил). След това тези краища биват завладяни от турците. По време на турското владичество Босилеградско е било нахия.

¹³ Захариев, Й. „Кюстендилско краице“, 1918 г. Стр. 7

Босилеград от 1878 до 1919 година

След освобождението на България от турците 1878 година, Босилеградско попада в териториите на Княжество България. Но тогавашната Краишкa околия била със седалище в с. Извор. След съединението на Княжество България с Източна Румелия 1886 г. Босилеград става околовски център и управлението е преместено там, а самата околия е прекръстена на Босилеградска околия.

Годината 1889 Босилеград получава статут на град.

От Берлинския конгрес 1878 г. до Ньюския договор от 1919 г., Босилеград се намира в пределите на Княжество България, по-късно Царство България. По време на Балканската война, Междусъюзническата и Първата световна война българите от Босилеград се бият на страна на България, предимно в състава на 13 пехотен Рилски полк.

По време на Първата световна война областта Топлица (северозападно от Босилеград на около 150 км) е била окупирана от австроунгарски и български войски, които извършили големи насилия над жителите над Прокупие и околността. Населението оказало съпротива на насилиниците и през пролетта на 1917 година избухнало известното Топлишко въстание. За кратко време, въстаниците освободили няколко места между реките Ибар и Южна Морава, от Лебане и Пуста река до Рибарска баня. Известно време и град Прокупие бил свободен.

Обаче, Австроунгарските войски успели да потушат въстанието.

Поручник Коста Милованович Печанац бил ръководител на въстанието в Топлица и след разгрома на същото, на 18 април 1917 г. организирал заседание на което присъствали всички по-известни водачи на въстанието. Взето било решение Печанац да организира въстаниците си и с тях да тръгне в краищата населени с етнически чисти българи за да отмъсти за това което била направила българската армия. Отзовали се над 1200 въстаника от които били подбрани 500 пехотинци и 100 конници. За ръководители на четите били избрани Ица Калайджия, Бошко Чупич, Йован Йелич, Мишо

фиг.1. Коста Милованович Печанац¹⁴

Стойович и Н. Павлович.

Първата им акция била на 1 май 1917 г. На железопътната гара Ристовац, където въстаниците нападнали българската войска. Там загинали 52 български войника и един офицер. След това Печанац с около 200 четника тръгнал към Босилеград. Минали реката Южна Морава на моста край село Брестница и се отправили към Вранска баня. Из първорек и Бабина поляна се изкачили на

¹⁴ Снимка www.svetskirat.net

Бесна кобила, където минавала границата между България и Сърбия.

Датата 15 май 1917 година е Голгота за Босилеградското население. Това историческо събитие се е самозаписало с кървави букви в летописа на Босилеградския край. Тогава Коста Милованович Печанац и неговата чета почват от с. Лисина до Босилеград и обратно по другия маршрут през с. Любата да изколват мирното население и опжарявали къщите им. До тогава най-богатите села в цялото Крайще, се виели в пламъци и женски писъци. Спасили са се само тези, които са успяли да избягат навреме. Мнозина критици (от днешна гледна точка) се опитват да хвърлят вината върху местното население за случилото се. Други се опитват да припишат нехайство и престъпност на крайщениците. А забравят, че и тогава, и днес, всички са дигнали ръце от този народ и че са забравени и от Бога и от Царя! Случилото се е увод в Одисеята на крайщенци започната след 1919 година.¹⁵

Босилеград от 1919 до 1989 година

На 27 септември 1919 г. в 2 ч. и 15 м. следобед на софийската ж.п. гара пристига влакът, с който пътува българската делегация. В специален, заключен фургон са всички дипломатически документи, вкл. и проекто-договора, връчен във френската столица. Мнозинството от посрещачите на официалните гости са предимно от западните български земи и Добруджа. Те се отличават с черните ленти на ръкава и издигнатите траурни знамена.

В очите на някои се забелязват и сълзи. В тази тягостна атмосфера Александър Стамболийски произнася кратка реч, останала като оскъден изворов материал за злощастното събитие.

“Носим смъртник“ – така отговори на ония, които го запитаха, щом слязъл от трена при софийската гара, какво носи от Париж и наистина на Българите се предаде от конференцията в Париж един същински смъртник, който постави целия български народ в траур. Прокто-договорът за мир е един от най-ужасните... От България късат част от Царибродско, част от Босилеградско, част от Струмишко, цяла Македония, цяла Южна Тракия и цяла Добруджа. Нас ни повръщат в по-лошо положение от това, в което сме били преди 40 години”. Пророчески се оказват словата на бъдещия министър-председател, комуто съдбата поднася лош жребий – да подпише позорен мирен договор, въпреки че е бил заклет враг на водената война. След броени дни той ще поеме премиерството на морално унижена, териториално осакатена и стопански разорена държава, каквото от Освобождението до тогава България не е била. Западните покрайнини са политико-географско понятие, което се появява след Ньойския договор (27

Стамболийски подписва Ньойския договор

¹⁵ Младенов, А., „От историята на Босилеградско“, статия от в. Бюлетин, 51-52 бр., юни, 2007 г.

ноември 1919 г.). С него се наименоват земите от Западна България (Царибродско, Босилеградско, Трънско и Кулско). Те се предават по “стратегически съображения” на Кралството на Сърби, Хървати и Словенци (от 1929 г. – Югославия), като наказание за участието на България в Първата световна война срещу Антантата. Тази територия от 1545 кв. км. включва 118 села и два града – Цариброд (дн. Димитровград) и Босилеград. В областта преобладават българите – 54 758 души. Останалото население се състои от 8637 власи, 594 цигани, 127 сърби и др.

Прокарването на границата се извършва от педантични съглашенски офицери, включени в международна комисия по изпълнението на Ньойския договор. Те следват сляпо предоставената им карта и разделят близо 25 села. Границата разсича дворове, къщи, махали, гори и дори гробища. Някои попадат в България, други – в Югославия. Разделени са “брат от брата”, “баша от син”. Парадоксален е случаят в с. Бобошево, Кюстендилско, където разделителната линия преминава през олтара на църквата! За щастие “църквата спасява селото” и то остава в границите на България. На 6 и 7 ноември 1920 г. войскови формирования на Белград без да дочекат международната комисия да направи окончателна корекция на границата, окупират западните български земи. По тази причина 8 ноември (през този период тогава се чества Димитровден) е обявен за Ден на Западните покрайнини и ежегодно се отбележва с траурна процесия в София.

За да се спасят от сръбска асимилация близо десетки хиляди души търсят и намират подслон в пределите на родината-майка. Първоначално те се заселват в Западна България – Белоградчик, Берковица, Перник, Кюстендил. Една значителна част пристига в София, защото тук има по-големите възможности за работа. Столичната община спешно отпуска строителни петна за строеж на къщи в територията на днешния кв. “Белите Брези”, наречен тогава Царибродски квартал. Друга група бежанци е отклонена в северозападната част на столицата в кв. “Надежда”. Тук те смесват и заживяват с по-стари заселници от Пиротско, дошли преди няколко десетилетия в страната. Преселниците навлизат бързо и лесно във всички сфери на цялостния живот в страната. Това се дължи на липсата на етническа, езикова и културна преграда между преселниците и населението в старите предели на България. По подобие на бежанците от Македония, Тракия и Добруджа, преселниците от Западните покрайнини също учредяват легални сдружения в България. Още на 14 ноември 1920 г. 500 души от Цариброд и околията създават в София Царибродско бежанско дружество “*Nishava*”. След него са основат дружества на бежанците от Босилеградско, Трънско, Кулско. Всички те са взаимоспомагателни и целта им е да помогнат за устройването на преселниците преди настъпването на зимата. На 8 ноември 1924 г., българите от Западните покрайнини създават в София единна бежанска организация с благотворителен и културно-просветен характер. Тя се ръководи от Върховен комитет. През следващите години преселниците учредяват свои читалища, женски и младежки формации. Тяхната пропагандна дейност е насочена предимно към Обществото на народите.

Многобройните писма, петиции и изложения до тази върховна наддържавна институция обаче не носят резултат, защото ОН поддържа статуквото, а с това и интересите на великите сили победителки и техните балкански сателити. През 1933/34 г. официалната статистика отбелязва, че Върховният комитет ръководи 69 дружества с 2800 членове. Усилията на бежанците в пропагандната област са прекъснати след 19 май 1934 г., управляващите в името на българо-югославското разбирателство, разформират бежанските организации на западнопокраинските българи.

С новата граница се влошават икономическите дейности на жителите в Западните покрайнини. Сривът е най-вече заради прекъснатите транспортни връзки с най-близкия градски център – Кюстендил или пък с Враца, Трън и София. Особено се влошава положението на Босилеград. От възрожденски център, градчето се превръща в затворен малък градец, без перспектива. Босилеградчани и трънчани не могат да работят свободно “дюлгерски” си занаят в Югославия, защото пътят към вътрешността е затворен през зимата от недостъпни планински вериги. В по-изгодно положение са жителите на Царибродско, тъй като за тях е достъпен пазарът в Пирот. Тук обаче техните стоки се конкурират от продукти, изпратени от развитите промишлени центрове – Ниш и Белград.

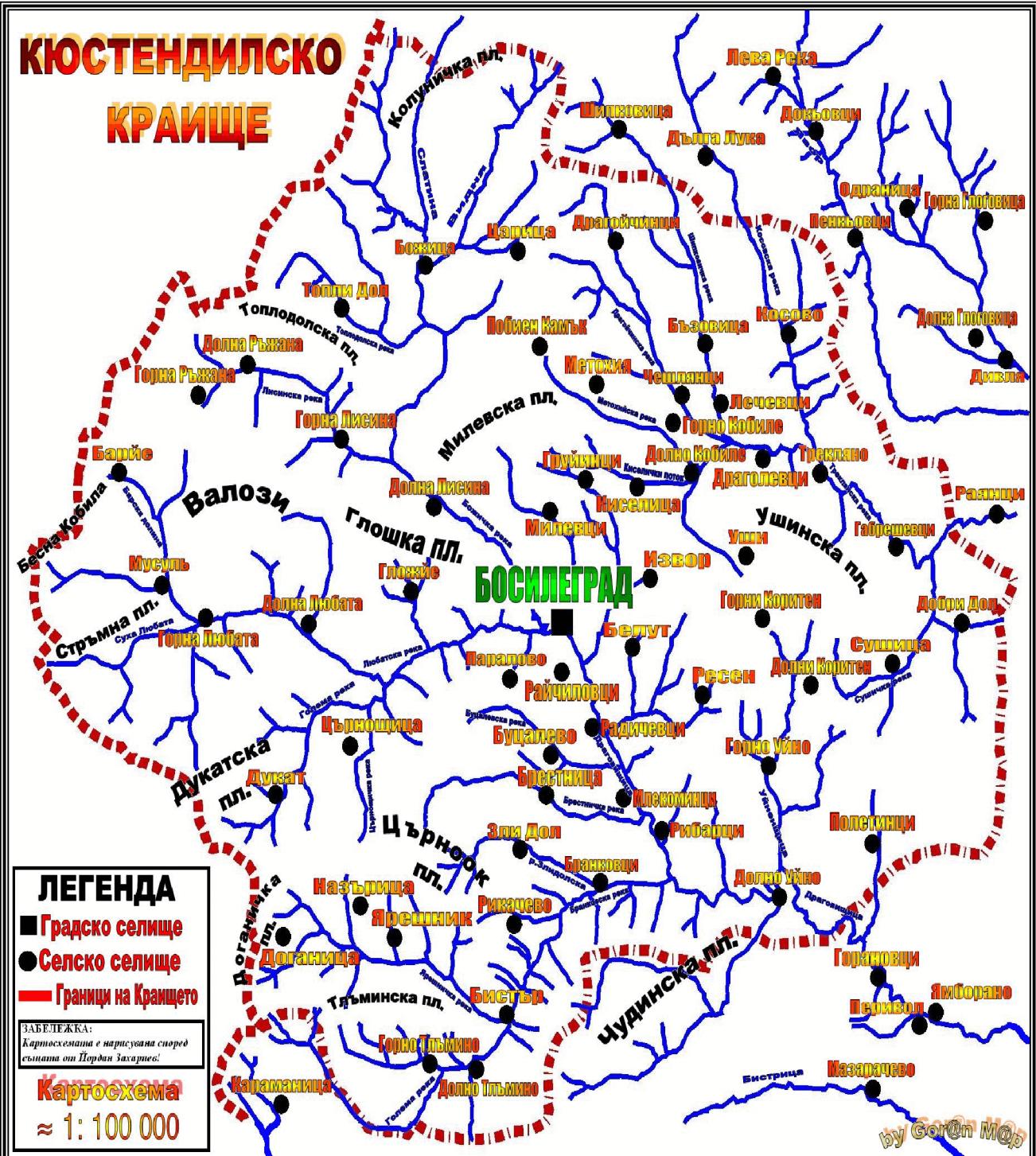
Ситуацията в Западните покрайнини след ноември 1920 г. се утежнява заради желанието на Белград да посърби областта. Българските училища и църкви са закрити, архивите им – унищожени, а учители, свещеници и по-будни жители, под угрозата за физически насилия и убийства, напускат пределите на областта. Забрана тегне над всички български изяви. В резултат на терора и обезправеното положение, населението подпомага действията на създадената през 1928 г. Вътрешна западнопокраинска революционна организация “Въртоп”. Тя повтаря модела за изграждане и действия на популярната ВМРО, но за разлика от нея, издига като основна цел – освобождение и присъединяване на областта “отново към България”.

През 1934 г. управляващите в София разформират и тази революционна организация, по подобие на останалите националноосвободителни формации на западнопокраинските българи.

Връщането на Западните покрайнини в държавните граници на България през 1941–1944 г. спира за известно време асимилационните процеси. Periodът обаче е твърде кратък за да има един по-траен ефект. Процесът на насилиствена денационализация на българите продължава и след Втората световна война, когато областта отново е предадена на Югославия. Увлечени в симпатиите си към Белград и “делата на Тито” управляващите в София не проявяват интерес към тамошните българи. Нещо повече. Те наблюдават с безразличие асимилаторската политика на Белград и унищожаването на българските исторически и културни паметници. Поради липса на подкрепа от Родината и непреставащия асимилационен натиск на властите, българите в Западните покрайнини са едно от най-онеправданите малцинства в Югославия. Те, за разлика от сънародниците си в Македония по това време, все пак се “радват” на

КЮСТЕНДИЛСКО КРАИЩЕ

известни “привилегии” – признати са официално за малцинство, в училищата може да се учи български език, съществуват радио-предавания и печатни издания на български. Друг е въпросът, доколко тези права се спазват и защитават от законите на страната. Отговорът на този въпрос е по-скоро отрицателен, защото не е случаен фактът, че под страх от репресии и сега най-будните, най-предприемчиви и най-образовани хора напускат областта. Предизвиканият демографски срив, поощряван от властите, носи негативни последици за развитието на областта. През този период, лишена от “ласките” на Белград, оставена без подкрепа от Родина и от липса на духовни водачи, тя още по-силно се обезбългарява.

Босилеград след 1989 година

През 1989 година се появяват подходящи условия за разпадането на СФРЮ. Краят на политическата система на Източна Европа през 1989 година същевременно е и начало на демократизацията на тези страни. От тогава се поставя и начало на новата външна политика на САЩ и Западна Европа спрямо източноевропейските страни и в частност спрямо СФРЮ. На 25 юни 1991 година, формално започва разпадането на Югославия. На 27 април 1992 година от двете бивши югославски републики Сърбия и Черна гора създадена е Съюзна република Югославия и община Босилеград попада в границите ѝ.

Управляващите среди в София след 1989 г. се опитват да подпомогнат на изстрадалите сънародници в областта. В тази насока през 1993 г. излиза Постановление на Министерския съвет, съгласно което се отпускат ежегодно стипендии за 30-40 студента от Западните покрайнини, приети за обучение в български университети. През 1997/8 г., след застъпничество от София, се създават български културно-информационни центрове в Цариброд и Босилеград. Към тях се изпращат книги, компютърна техника, представят се научни и художествени трудове, филми и пр. Расте броят на получилите българско гражданство лица.

На 4 февруари 2003 година е прието Конституционно решение на Сърбия и Черна гора, с която се преустановява съществуването на Съюзна република Югославия и се създава Държавна общност Сърбия и Черна гора.

След обявяването на независимостта на Република Черна Гора на 3 юни 2006 година и тази държавна общност престава да съществува. Община Босилеград от тогава е в границите на Република Сърбия.

Босилеградчаните с векове пишат своята кървава история и все още я пишат. Малцина са тези които идват в тези краища и искат да я разгънат, да я прочетат и да се запознаят с нея! Малко са хората които са писали за тези краища и за тежкия живот на тукашното население и затова липсват съществени извори.

В развитието на община Босилеград са участвали и участват много видни личности. Безсъмнено един от тях е Йордан Захариев. До излизането на книгата му „Кюстендилско краище“ през 1918 г., Босилеград е почти непознат и за самите българи. Йордан Захариев (03. 03. 1877– 08. 05. 1965) – учител, географ, етнограф, фолклорист, диалектолог, член-кор. на БАН от 1937 година. До първи прогимназиален клас е учили в Босилеград и през 1895 завършила Педагогическо училище в Кюстендил. През 1897 година се записва на Историко-филологическия факултет на Висшето училище в София (днес Софийски университет). Учи география при проф. Атанас Иширков. Като студент изнася реферат върху тема „Антропогеографските проблеми в Кюстендилското краище“. През 1901 г.

Йордан Захариев

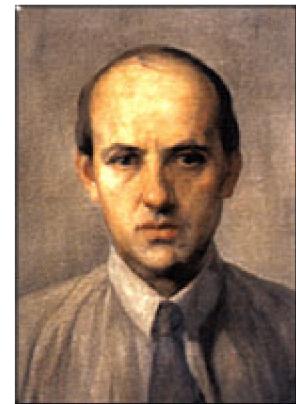

Завършва с отличие специалностите география и педагогика. От 1901 до 1908 година е прогимназиален учител в Босилеград, след това до 1922 е директор на непълната девическа гимназия и на смесената гимназия в Кюстендил до 1934. С рядко усърдие проучава Кюстендилския край, обхващаща 129 села и Кюстендил. Дава превес на проучването на бита и езика на населението, тъй като устното народно творчество все повече се забравя, а народния говор бързо губи характерните си местни особености. По-важни трудове са: „Кюстендилско крайще“, „Кюстендилска котловина“ и др. Йордан Захариев е сред личностите, които ръководят протестите в Босилеградско срещу прилагането на Нийския договор и окупацията на края през 1920 г. Участва в акцията на бежанците и е председател на Учредителния конгрес (1924 г.) на Организацията на Западните покрайнини. Завършва земния си път на 8 май 1965 г. в Кюстендил.

Ако кажем, че Йордан Захариев е човека, който е запознал българите с Босилеградско, то Емануил Попдимитров Попзахариев (роден 21. 10. 1885 г. в с. Груинци, Босилеградско, починал 23. 05. 1943 г. в София) се е борил за неговото връщане към България. Той е бил един от ръководителите на Върховният комитет на „Въртоп“ (революционна организация за освобождение на Западните покрайнини). Без записките на този голям поет, историята на Босилеград през тези години щеше да е огромно „бело петно“.

Емануил Попдимитров завършва педагогическо училище в Кюстендил (1904 г.). През 1904 – 1906 година е учител в с. Долни Коритен, Софийска област и в с. Долна Лисина, Босилеградско. Следва философия в Софийския университет (1906 г.), но поради участие в освиркането на Фернinand I при откриването на Народния театър (3. януари 1907 г.) е изключен. Следва с държавна стипендия замеделие в Монпелие, Франция (1907 г.). Завършва философия във Фрибург, Швейцария (1912 г.). Учител в Лом и Хасково (1912 – 1914).

Участва в Първата световна война като преводач на Южния фронт и в Главната квартира в Кюстендил. Изповядва пацифистични идеи. През 1920 се включва активно в групата „Клате“ в Кюстендил. Частен доцент (1923 – 1943) в катедрата по сравнително литературознание в Софийския университет.

Емануил
Попдимитров

В развитието на Босилеградско или по-точно в неговата история, са оставили отпечатък много личности, без които неговото запознаване с околния свят и обратно е немислимо. Това са хора поети, художници, революционери, писатели и много много други. В своите творби те са запазили за бъдещето историческото минало на този край. Това са безценни документи описаващи идилата на малкия град и околните села.

IV

Демографско развитие

Топонимия и брой на населението

Босилеградско има дълга история, макар и осъдна с писмени сведения. Останки от великата Римска империя се намират в различни местности на територията на Босилеградско, които свидетелстват, че тази местност е била обитавана още от тогава. Тези свидетели на различни действия в историята съществуват и днес, но никой не си прави труда да ги изследва.

Известна като Босилеградска околия, община Босилеград е била числено към Кюстендилски окръг до 1919 година, когато по силата на Нийския договор е предадена на Кралството на Сърби, Хървати и Словенци (от 1929 г. Югославия). До Освобождението (1878 г.) Босилеградския край е известен като Краишка или Изворска нахия към Кюстендилска кааза (1866 г.), включваща 73 села с 2618 домакинства и население 19 535 души - Българи¹⁶. След Освобождението, при новото административно устройство на България, Босилеградско образува отделна околия – Изворска, към Кюстендилски окръг. През 1889 година, село Босилеград е обявено за град и става околовски център на Босилеградска околия до 1901 година, когато околовски център става Кюстендил.

За името на Босилеград съществува това предание:

Когато Турците започнали да завладяват Балканския полуостров, включително и България, Босилеградския край бил разделен на две части – една, където е днешен Босилеград и околните села, и друга където е днешното село Бранковци с околните села. Първата част от Турците я пазел крал Бусил, а втората брат му, крал Бранко. Крепостта на крал Бусил се намирала в местността на днешно градище, отдалечена един километар на запад от днешния град Босилеград, който тогава е бил най-хубавото, най-голямото и най-урденото село във владенията му.

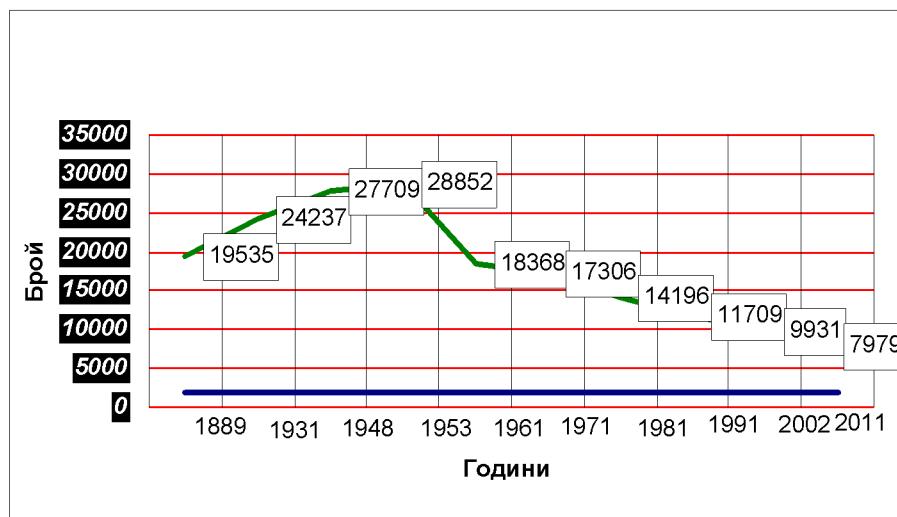
Когато Турците започнали със завоюването на Кюстендилско, превзели и крепостта на крал Бранко. Обаче, крал Бусил не се предавал толкова лесно и дълго време удържал на натиска на Турците, поради планинската местност и здраво построената крепост. Но тази крепост имала един недостатък, който се указал гибелен по живота на крал Бусил. Именно, това бил прохода през който тайно се е минавало за вода до река Драговищица. По тоя проход веднъж Турците видели как се промъкват гъски от реката, след като ги подгонили за да хванат храна. Така по тунела те влезли вътре, опожарили и разрушили крепостта и убили крал Бусил (убит е до църквата в с. Райчиловци).

От обич към този храбър, смел и умен крал, града (тогава село) е кръстен по него – Бусиловград, после преименуван в Босилеград и населението му се нарекло Босилеградчани.

¹⁶ „Енциклопедийски речник на Кюстендил“, БАН, София, 1992 г., стр.66

Най-стари писмени сведения за той край са в регистъра от 1576 година. От запазените турски сведения за 35 селища, на територията на днешно Босилеградско, се вижда, че през 1873 година тук е имало 1876 домакинства (ханета), в които е имало 6683 мъже, от които 6629 са били Българи и 54 цигани християни. Само за десет години, от същите източници се вижда, че от 1864 до 1874 година, населението в 35-те села е нараснало от 11 314 на 13 366, или с 18,14 %, а за 35 години (1864-1900) населението е имало прираст от 57,37 % и е наброявало 16 285 души. Интересна подробност е, че през същата година (1873) в Босилеградско е имало 495 погребения, 357 женидби и 1169 раждания.

Фиг.4. Движение на броя на населението от 1889 до 2011 година

При първото българско преброяване, при което за разлика от турското се отчита и броя на жените, се вижда, че през 1880 година са отбелязани 24 236 жители, говорим език – Български, и само 72 души цигани християни. За разлика от това време, днес населението е с тенденция на намаляване. Така например, 1991 година Босилеградско е наброявало 11 709 жителя, 2000 година около 10 000, 2002 година – 9 931, а 2011 година – 7 979 души. Причините са много, от които в члената двойка са миграциите и негативния естествен прираст.

Структура и гъстота на населението

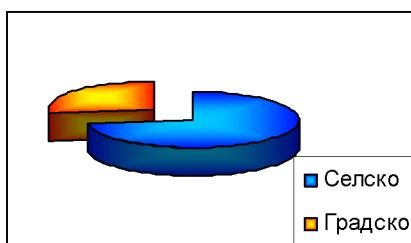
Босилеградската община се намира в един от коридорите на Балканите. Затова на територията ѝ живеят различни народи, т.е. населението има разнолик национално-етнически характер, което е причината да се различава от някои други общини в страната, в които населението е само от една народност (хомогенно). Поради липса на нови данни от пребояването през 2011 година, ще разгледаме данните от предброяването през 2002 година.

В Босилеградско най-многобройни са Българите (7037 д.), след тях са Сърбите (1308 д.). Останалите народи са представени от малък брой жители и броят им е даден в таблица 6.

	Македонци	Хървати	Словаци	Руснаци	Словенци	Черногорци
Брой	42	2	1	1	3	3

Табл.6. Етнически състав на населението¹⁷

По съотношението градско-селско население, Босилеградската община се различава от много други. Тук преобладава селското население (70,48 %) или 6041 суши, докато градското население е 29,52 % или 2530 души (Фиг.5).

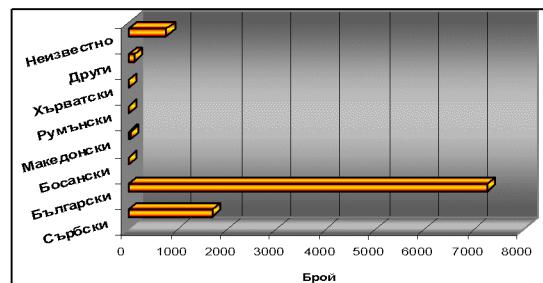

Фиг.5. Съотношение градско-селско население

Полово-възрастовата структура е основната демографска структура характеризираща населението. Съотношението в половете се определя от различието на раждаемостта.

Установено е, че в Босилеградско на 200 момичета идват 218 момчета (в света на 100 момичета идват 104 момчета). Това различие представлява биологически механизъм за компенсация, тъй като смъртността при мъжете е по-голяма във всички възрастови групи. След известен период (обикновено 45-50 години), броя на мъжете се изравнява с броя на жените, като в най-горните възрасти съотношението е обратно и жените преобладават във все по-голяма степен.

Установено е, че в някои села в общината, мъжете на 70 и повече години са 1,5-2 пъти по-малко със сравнение на жените в тая възраст. Друг важен фактор за оформяне на половата структура е различието в продължителността на живота. Жените имат по-висока продължителност в почти всички села в общината (70, 91). Разликата варира от 2,3 до 7 години в полза на жените.

Фиг.6. Населението според майчиния език

¹⁷ „Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години“, РЗС, Београд, 2004. године

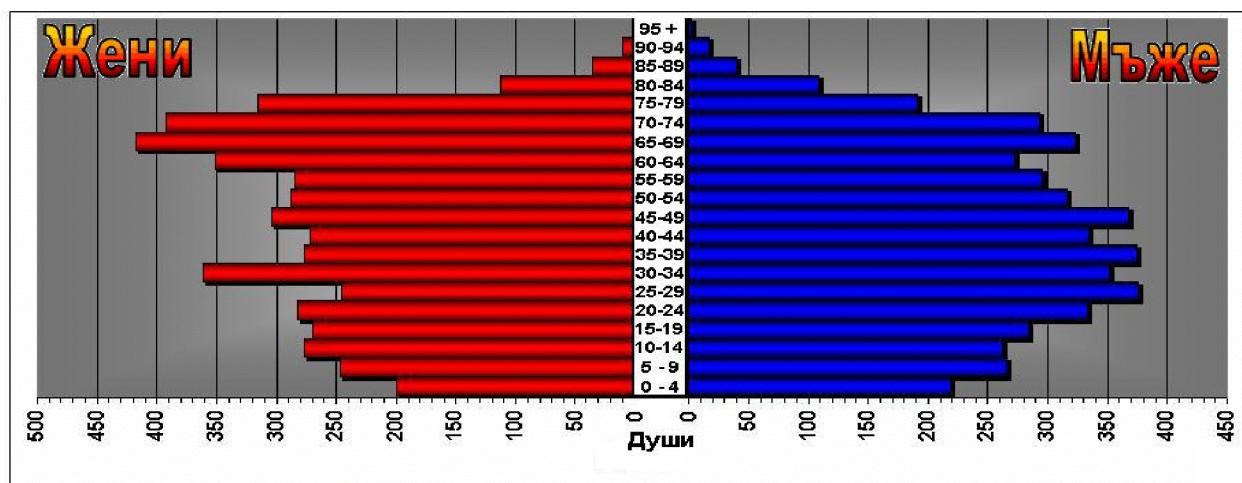

Върху съотношението между половете указват и външни фактори: военни действия, миграциите, стопанска структура и др. От всички изброени, най-голямо влияние днес имат миграциите, но половата структура на населението в Босилеградско е почти еднородна – 50.57% мъже и 49.43% жени.

Под възрастова структура се подразбира количествени съотношения и взаимовръзки между отделни възрастови категории. За определянето на възрастовата структура се използват следните възрастови категории:

*По място във възпроизводството – деца, родители (потенциални или реални) и прародители ,

*По място в трудовия процес на обществото – подтрудоспособни (3587 д.),

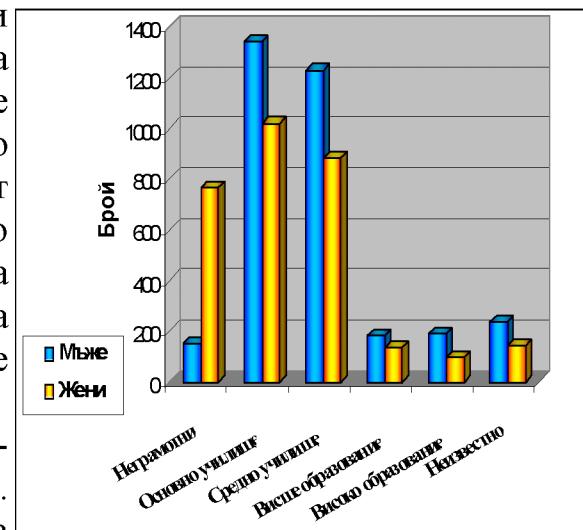

Фиг.7. Полово-възрастна структура на населението в община Босилеград

трудоспособни (4301 д.) и надтрудоспособни (2030 души).

При първото разделяне, поколението на децата е съставено от всички на възраст от 0-15 години (1470 д.). Поколението на родителите е 15-49 години (4288 д.), а на прародителите на 50 и повече години (4067 души). От гледна точка на участието в трудовия процес, се приемат границите от 16 години до пенсионна възраст, определена от трудовото и пенсионното законодателство в страната (65 години за мъжете и 60 за жените). Полово-възрастовата структура на населението в Босилеградско е представена с фиг.7.¹⁸

Образователната структура е все по-разнообразна с навъртането на годините. Освобождението (1878 г.) заварва Босилеградско на ниско просветено равнище.

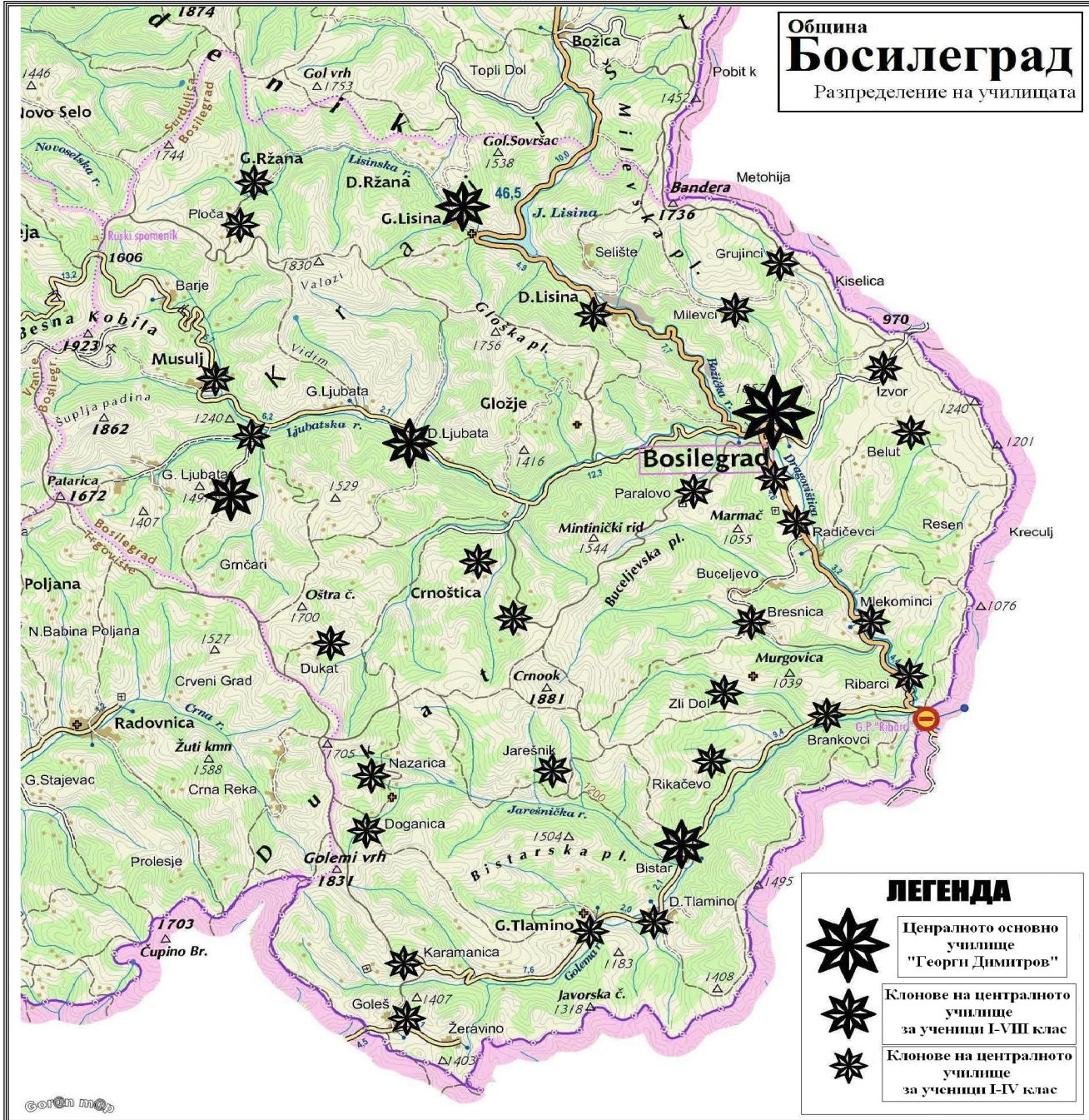

Фиг.8. Образователна структура

¹⁸ „Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години“, РЗС, Београд, 2004. године

**Община
Босилеград**
Разпределение на училища

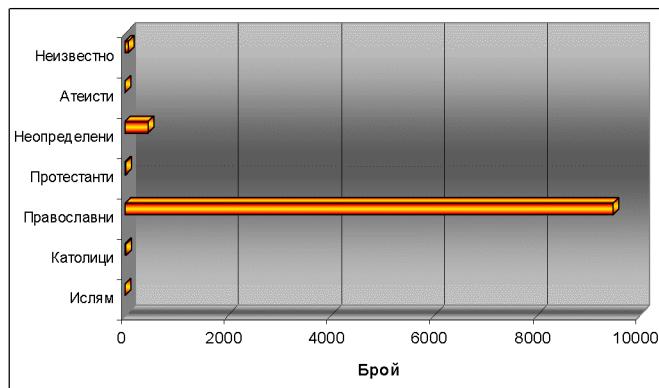
Имало е четири училища, от които Изворското е най-старо – открыто е през 1833 година. От цялото население, което тогава е наброявало около 16 000 души, само 111 са имали елементарна грамотност. В края на учебната 1879/80 година, училищата са осем с осем учители и 287 ученици. През годините до 1910 година, процента на грамотните достига 30 на сто. Днешната образователна картина на населението е много по-различна. Изградените училища са много, но поради намаляването на населението, много от училищата са затворени, а някои од работещите са с по 20 ученици (осемкласните училища), дори и с по един ученик (четирикласните). Броя на грамотните и каква квалификация притежават е представен с фигура 8.¹⁹

¹⁹ „Школска спрема и писменост – подаци по општинама 2002. године“, РЗС, Београд, 2003.

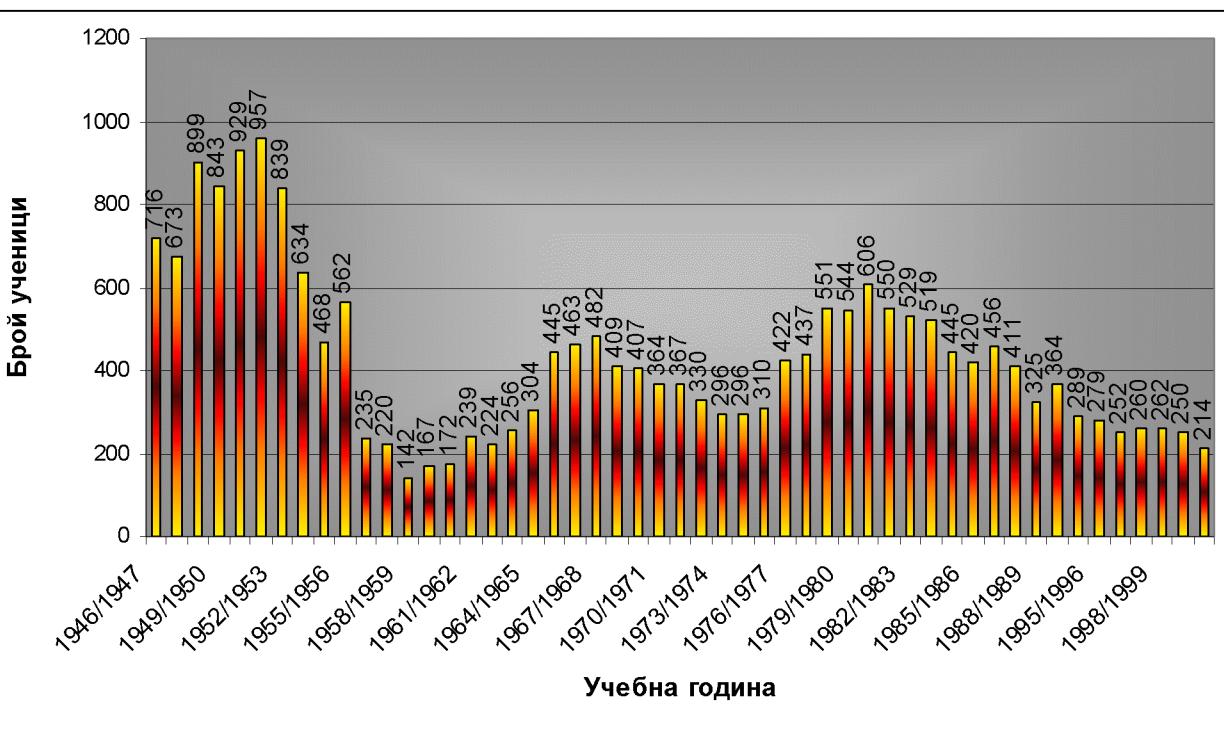

По отношение на религията, населението на общината предимно е източно-православно (Фиг.9.). На територията на общината има 24 църкви и 3 манастира като част от културно-историческото наследство на този край. Те са част от Архиерейското наместничество Босилеград на Вранската епархия, част от Сръбската православна църква..

Гъстотата на населението е обобщаващ указател, който предоставя интензивността на населението на територията. Общата площ на община Босилеград е 571 km^2 . Това е територията на която жителите може да разчитат не само за обитаване, но и за производство и своето изхранване. Средната гъстота на населението се изчислява като съотношение на общия брой на населението върху площа на територията която обитават. Така изчислената гъстота на Босилеградско е 13,9 души на един km^2 . Гъстотата на населението през годините се е променяла. През 1900 година, гъстотата е 28 души на km^2 , 1991 година – 20 д./ km^2 . Населението не е равномерно разпределено по дадената територия. Около града има най-голямо струпване, докато някои села са с по един човек на километар квадратен. Тенденцията на населението към намаляване се отразява и към гъстотата.

Фиг.9. Структура на населението по вероизповедание²⁰

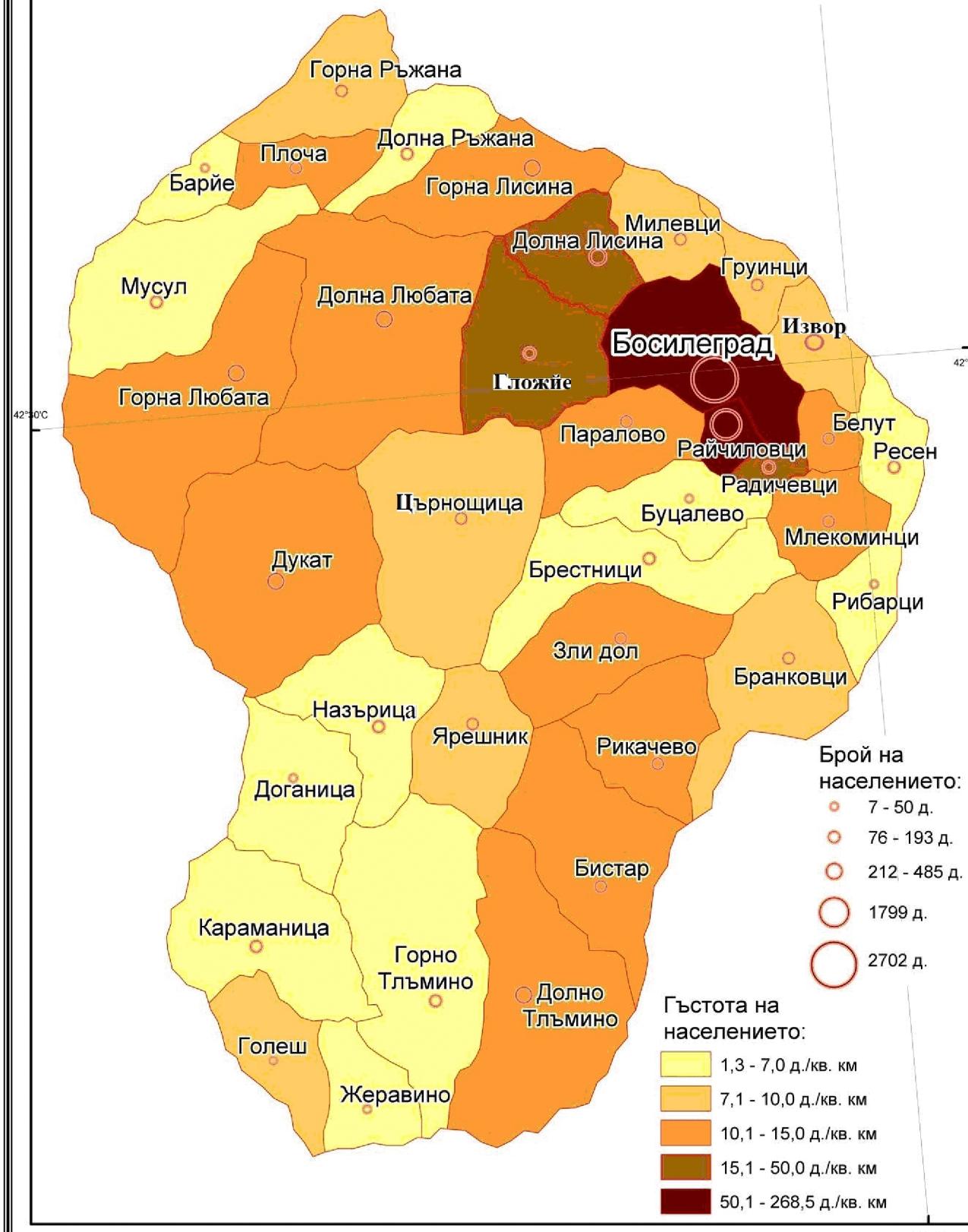
Фиг.10. Брой на записаните ученици в Гимназиалното училище по учебни години²¹

²⁰ „Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години“, РЗС, Београд, 2004. године

²¹ Младенов, А., „Босилеградска гимназия 1941-2001“, Благоевград, 2005 г.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО ПО ТЕРИТОРИАЛНИ ЕДИНИЦИ (2002 Г.)

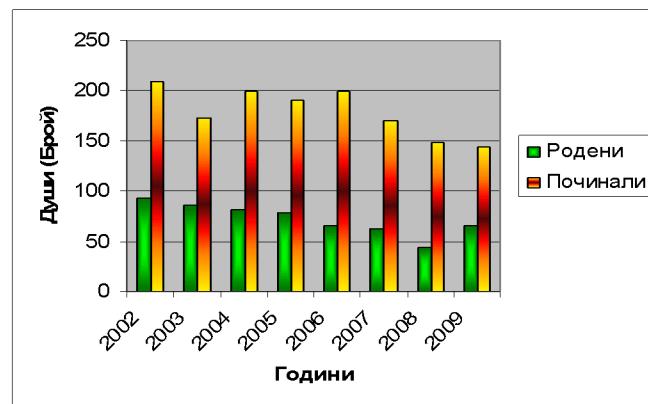
Естествено движение

Под естествено движение на населението се подразбира раждаемостта, смъртността, естествения прираст, брачността и разводимостта.

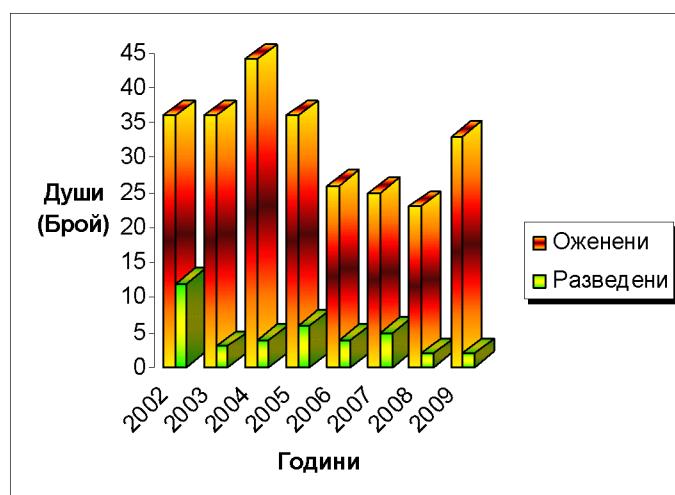
Естественото възпроизвъдство означава процес на смяна на поколенията. Естественото движение е механизма чрез който става естественото възпроизвъдство, тъй като раждаемостта и смъртността водят до закономерна смяна на поколенията. Естественото възпроизвъдство и движение се представят чрез показатели. Най-важните показатели на естественото движение са общата раждаемост и общата смъртност, които представляват съотношение между броя на родените и умрелите за определен период от време спрямо общия брой население. Смъртността в Босилеградско е 10 %, а раждаемостта е 7,45 % (за 2002 г.)²². От тези данни стигаме до заключението, че естествения прираст е отрицателен (-2,55 %) (отрицателен е от 1981 година). Отрицателния естествен прираст обуславя постепенното „стареене“ на населението. Според класификацията на Sundberg населението на общината попада в категорията на регресивния тип население.

За последните девет години (от 2002 до 2011) населението е намаляло с 1952 души, а в периода 1991-2011 година с 2968 души. Това означава, че ако продължи намаляването с този темп, населението на Босилеградско ще изчезне в близкия половин век. Единствено с. Райчиловци и град Босилеград бележат ръст на населението (2002-2011 г.), но то се дължи главно на механичния прираст.

Раждаемостта за шест години (2000-2005) е намаляла от 87 (8,01 %) до 73 (7,58 %) живородени, с изключение на 2003 и 2004 година, когато тя се повишава незначително от 7,45 на 7,76 %, но в последствие спада

Фиг.11. Броя на родените и починалите от 2002 до 2009 година

Фиг.12. Брой на сключени и разведени бракове от 2002 до 2009 година

²² Липсват по-нови данни

относително много достигайки 7,58 %. Върху нея много силно влияние оказва броя на сключените бракове, бракоразводите, абортите, безбрачието, извънбрачните раждания, броя на жените във фертилна възраст²³, жизненото равнище на населението, безработицата, психологическата нагласа на младото поколение, възрастовата структура на населението. В последните години се забелязва процес на депопулация²⁴ на селата. Много от махалите по селата вече не съществуват, останали са само наименованията им.

Вид на семейството	Общо	Семейства спрямо броя на децата							Семейства с децата под 25 години	Деца на възраст под 25 години, общо
		Без деца	1	2	3	4	5 и повече			
Общо	2942	1035	902	799	151	41	14	1361	2408	
Брачната двойка без деца	1035	1035	-	-	-	-	-	-	-	
Брачната двойка с деца	1533	-	658	696	131	36	12	1193	2141	
Майки с деца	277	-	192	68	11	4	2	123	193	
Бащи с деца	97	-	52	35	9	1	-	45	74	

Табл.7. Семейства по вид, брой деца и общият брой на децата под 25 години²⁵

Някои села в близко бъдеще ще изчезнат, защото са с население, чиято възраст е над 50 години. Обяснението за това демографско явление трябва да се търси в бързите изменения, които настъпиха в живота. Към тях се отнася настъпителния ход на урбанизационните процеси, както и изменението на жизненото равнище на населението и стремежът му към финансово обезпечаване, нарасналите грижи за децата и повишението изисквания на образованието и квалификацията, по-големите възможности за планиране на членовете на семейството (използване на медицински предпазни средства от забременяване, прекъсване на бременността и др.) и пр.

Бъдещите стратегии за развитие на общината трябва да обърнат най-много внимание върху тези демографски проблеми – стареенето на населението и заплахата от близкото изчезване.

²³ Детеродна възраст, от 16 до 49 години

²⁴ Обезлюдяване

²⁵ „Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години“, РЗС, Београд, 2004. године

Селища

Под селище се подразбира самостоятелна агломерация, която обхваща определен брой население настанени на определено място. Селището има свои съставни части, които са свързани помежду си. Границите на селищата са изменяеми и са обусловени от географското положение.

До Освобождението в Боследградска окolia (до 1889 г. се нарича Изворска) са включвани 73 села и население 19 535 души. При преминаването в Югославия, община Босилеград е с 39 селища и население 24 236, а днес има 37 селища (с 7979 души), от които 36 са селски и едно градско селище.

Селищата в Босилеградската община са с различно положение, което зависи от локалните и топографските условия – в речните долини, котловини, по присойните склонове, на места запазени от ветровете и т.н. На географското положение на селата голямо влияние имали са релефа, разпределението на земеделските площи и възможността за захранване с вода (близост до извор или река). Селата в общината, спрямо положението си и надморската височина, се делят главно на планински и котловинни. Надморската височина на селата варира в големи граници – от 1420 метъра (село Караманица) до 690 (село Рибарци). По-голям брой от селата в планините са разположени по по-равните участъци, където склона на планината е с наклон около и под 25° . Те в общи черти са малки и населението им се занимава повече с животновъдство отколкото със земеделие. Земеделски са онези села, които се намират по котловините. В такива села в по-равните участъци са нивите, а в по-наклонената част са овощните градини, пасбищата и горите.

По функциите които изпълнява, големината, броя на населението и учрежденията, селищата се делят на градски и селски.

Под функция на населението се подразбира тяхната роля в стопанските и нестопанските дейности на една определена териториална единица. Някои села са земеделски, други са със развито животновъдство, а пък трети са и земеделски и с животновъдство. Това най-много зависи от почвите и надморската височина. Селата са предимно малки и слабо учреждени селища, които за главна функция имат селско стопанство.

Града е селище което има много разнообразни функции, в които повече от половината от населението му не се занимават с селско стопанство. То има градски особености, на градски начин планирани улици (освен старите части), водопровод, пазар, училища за разни специалности, болница, съдилище, полиция и пр. Града по броя на жителите е по-голям, но по площ е по малък от

Общински център Босилеград

селата.

По разпределението на къщите върху територията на селото (физиономията на селото), селата се поделят на сбиен и разпръснат тип села. В рамките на тази подялба се особяват подгрупи: много разпръснат, средно разпръснат, разпръснат и сбиен тип села. Пример за сбиен тип села са селата Райчиловци, Радичевци, където къщите са гъсто сбиени и неподредени и с малки дворове. За средно разпръснат тип села може да се смятат селата Бистър, Горна и Долна Лисина, Горна Любата, където централната махала или *Село* прилича на сбиен тип и е с по-вече население и къщи от останалите махали в селото. За много разпръснат тип села има много примери: Горно Търмино, Назърица, Зли Дол и др., които нямат централна махала или е тя загубила тази функция и по брой население и по физиономия прилича на останалите махали в селото или е даже по-малка от тях. Някои села, повечето, са били първо сбиен, а после разпръснат тип селища, но има такива които направо са минали към разпръснат тип веднага със заселването (например с. Барие). Това има чисто физико-географски причини: никъде в синора няма равнини, макар и най-малка, където би могло да се застроят поне 10 къщи за обитаване и други помощни згради. Цялото им землище е планинско.

Селата с разпръснат тип селища представляват пречка за общото развитие на общината – за построяването на училища, болници, домове на културата, магазини, за въвеждане на редовни автобусни линии до града и т.н.

Селата имат свои съставни части – махали. Те са се появили тогава, когато отделните семейства от купното село са се заселвали в близост до своите имоти. Поради намаляването на селското население някои от махалите напълно са изчезнали, а други са на прaga на изчезване. Онази махала, която носи име *Село* или *Селище* и която е на мястото на старото купно село, се счита сега за център на селото. Тук обикновено е църквата, училището, местното управление, кръчмите и магазините. Някои от тези махали имат характер и изглед на сбиен тип селища. Такива са например централните махали на селата Извор, Горна Лисина, Долно Търмино.

Махалите на разпръснатите днешни села, в по-голямата си част, носят имена на най-старите заселници, които първи са дошли и основали махалата, а по-рядко носят топографски имена. Например Дядо Пешови (Зли Дол), Петковска махала (Църнощица), Дядо Маринкови (Барие), Гърина махала (Горна Любата); топографски наименования – Криви Рид (Паралово), Долинаре (Долна Любата), Криви Дол (Горна Любата), Вирове (Бистър).

В Босилеградско преобладават малки села. Най-голямото село, по брой население е Райчиловци (1813). След него са селата Горна Лисина (332), Дукат (253) и Долна Любата (262)²⁶. Най-малкото село в общината по брой население е Барие с 8 души (едно семейство). Средно селата в Босилеградско са с по 168 души население (6041 души селско население в общината, разпределени в 36 села).

²⁶ „Попис становништва, домаћинства и станова у Р. Србији – Први резултати“, РЗС, Београд, 2011. г.

Статистически данни²⁷ за селищата в община Босилеград

Име	Площ (км)	Население (души)		Надморска височина	Средна гъстота	
		2002 г.	2011 г.		2002 г.	2011 г.
Барие	5,5	7	8	1400	1,4	1,4
Белут	6	85	55	900	14,2	9,2
Бистър	15	174	107	850	11,6	7,1
Бранковци	14	116	76	730	8,3	5,4
Брестница	17	77	47	830	4,5	2,8
Буцальево	8	22	14	770/830	4,5	1,7
Гложие	20	329	281	1150	16	14
Голеш	5	38	29	1300	7,6	5,8
Горна Любата	39,8	485	297	1018	12,4	7,4
Горна Лисина	36	474	332	1010	13,1	9,2
Горна Ръжана	13,3	95	55	1400	7,3	4,1
Горно Търмино	28,6	143	129	890/940	5,1	4,6
Грунци	9	89	63	1040	11,1	7
Доганица	11,4	50	30	1470	4,5	2,7
Долна Лисина	15	308	180	960	22	12
Долна Любата	38	394	262	970	10,3	6,9
Долна Ръжана	11,8	78	51	1200	7	4,3
Долно Търмино	18	212	163	880	11,8	9
Дукат	28,5	394	253	1180	14	8,9
Жеравино	6	21	16	1200	3,5	2,7
Зли Дол	15	193	136	1060	12,9	9
Извор	14,28	115	63	870	8,2	4,4
Ярешник	12	96	51	1420/1260	8	4,2
Караманица	13	80	47	1300	6,1	3,7
Милевци	14,4	140	74	1150	10	5,1
Млекоминци	9,8	124	89	720	13,8	9
Мусуль	23,9	122	72	1060	5,3	3
Назърица	12,7	76	28	1440	5,8	2,2

²⁷ По статистичния годишник от 2002 година и по обявените предварителни резултати от пребояването през 2011 година

Име	Площ (км)	Населене (души)		Надморска височина	Средна гъстота	
		2002 г.	2011 г.		2002 г.	2011 г.
Паралово	12,9	133	104	1020	11	8
Плоча	9,7	100	49	1300	11,1	5
Радичевци	3,4	162	154	720	54	45,2
Райчиловци	6,7	1799	1813	740	268,5	270,6
Ресен	13,5	81	66	830	6,2	5,3
Рибарци	6	39	23	690	6,5	3,9
Рикачево	10	109	90	1150	10,9	9
Църнощица	25,7	190	142	940/1200	7,6	5,5
Град Босилеград	-	2072	2530	730/760	-	-
ОБЩИНА Босилеград	571	9931	7979	660/1929	17	13,9

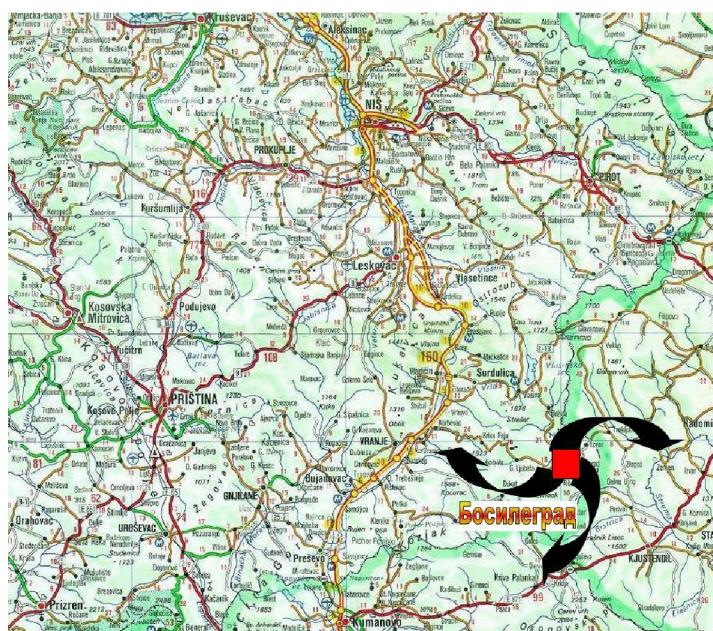

Миграции

Понятието миграции понякога се използва в твърде широк смисъл, като включва всички механични движения осъществени от населението. В тесен геодемографски смисъл обаче, под миграции се разбират тези движения които водят до трайна промяна на местоположението. Следователно, от миграциите би трябвало да се изключат туристическите пътувания, както и тези промени на местоположението, които не са свързани с пресичането на административни граници и се осъществяват в рамките на общинската териториялна единица. Неправилно е причисляването на ежедневните пътувания към миграциите. Те най-често са с трудов характер, но по някога са свързани с образоването или с други социално-битови дейности.

Миграциите в Босилеградско ги делим на вътрешни (в рамките на общината) и външни (извън границите на общината). Вътрешните миграции се отнасят на преселването на хора от едни към други селища (обикновено към града). Външните миграции са тези към вътрешността на страната, към съседните за Босилеградско страни (България и Македония) и към други страни, някои от които изобщо не са съседки на Сърбия.²⁸

Най-масови, от вътрешните, са миграциите към града, понеже тук са стопанските предприятия, средното училище и пр. Тези миграции са били масови до 90-те години на XX век, когато започват да отслабват, понеже селата не можат да подхранват миграционните потоци. В тези миграции предимно са участвали млади хора, които след свършването на образоването си или остават в града или пък мигрират към други градове и страни. Тези миграции са причинили многото от промените в структурата на населението. След тези миграции, днес селските домакинства се делят на две групи:

*Първата е съставена от т. нар. Старчески домакинства, които са останали без млади хора ,

*Втората е съставена от онези домакинства чийто членове са си намерили работа извън селището в което живеят, но продължават обитаването си в тях. Това са най-често хора от близките до града села. Това са т. нар. дневни

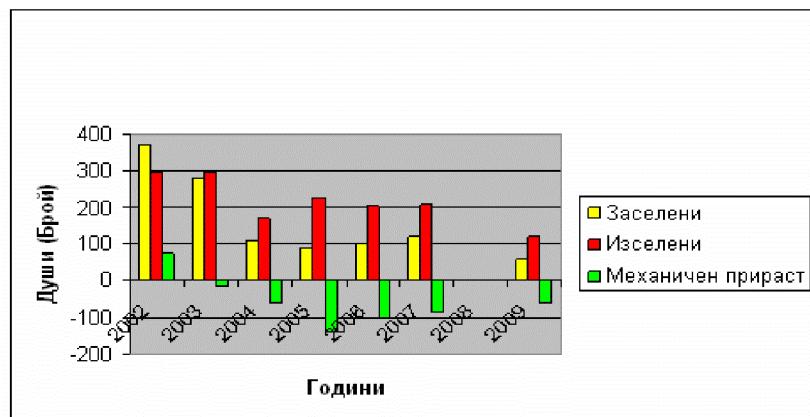
²⁸ Най-много в страните от бивша СФРЮ

мигранти.

Миграциите, вътрешните и външните, се допълват по между си. До 90-те години на ХХ век, характерни са били вътрешните, а днес външните, тъй като вече няма работа в града, средното образование не с такава тежест като висшето и пр.

Миграциите в Босилеградско, в исторически план, се делят на политически и икономически тип миграции. Първия тип, политическия, е по-стар и характерни са за него изселванията след 1919 година (Нойския договор), а втория тип, икономическия, е от по-ново време, т.е. след западането на стопанството на общината, което е причина за изселване на хора, тъсещи работа. Благодарение на тези два типа миграции, можеме да срећнеме Босилеградчани на всякаде по света.

Фиг.13. Заселени, изселени и механичен прираст от 2002 до 2009 година

Възраст към момента на имиграция	Общо	От Република Сърбия			От страните на бивша СФРЮ			Неизвестно					
		Общо	От друго място на същата община		От други общини		БиХ	Хърватска	Македония				
			Централна Сърбия	Войводина	Косово и Метохия	Словения							
Общо	4015	3745	3383	329	17	16	4	36	18	119	9	27	57
Под 15 години	659	590	528	56	5	1	2	12	4	25	4	10	12
15-19	479	458	421	33	2	2	1	5	-	5	1	1	8
20-24	1049	1012	916	87	1	8	-	1	3	21	-	3	9
25-29	690	650	585	62	1	2	-	1	4	16	1	4	14
30-34	373	350	333	14	3	-	-	3	1	10	2	1	6
35-39	228	210	189	17	3	1	-	7	3	5	-	-	3
40 и повече	278	229	184	43	1	1	1	7	3	31	1	3	3
Неизвестно	259	246	227	17	1	1	-	-	-	6	-	5	2

Табл.8. Доселено население по период на имиграцията и възраст към момента на имиграция²⁹

²⁹ „Мигранти – подащи по опитнама, Попис 2002”, РЗС, Београд 2005. година

Демографски проблеми

В Босилеградско владее от последното десетилетие на миналия век т.нар. "Бела Куга" (Бяла чума) т.е. всяко семейството има едно дете. Това особено е изразено в селища в които владее обичая в този вид. Това е поради факта да не се разделя имуществото след смъртта на родителите, а то да попадне само в ръцете на своя единец. Семейство с едно детето днес не е обичай, а е резултат на спада на жизненото равнище.

Смъртността е втория фактор, който оказва влияние върху намаляването на общото население. В повечето години, когато раждаемостта е почти на същото равнище, намаляването на населението е заради смъртността. Например, рязкото намаление на населението от 2002 до 2003 година се дължи на рязкото повишаване на смъртността – от 10 % на 20 %. Това означава, че тогава на едно живородено дете идват почти трима починали. За последните шест години (2000-2005) най-рязкото намаляване на населението е имало в периода 2000-2001 година – 909 души, това отговаря на една трета от населението на днешния град и една десета от цялото население в общината.

Спадането на раждаемостта, нарастването на смъртността и отрицателния естествен прираст на населението, може да се окажат като сериозни процеси, действащи отрицателно върху динамиката и характера на възпроизвеждането на населението, което води до депопулация. От 37 села 22 имат по-малко от 200 души, от които 8 имат под 100, а 4 села имат под 50 души. В скоро време можем да очакваме изчезването на някои села, предимно крайграничните.

Поради приватизирането на страната, от една страна, и упадъка на стопанството, от друга, са прекратени или доведени до минимум мерките, които държавата беше взела за повишаването на раждаемостта. Основния фактор, който е условявал и условиява раждаемостта е стопанството. Поради закриването на повечето от заводите и масовото отпускане на работниците, доведе до криза в обществото, което предизвика застаряване на населението, поради изселването на младото трудоспособно население и впоследствие нарастване на смъртността. В исторически план, когато стопанството още беше на крака, за 9 години (1991-2000) населението се е намалило с 739 души, докато за последните девет години (от 2002 до 2011) намаля с 1360 души. Първото намаляване е било обусловено само от раждаемостта и смъртността, докато при второто включваме и нарастването на броя на емигрантите (изселващите се).

От тези факти се достига само до едно заключение: единствената мярка която трябва да се превземе за спасяването на този край от гибел е развитието на стопанството.

V

Географски анализ на град Босилеград

Град Босилеград

Площ – **18 км²**

Население – **2072 души**

Надморска височина – **730/760 м.**

Географски координати: **42° 30' 04" сгш и 22° 28' 24" игд**

На карайния югоизток на Република Сърбия, в северния край на Босилеградската котлина, намира се град Босилеград, административен, политически, образователен, културен, транспортен, икономически център на община Босилеград. Той е разположен в полите на Планина Рисовица, Лещава, Кремиково и Параловски рид. През града, от северозапад към югоизток, протича река Драговищица.

- ❖ Град Босилеград е административен център на общината, понеже тук се намира общинския център, както и централната поща, съдилището, централното районно полицейско управление и всички други административни институции.
- ❖ Град Босилеград е образователен център, защото тук се намира централното основно училище „Георги Димитров”, както и единственото средно училище в общината – „Гимназията”.
- ❖ Град Босилеград е културен център, защото тук се намира Културния център, в чиито по отделения работят Централната библиотека „Христо Ботев”, медиите – радио и телевизия „Босилеград” и центъра за култура с фолклорен ансамбъл.
- ❖ Град Босилеград е транспортен център, защото представя главен транспортен възел, в тази част на общината. През него минава регионалния, международен път Сурдулица-Босилеград-Кюстендил, както и други значими локални пътища.
- ❖ Град Босилеград е икономически център, понеже всички заводи, цехове, фабрики, са разположени на територията му.

Брой на населението	
Година	Население
1948	1233
1953	1320
1961	1355
1971	1662
1981	2029
1991	2440

Табл. 9. Брой на домакинствата по преброяванията от 1948 до 2002 година

За основател на днешния Босилеград се смята някой си Паун, ковач от кривопаланешко село Конопица, който дошъл тук заедно с осемте си сина преди около 380 години. След него се заселило едно златарче от Неврокоп, което станало зет на Паун. От фамилията на Паун е настанала Ковачка махала, а от семейството на златарчето – Самарджийска махала. Другия зет на Паун бил от Сърбия и от него са днешните Србинци. От поп Стефан, син на Паун, е Попова махала, а от Ранко, също син на Паун, са Ранинци.

Най-старите писмени сведения за селището се намират в регистъра от 1576 година. През 1866 година, селището е записано като Бусиловград в състава на

нахия Краище, Кюстендилска каза. Тогава то е имало 82 домакинства с 563 жители. След Освобождението 1878 година Босилеград е самостоятелна община в Изворска околия, а на 27 ноември 1889 година е станал околовски център. През 1880 година Босилеград е имал 691 жители, през 1900 г. – 1060 ж., а през 1919 година 1230 жители. След Нойския мирен договор 1919 година, Босилеград минава в Кралство на Сърби, Хървати и Словенци (от 1929 година Кралство Югославия).

Официалният празник на град Босилеград е 21 септември, на празника „Мала Богородица“, произлезъл от накогашната селска служба на Босилеградчани в църковния двор на босилеградската църква „Рождество Пресвете Богородице“, построена 1885 година.

Сръбското хералдическо³⁰ дружество е развило специфична система, чрез която много от градовете и общините са се сдобили с гербове. Така и град Босилеград. Настоящият герб на град Босилеград е приет от Общинския съвет през септември 2002 година. Представлява комбинация от проектите, класирани на трите първи места на конкурса за герб на гр. Босилеград, организиран от Общинският съвет. Гербът на Босилеград представлява светлосин щит, върху който са изобразени книга, църква и планина с чемширен венец. Книгата съдържа отличителните букви в сръбската и българската кирилски азбуки (Ћ, Ј, Љ, Њ, Ђ - сръбски букви на левия и Ѓ, Я, Й, Ю, Ъ, Џ - български букви на десния лист от разгърнатата книга). Тя обозначава двете културни и езикови влияния в града – на българския език като майчин и на сръбския като официален. Изобразената църква е мини-изображение на най-старата църква в областта – църквата „Света Троица“ в село Извор, символизираща източноправославното вероизповедание на местното население. Най-долу в герба е изображен планинският масив на планина Църноок, най-високата планина в общината, олицетворяваща екологично чистата природа в местността. Чемширът се явява като символ, често споменаван в местния фолклор, и имаща важна роля в местните обреди (кръщене, сватба, погребение). Редуването на червената рамка на щита, синия фон и бели изображения прави паралел между редуването на панславянските цветове на трикольора на република Сърбия. Щитът е поддържан от два златни изправени лъва, обърнати към щита от лявата и дясната хералдическа страна. Те стоят върху произволна основа и

Църквата „Рождество Пресвете Богородице“ в Босилеград, построена 1895 г.

Настоящия герб на град
Босилеград

³⁰ Хералдиката е наука за гербовете. Заражда се през 11-12 век, когато към кралските дворове и при едните феодали се назначават церемониалмайстори (херолди, откъдето и името хералдика), които се занимават с произхода, създаването и ползването на гербовете и други символични знаци.

символизират принадлежността на местното население към българския етнос и култура, тъй като изправеният лъв е символ на България. Под щита и основата се намира червена лента (повтаряща цвета на метална щита) с бели ръбчета, върху която с бели букви е изписано името на града.

Върху щита вместо корона е изображен по-малък щит, обвит във венец от златни дъбови клонки. Дъбовите клонки като символ са взети от социалистическия герб на Сърбия, но те се намират също така и на герба на България. Малкият герб изобразява сградата на общината на града. Отново се забелязва редуване на трите цвята, синьо (цветът на небето), бяло (цветът на сградата) и червено (цветът на земята), създавайки паралел с цветовете от знамето на Югославия. Щитодържателите носят освен щита и две знамена (по модел на гербовете на градовете в Сърбия) - националното знаме на Сърбия и знамето на града.

Знамето на Босилеград се състои от две еднакви водоравни цветни полета, синьо и зелено в същия ред отгоре надолу, разделени помежду си от златна лента. Те представляват синьото небе и зелените поля, а златната лента олицетворява изгрева - символ на нова надежда

В климатично отношение, град Босилеград попада в зоната на умерено-континенталния климат. Лятото е по-дълго и топло, а зимата е по-къса и блага от останалите селища в общината. По някога зимно време се наблюдават температурни инверсии, които са причината за минусовите температури през този период.

В хидрографско отношение, през територията му текат две поточета: Добридолския и Изворщица, които се вливат в река Драговищица.

Град Босилеград административно е поделен на Босилеград I и Босилеград II. Първата област обхваща само града, а другата някогашните махали на село Босилеград:

➤ Добри Дол	➤ Липа
➤ Кръст	➤ Богослов трап
➤ Преслап	➤ Воденици

Град Босилеград – панорама³¹

³¹ Снимка Милан Асенов

Водоснабдяване на града (включително и с. Райчиловци) е отговорност на публичното дружество за комунални услуги и относително отговаря на нуждите на гражданите. Снадбяването на вода се върши от изворите в с. Извор, които са с капацитет 17 л/с и изворите в местността Блат с 11 л/секунда.

В град Босилеград, а разпределени на територията на цялата община, са регистрирани 354 магазина с различни дейности, от които 70% са активни. Най-застъпени са търговските магазини, които са 98:

- Хранителни стоки и нехранителни продукти – 91,
- Касапници – 2,
- Аптеки – 2,
- Хлебопекарници – 4,
- Строителни фирми – 73,
- Преработващи предприятия – 23,

В Босилеград има и зелен пазар. Друга търговия се извършва чрез магазините на фирми, регистрирани в частна собственост. В града работят 13 ресторана и 3 бара.

С указ на българския цар Борис III започва строежа на гимназията в град Босилеград, а на 5 ноември 1941 година за пръв път отваря врати – Гимназията „Княгиня Мария Луиза“. По-късно, след 1945 е прекръстена на Гимназия „Иван Карайанов“, а от 1990 г. и днес работи с името Гимназия.

В Гимназията в момента ходят на занятия 212 (2011/2012) ученика. Тя е класическа (реална) – в нея се изучават засилено, както природо-математическите предмети, така и езици. В самата сграда се намират и две паралелки, филиали на техникуми, в които учениците се обучават в специализиран курс по икономика и автоелектроника, а обучението е в срок от 3 години след 8-ми клас

Гимназията в Босилеград

Основно училище „Георги Димитров“
построено между 1965-1968 г.

В град Босилеград се намира и централното основно училище „Георги Димитров“ с около 406 ученици (2011/2012). В селата Горна Лисина, Горна Любата, Долна Любата и Бистър се намират клонове на основното училище, за ученици от I до VIII клас (64 ученика през 2011/2012), а в 22 села се намират клонове за ученици от I до IV клас (106 ученика през

2011/2012). Поради липсата на средства за поддръжка на съществуващите съоръжения те са в много лошо състояние. Необходимо е да се реконструира физкултурната зала на училището. През 2011 година, с изграждането на двата

нови котела с мощност 750 kw и 350 kw към старата система, е решен проблемът с отоплението на училището.

Град Босилеград разполага и с една детска градина „Детска радост”, в която се намира, освен градината, и детски ясли. Детската градина е с две паралелки в града (34 деца), една подведомствена паралелка в с.Райчиловци (16 деца) и една, открита за първ път през 2011 година, в село Гложие (5 деца).

Детска градина „Детска радост”

Общежитието за ученици

Общежитието за ученици от средното училище в Босилеград, е построено през 1989 година, а регистрирано е като самостоятелно 27.02.2006 година. Представя места за спане и храна на ученици, както и на други лица. Разполага с 68 места.

Тъй като зимата в Босилеград е продължителна и през този период е невъзможно упражняването на спортно-развлекателни дейности на деца,

младежи и възрастни, започна изграждането на спортна зала, като закрито съоръжение за упражняване на същите. Залата е с правоъгълна основа, с размери 50,45 м. на 28,04 м. Правоъгълната основа се удължава с приложенията и така общата брутна застроена площ е 1459,88 м². На днешен етап още не е пусната в експлоатация.

Населението на град Босилеград още от миналото се е занимавало със земеделие, занаятчийство, търговия. В по-ново време много са работили като миньори, строители, търговци.

В последните десетилетия на XX век хората са се наемали в индустрията, която се развивала в планово стопанство, което минавайки в пазарно е спаднало на по-ниско равнище. Днес повечето хора работят в неаграрни сектори на стопанството.

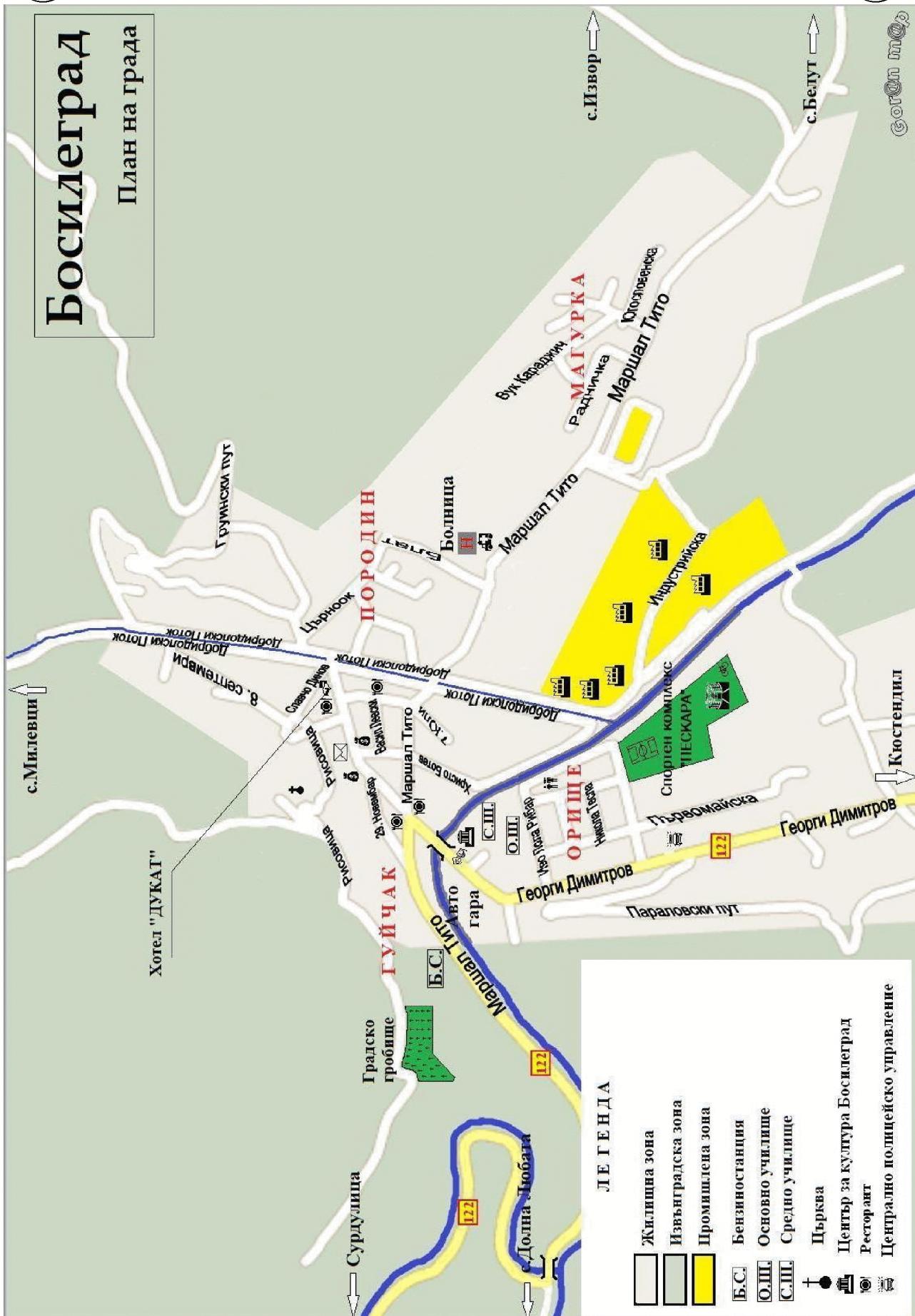

Спортната зала

Босилеград

План на града

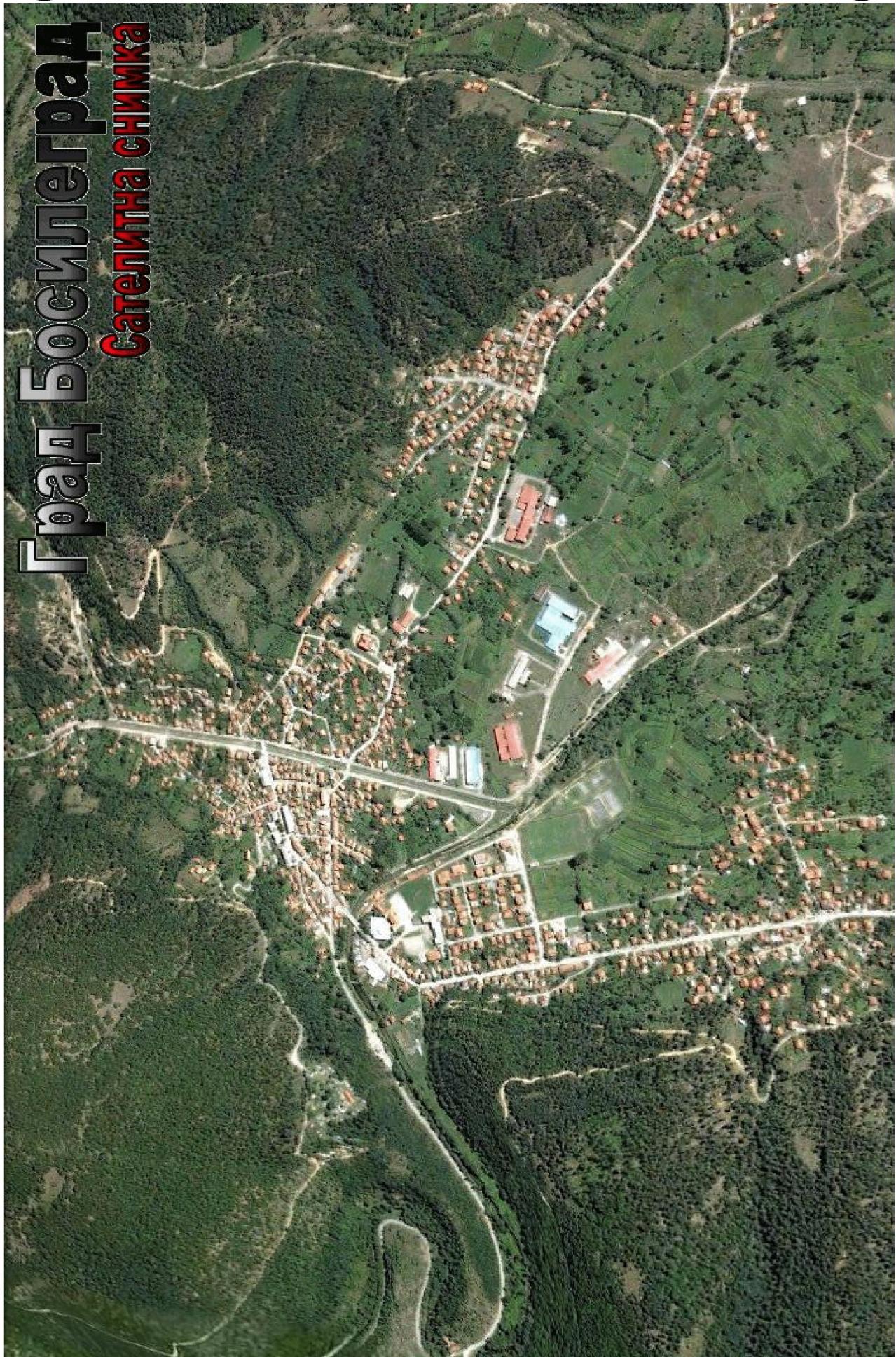
ЛЕГЕНДА

Жилищна зона
Извънградска зона
Промишлена зона
Б.С.
ОШ
С.Ш.
Средно училище
Църква
Центрър за култура Босилеград
Ресторант
Централно полицейско управление

Град Босилеград

Сателитна снимка

VI

Стопанско-географски анализ на община Босилеград

Обща характеристика на стопанството

Под стопанство се подразбира производство на стоки и извършване на услуги. Стопанството е система от човешки дейности с различен характер, имащи за цел подобряването на условията за живот на хората.

Върху развитието и териториалната организация на стопанството влияят множество фактори - природни, демографски, обществено-икономически, политически, екологични, технологични и др. Важен фактор са и ограничените природни ресурси за развитието на промишлеността и основно на добивните й отрасли. Същевременно климатичните, почвени и хидрологични условия са благоприятен фактор за развитието на селското стопанство. Демографските ресурси влияят върху стопанското развитие чрез потреблението, работната ръка и др. Много силно влияние върху развитието на стопанството оказва транспорта и състоянието на транспортната инфраструктура.

Стопанската, особено индустриалната експанзия на община Босилеград е до 90-те години на XX век, когато започва намаляването на икономическите дейности и период на стагнация. Този район, като дълго неразвита област, през последните години показва тенденции на изразено изоставане. Промяната в стопанската структура и приспособяването към пазарна икономика се извършва много бавно, с безуспешно проведеното приватизиране. С текущото ниво на развитие общината не е атрактивна както за домашни, така и за чуждестранни инвеститори и по този начин липсва модернизация и технически капацитет на местните фирми, а оттам и насищването на икономическото развитие.

В продължение на години назад, общината, по всички икономически показатели, изостава от средните за страната. Заетостта (на 1000 души) е пониска от 20%, а незаетостта е над 50% от средната за страната. В допълнение, делът на заетите в общия брой на населението е около 17,4%, което в съравнение със средните за страната (27,2%) е неблагоприятно.

С основно училище	Със средно училище	С високо училище
395	650	72

Табл.10. Брой и квалификация на безработните³²

Повечето от неработните са млади и са със средно училищно образование. Общината не успява да се справи и с отлива на „мозъци“. Повечето висококвалифицирани лица, след приключване на образованието си, не виждат перспектива в родната им община, защото вече има доста ненасти лица със също образование.

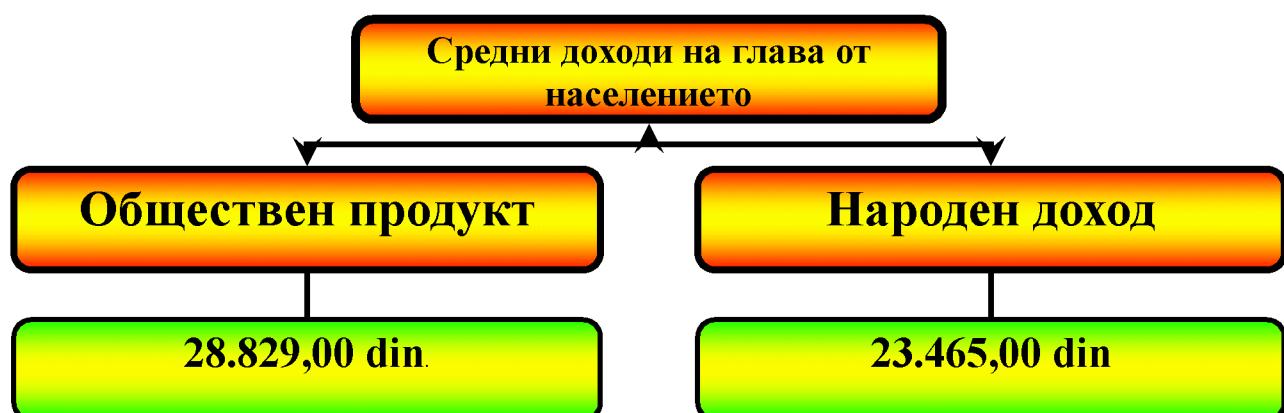
През 2010 година заетите в общината са общо 1417 души. В структурата на заетостта, най-много заети са в сферата на услугите (нестопански дейности) – образование, здравеопазване, администрация, в рамките на които са заети

³² Данните са за период от 01.01. до 31.07.2005 г. – стр.12 „Стратегија развоја општине Босилеград 2006-2011“

58,8%. В първичния и вторичния стопански сектор, най-много са заетите в преработващата промишленост (10,5%), в търговията на едро и дребно (7,1%), следвани от транспорта и складирането (3,9%), производството на електроенергия (3,7%), селското стопанство (3,5%), строителството (1,6%), финансовото посредничество (0,5%), хотели и ресторани, и минно дело и каменодобив (0,3%).

Най-големия дял в НД (народен доход) има селското стопанство (44,15%), следвано от търговията (19,1%) и транспорта (14,8%), а дялът на нестопанските дейности е много малък. Средната заплата на наето лице за месец декември 2011 година, в община Босилеград, е 30 236 динара (за Пчински окръг 34 665, а за цялата страна 43 887 дин.)³³.

Фиг.14. Средните доходи на глава от населението³⁴

Поради слабото развитие на частния сектор в краткосрочен и средносрочен план, намаляване на безработицата ще бъде ограничена, тъй като за създаването на нови работни места са необходими, в допълнение към националните, и преките чуждестранни инвестиции, които не са в очаквания обем. В допълнение към безработицата и социалното напрежение, настоящата ситуация в стопанството се характеризира и с липсата на средства за развитие (фондове), агенции, организации и стратегически документи.

³³ „Статистика запослености и зарада”, РЗС, Београд, 2012.г.

³⁴ „Стратегија развоја општине Босилеград 2006-2011“, стр.13

Енергетика

Енергетиката включва добива на енергийни сировини, производството, пренасянето и трансформирането на електроенергията. За разлика от другите промишлени отрасли производството на електроенергия е свързано с нейното потребление. Тя не е продукт, който може да се държи на склад. Предимството на електроенергията е, че може светкавично да се пренася на големи растояния, да се превърща в светлина, топлина, механична енергия.

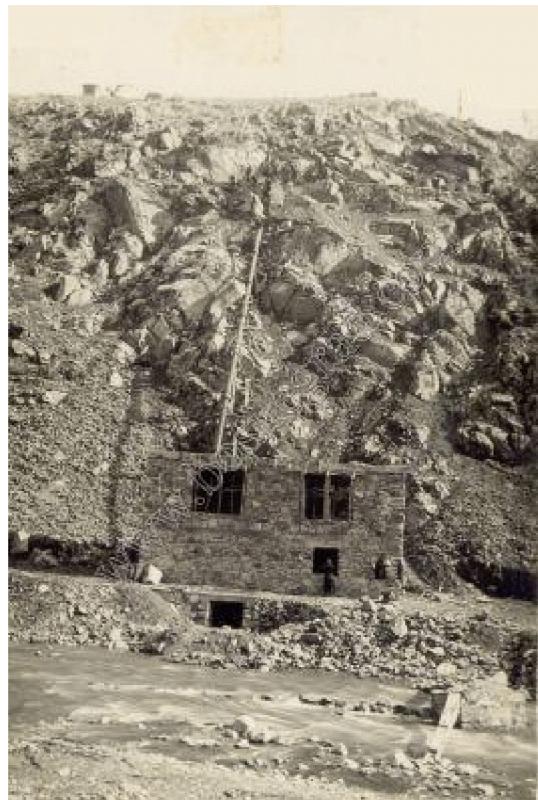
Енергетиката в един от най-важните структуроопределящи отрасли на стопанството. От нейното развитие зависи до голяма степен както развитието на основните промишлени отрасли, селското стопанство, транспорта, така и степента на осигуреност на населението с енергийни източници за битови нужди.

Производство и употреба на електроенергия в Босилеградско започва в първата половина на XX век. Първата вододелектроцентralа (ВЕЦ) с мощност от 35 киловата (kw) на територията на община Босилеград е съградена 1926 година на Божичка река. Така Босилеград е електрифициран 35 години след Белград (43 години след изграждането на първата ВЕЦ в Париж). От 1953 година тази ВЕЦ е подсилена с още една турбина и генератор от 65 kw, така с по-качествена електроенергия се сдобиват освен Босилеград и селата Райчиловци и Радичевци.

С изграждането на ВЕЦ „Врла III“ и след това на далековода от 35 kw (TS 35/10KW), реконструирана е старата електрическата мрежа в Босилеград, Райчиловци и Радичевци. Понеже електричество вече идва от Власинските ВЕЦ, в края на 1961 година спира да работи изградената ВЕЦ на Божичка река..

В известни граници през 1963 и 1964 година електроенергия получават селата Горна Лисина и Долна Ръжана. Със средства на местното население 1971 година е изграден далековод Босилеград-Рибарци от 10 kw, а през 1973 и 1974 и далековода Босилеград-Груинци-Милевци.

Във втория период на електрифициране (от 1976 до 1980 година) са изградени повече съоръжения за отколко в първия (1926-1976). Изграден е далекопровод

Централата на Божичка река в местността „Воденици“ (1926 г.)³⁵

³⁵ Снимка foto.bosilegrad.com

(10 kw) Босилеград-Долна Любата-Горна Любата-Мусуль-Явор-Лавра, след това далекопровод Горна Лисина-Долна Ръжана и Плоча-Барье.

С реализирането на планираните задачи през 1980/1981 над 50 % от селищата биват електрифицирани. През 1980 и 1981 година доизградени са започнатите далекопроводи и станции в Радичевци, Райчиловци, Сливие, Извор, Параво, Глажие, Долна Любата, Бресница, Горна и Долна Ръжана, Рибари, Млекоминци, Буцалево, Голеш, Жеравино и Плоча.

Всички останали селища електрическа енергия получават до края на 1984 и в началото на 1985 година – Зли Дол, Църнощица, Дукат, Бистър, Рикачево, Долно и Горно Търмино.

В Босилеградско електроенергията се получава само от ВЕЦ, главно от Власинските централи. На територията на общината няма нито една ВЕЦ, но водите от Лисинския язовир участват в електропроизводството на Власинските централи, с което мощността им е увеличена от 56 на 129 мегавата. По данни от 1983 година с препомването на 77 милиона м³ вода е получена 142 500 000 киловатчаса електрическа енергия.

За поддържка на електрическата мрежа и обектите грижата има електроразпределителното предприятие „Електродистрибуция“ Лесковац, с клон в град Босилеград. Тя обслужва цялата територия на общината. На днешен етап изградени са далекопровод с високо напрежение в дължина от 241 км, от които 6 км са с подземен кабел и мрежа с ниско напрежение с дължина 495 км с 10 км подземни кабели. Те са свързани с един трафопост 110/35 kw , четири с 35/10 kw (Босилеград, Лисина, Търмино и Любата) и 130 трафопоста с 10/04 kw.

В района на общината са регистрирани 4125 потребителя и над 300 юридически лица-потребители.

На края трябва да уточним, че е планирано изграждането на малки ВЕЦ на територията на общината – ВЕЦ „Дукатска река“ с мощност от 550 kw, две ВЕЦ на Божичка река (50 kw) и Любатска река (150 kw).

Трафопост в с. Горно Търмино³⁶

Електродистрибуция Босилеград

³⁶ Снимки „Стратегија развоја општине Босилеград“, Босилеград, 2006 г., стр.13.

Структура на стопанството

Стопанството е набор от дейности, свързани с производството, разпределението и потреблението на стоки и услуги в дадено общество. Стопанството е неотделима част от историята и устройството на обществото, а нейното развитие е зависимо от научно-техническия прогрес, географията и екологията на населеното от даденото място. То се дели на първичен, вторичен и третичен сектор. Първичния е свързан с добива и обработката на земята, вторичния с обработка (индустрия) на продуктите от първичния сектор, а третичният е сектор на услугите.

Първичен сектор

Първичният икономически сектор е сектор, който представлява добиването на сировини за преработване, като добиване на полезни изкопаеми, селско стопанство, дърводобив, лов и риболов.

Рудодобив

Следи от рудодобив на множество места свидетелстват, че в миналото тук е кипяла силна рударска индустрия. В селата Мусул, Горна Любата, Барие и Ръжана извлечани са олово и сребро, а в Горно Търмино, Ресен и Ярешник – злато. В края на XIX и началото на XX век работи само „Минното дружество Благодат“ в село Мусул. Акционерите на това дружество, Италиянци от Венеция, вършат експлоатация в този район от 1902 година. През 1906 г. дружеството строи фабрика за мелене на скалите, от които е извлечана рудата, в местността Кози Дол. В мината тогава са работили между 20-150 души. По време на войните минната замира и бива реактивирана 1974 година в състава на мина „Грот“, Враня. От 2000 година мината не работи.

В среда на миналия век (XX), по-точно 1955 година, започват сериозни геологически изследвания от страната на геологическата служба „Трепча“. През 1955 и 1956 е изработена първата геологическа карта на района в с.Караманица. Изследванията в с.Караманица са възможни в три периода 1956-1964, 1972-1978 и 1984-1989 година. Върху основата на резултатите от изследванията в периода 1966-1970 година в района са експлоатирани 50 000 тона оловно-цинкова руда. След този период рудодобива затихва до началото на XXI век, когато дейността бива превзета от страната на стопанското дружество „Босил-Метал“ ДОО. То е основано през 20.06.2006 година от страна на О.О.О. „Валтири“-Москва, О.О.О. „Интерсвајз“ЛТД-Москва, О.Д. „Василије Бојовић и син“-Враня и „Акустарт“д.о.о.-Нови Сад. Основната дейност на дружеството е експлоатация на оловно-цинкова руда в района на с.Караманица. Върху основата на определените резерви, дружеството е в план, годишно да се експлоатират 24 000 тона. За преработка на рудата планирано е изграждането на флотация. С реализацията на планираните действия дружеството би осигурило работа за

много незаети лица с различна квалификация.

Година	Брой на наетите лица по квалификация							Всичко
	BCC	ВШС	CCC	ВКВ	КВ	ПК	НК	
2007	3	1	1	5	5	5	5	25
2008	5	4	4	10	10	10	10	53
2009	6	8	6	12	14	18	15	79
2010	8	10	12	20	30	30	28	138
2011	10	20	25	50	75	75	40	295
2012	10	20	25	60	80	80	45	320
2013	13	22	25	70	100	100	50	380

Табл.11. Планиран брой на работниците и служителите в „Босил-метал”

Селско стопанство

Селското стопанство е първична дейност на стопанството. Основната задача на селското стопанство е да обезпечи достатъчно храна за изхранване на населението, резерв и за продан.

Развитието на селското стопанство е обусловено от въздействието на природни и обществени фактори. Релеф, почви, климат, повърхностни и подземни води са природните фактори влияещи върху селското стопанство. Населението е обществения фактор на производството. То може да подобри или да влоши условията за развитието на селското стопанство. Днес само 19,2% (1905 души) от населението на общината се занима със селско стопанство³⁷ (1984 г. – 52 %).

Използваните селскостопански площи през 2010 година изнасят 35 631 ha, което е 62,3% от общата територия на общината.

Земеделска площ	Площ (ha)	Процент от общата територия на общината (%)
Поля и градини	12 123	34,6
Ливади	8 101	22,7
Пасища	13 294	37,3
Овощни градини	998,1	2,8
Фуражни растения	1 332	3,8
Зеленчуци	1 264	3,6
Жито	989	2,8
Лозя	9	0,02

Табл.12. Структура на селскостопанските площи

Подотраслите на селското стопанство са земеделието, растениевъдството и животновъдството.

Земеделие

В последно време процента на обработваемите земеделски площи намалява, понеже никой не иска да се занимава със земеделие. Най-много ниви има в

³⁷ „Укупно и полноправедно становништво – подаци по општинама 2002. године“, РЗС, Београд, 2005.г.

Босилеградско-райчиловското поле, което почти цялото се обработва. Най-много се отглеждат картофи (1087 ha) царевица (44 ha), детелина (23 ha) и боб (18 ha). Отглеждат се и други култури, но в по-малък размер. Такива са например домати, чушки, лук, зеле, краставици и др. Долините на Бранковска, Любатска и Лисинска река също се обработват. При тях се забелязва редуване на ливади и градини, докато в Босилеградско-райчиловското поле ливадите са по границите на котловината. В селата има и планински ниви, на които обикновено се отглеждат овес, ечемик и много по-рядко пшеница. В Босилеградско почти няма ниви които се не торят, защото почвата не е със достатъчно хумусно съдържание, а и повечето вече са изтощени. Разположеността на парцелите непозволява въвеждането на механични съоръжения и интезивно развитие на земеделието.

Растениевъдство

Растениевъдството е подотрасъл на селското стопанство чиято основна задача е отглеждането на различни видове растения. Към тях се отнасят различни видове овоция. В Босилеградско се отглеждат ябълки, круши, сливи, череши, малини, къпини, френско грозде (рибизла) и др. Най-застъпени са сливовите дървета – 100 100, с годишен добив от 563 тона.

Ябълката (*Malus domestica*) е дърво от рода *Malus*, принадлежащ към семейство Розоцветни (*Rosaceae*), и е едно от най-широко култивираните дървета. Среща се почти на всякааде по Босилеградско. Най-застъпените сортове ябълки у нас са американка, парменка, гала, будимка и делишес. Отглеждат се за да се ядат пресни, правят компоти или ракия.

Малината (*Rubus idaeus*) е културно многогодишно храстовидно растение от род розоцветни, достигащо на височина най-много до 2 метра. Малината успява най-добре на дълбоки песъчливо-глинести и глинесто-песъчливи влагоемни почви, богати на хранителни вещества. По отношение на климата малината не е много взискателна. Тя успява добре и в полските поливни райони, но най-добри резултати се получават, когато се отглежда в полупланински и планински райони, където има повече валежи, прохлада и въздушна свежест. На прохладни крайречни и добре навлажнявани места малината също успява добре. Северните изложениия винаги са за предпочитане пред южните. При недостатъчни валежи винаги трябва да се осигурява напояване на малиновите растения. Плодовете на малината се берат в по-хладните часове на деня, като се избягва работата през обедните горещини. Набраните плодове се поставят направо в щайги или кошнички, предназначени за транспорт. Не бива да се допуска прехвърляне от един съд в друг, тъй като малиновите плодове лесно се смачкват и бързо загниват. Брането на малините се извършва през 2-3 дни, като периодът на прибиране на реколтата продължава

Малина

около 3 седмици.

В Босилеградско има няколко семейства, които се занимават с отглеждането на малини. Откуп на малини на територията на Босилеградско върши частната фирма „Ана“ ДОО, която по-късно ги обработва.

Животновъдство

Животновъдството е отрасъл в първичния икономически сектор, който се занимава с развъждане и отглеждане на селскостопански животни и получаване на продукция от тях.

Пасбищата заемат 52 % от продуктивната площ на общината. Това указва на животновъдския характер на общината. Земеделието е сезонно, докато животновъдството е активно през цялата година. Продуктите от този подотрасъл са месо, мляко, сирене и разни преработени продукти от месото и млякото. В Босилеградско се отглеждат говеда (около 4315) и, овце (11 239), свине (2973), коне (35), домашни птици (11 333) и пр.

Към животновъдството се отнася и пчеларството. Пчеларството е поддържане на колонии от пчели, обикновено в пчелни кошери. Пчеларят отглежда медоносни пчели за събиране на пченен мед и пченен восък и за опрашване на културите.

<i>Брой</i>	<i>Селище</i>	
61	Г.Лисина	
28	Д.Лисина	
80	Г.Любата	
74	Д.Любата	
52	Гложие	
104	Дукат	
50	Църнощица	
46	Д.Търмино	
44	Г.Търмино	
64	Бранковци	
42	Рибарци	
16	Млекоминци	
103	Ресен	
78	Райчиловци	
98	Белуг	
56	Извор	
30	Груинци	
42	Паралово	
56	Брестница	
88	Град Босилеград	
Всичко		1212

Табл.13. *Брой на кошерите по селища (2011 г.)*

С пчеларство се занимават много хора от Босилеградско. През 2002 година е основано пчеларско сдружение „Радилица“, което през 2011 година брои 29 члена. Те притежават около 1212 кошера, но броя им е значително по-голям, защото не всички пчелари от общината са и членове на сдружението. По кошер средно годишно се произвеждат 25 кг мед. Според председателя на сдружението, Захари Михалов, 2011 година е една от годините с най-нисък приход – 10 кг по кошница.

Важен фактор за развитие на животновъдството е ветеринарномедицинската дейност. Ветеринарната дейност в общината започва да се развива след края на Втората световна война. През 1946 година, на тази работа ангажиран е ветеринарния специалист, германски пленник, Михаило Бордан. Той слага началото на ветеринарната дейност в Босилеград. До 1948 година работи сам, а през същата година с него започва работа Кирил Веселинов. През 1952 година

ветеринарната станция се сдобива с още един дипломиран специалист – Славко Станоевич, а от 1954 работят още четирима ветеринарни техници. Симеон Спасов, дипломиран ветеринар, 1958 година сменя Михаило Бордан, който се завърща в родната си страна.

На днешен етап ветеринарни услуги дава общинската ветеринарна амбулатория, открита 2011 година.

Общинската ветеринарна амбулатория

Горско стопанство

Горското стопанство е отрасъл от стопанството, който има за цел стопанисването на една част от природните ресурси - горите. За разлика от селското стопанство, производственият цикъл е значително по-продължителен (от около 15 години при бързорастящите култури до над 100 години, при дървесни видове като бук, дъб, смърч и др.). Горското стопанство се приема класически за част от първичното производство на сировини.

Горите заемат 27,4 % от територията на общината. Най-много са разпространени буковите, дъбовите и иглолистните гори. Горите представляват енергиен извор за Босилеградско. Служат за отопление през зимата и като материал за индустрията.

Към горското стопанство се отнася и производство на недървесни горски продукти (гъби, билки, горски плодове). Община Босилеград е позната със богатството си на този вид плодове. На всичките високи планини в общината се среща Синята боровинка (*Vaccinium uliginosum*), която е вид плоден храст от семейството на пиреновите растения. Освен боровинката, разпространение имат и някои видове гъби, като Обикновената манатарка (*Boletus edulis*) – вргань, пачи крак (*Cantharellus cibarius*) – лисичарка и др. Гъбите растат през пролетта, лятото и есента в широколистни и иглолистни гори. Освен дивите плодове, в Босилеградско се събират и различни видове билки, които се използват в медицинската и ветеринарно-медицинската практика за профилактика и лечение на болести.

Лов и риболов

Ловът е стар отрасъл, полезен за човека, поради спорта и рекреацията в природата. В Босилеград има оформено ловджийско дружество „Соко“, което наброява над 1500 ловджии. Те ловят диви свине, сърни, зайци, лисици, вълци и пр. От улова се получава месо, кожи и пр. В Босилеград на 24.08.2006 година бе открит резерват с диви свине (гатер) с площ 1,5 хектара, където се учат ловджийски кучета.

Риболова е също разпростран отрасъл. Той се дели на речен и езерен риболов. Реките и Лисинския язовир са сините ниви на Босилеград. От рибите най-много се лови пастьрва.

Вторичен сектор

Вторичния сектор е обработваемия сектор или индустрията. Това е важен отрасъл на стопанството, повишава заетостта, продуктивността и стандарда на населението.

Община Босилеград разполага с индустриална зона от 18,4 ha, а наличната площ в рамките на съществуващата индустриска зона е 2,2 хектара.

<i>Предприятие</i>	<i>Дейност</i>
Погон ЕИ Ниш	производство на кондензатори
ДП "Напредак"	селаско стопанство
ДП "Кварц"	експлоатация на кварцов камък

Табл.14. *Неприватизираните предприятия в Босилеград*

Поради намаляването на стопанска активност в последните години, в Босилеградско индустрията преживява значителен кризис. Приватизацията не беше успешно спроведена и много от работниците останаха без работа. В сравнение с 1990 година, днеска е по-голяма безработицата и по-малки са доходите.

<i>Предприятие</i>	<i>Дейност</i>	<i>Брой на заетите</i>	
		<i>Преди приватизацията</i>	<i>След приватизацията</i>
ОП „Бор”	Дървообработване	120	50
ОП „Прогрес”	Хлебопекарна	25	8
ОП „Аутотранспорт	Превоз на пътници и товари	78	78
Здраве Лесковац - РЕ Босилеград	Обработка на плодове и зеленчуци		4
ОП „Изградня”	Строителство	41	28

Табл.15. *Приватизираните предприятия в Босилеград*³⁸

В Босилеградската община са регистрирани 223 частни фирмии-работилници, от които почти 2/3 са търговски или от областта на строителството, по петнадесетина са гостилничарски и занаятчийски, а към 30 се занимават с оказване на различни видове услуги. Производствените фирми са едва двадесетина, а най-числените сред тях са дъскорезниците (5), които произвеждат първични продукти от дърво (1 в Д.Лисина, 1 в Д.Любата, 2 в Млекоминци и 1 в Радичевци).

Най-застъпени продукти на индустрията са: чорапи, дрехи, мебели,

³⁸ „Стратегија развоја општине Босилеград 2006-2011“ стр. 15

европалети и полуготови продукти от дърво и конфекция.

Най-голямото предприятие за последните години от XX век беше ПС „Кобос“, клон на компанията „Yumco“ от Враня, в което повече от 450 работника правеха конфекция. Днес то брои едва стотина души.

Най-голямото предприятие за дървообработване в общината е ДОО „Инак“, основано през 1970 година като ОП „Бор“, когато започва и изграждането му. През 1975 е пусната в експлоатация една част од завода, където се върши първична преработка на дървесина, а през 1983 година е пуснат целият завод. След приватизирането му то дава работа на 20-30 человека. С първично преработване на дървесина се занавива и ДОО „Бела бреза“.

ОП „Слога“, която преди е била носител на много развойни дейности с над 200 работници, след банкрота е имала само един работник. По-късно с решение на Агенцията за приватизация, имотите на предприятието са сляти с имотите на преприятието „Услуга“.

През 2001 година е създадена частната мебелната фабрика „Храст“, като цех за производство и продажба на мебели. То днес брои петдесет работника. В началото фабrikата е удовлетворявала потребностите на вътрешния пазар, но поради изключителния интерес, изнася мебели на пазарите в региона (България, Албания, Румъния и всички бивши югославски републики).

През 1991 година е основано частното предприятие „Anitex“, което произвежда дамски, мъжки и детски чорапи от висококачествени материали на водещи световни производители. Продуктите може да срещнат навсякаде.

През 2006 година е създадено частното предприятие „NAGARD“, което

ПС „Кобос“

ДОО „Инак“

Фабрика „Храст“

Фабрика „Anitex“³⁹

³⁹ Снимки Мартин Ангелов

произвежда мъжки и женски дрехи с високо качество на продуктите, изработени от естествени материали и модерен дизайн.

Носителите на хранително-вкусовата промишленост са предприятията ДОО „Ибер“ и „Ана“ ДОО.

Основано през 1993 година, ДОО „Ибер“ е предприятие което се занимава с производство на хляб и хлебни изделия, които разпространява чрез сопствената си верига на търговски обекти. Заетите в предприятието са около 45 человека. Освен с хранително-вкусова промишленост, предприятието се занимава и с други видове дейности.

През 1998 година е основана частната фирмата „Ана“ ДОО, която се занимава с откуп на горски плодове (гъби, боровинки, шипки, бъз) и на продукти от селското стопанство (ябълки, малини) и тяхното съхранение в хладилници, обработване и продажба.

Икономическата основа на общината към края на века (XX) е представявала индустрията, в която се е занимавало повече от 50 % от населението и осъществявала повече от 70 % от общественото производство. Поради намаляването на стопанската активност през последните години се е стигнало до застой в стопанственото развитие на общината и влошаване на позициите в разливането. През последните години са регистрирани средно около 40 нови фирми-работилници и са закривани по около 25. От началото на 2011 година са регистрирани 8 нови фирми-работилници, а са закрити 5. Три от новооткритите се занимават с услуги, една е занаятчийска, една гостилиничарска, а една е от областта на строителството.⁴⁰

Общината прави опити за развитие на свободните стопанствени активности, защото индустритните обекти са с нулева използваемост. В някои сектори, като се вземе предвид степента на отвореност на пазара, има здрава конкуренция, но поради липса на регистрирани фирми за изпълнение на определени дейности може да се каже, че няма конкуренция в някои сектори.

⁴⁰ сп. „Братство“, 2306 бр., стр. 5, април, 2011 г.

Третичен сектор

Третичният сектор - това е съвкупността от отрасли и дейности с голямо социално значение. В него се извършват услуги, задоволяващи потребностите на хората. Третичният сектор се развива успоредно с нарастването на националното богатство и жизнения стандарт на населението. У нас този сектор е със значителни териториални диспропорции. Все още за него не се отделят достатъчно капитали и материалната му база в повечето случаи е остатяла или липсва, качеството на услугите е незадоволително, а заплащането на труда е ниско. В този сектор попада транспорта, туризма и здравеопазването.

Транспорт, съобщения и комуникации

Транспортът е отрасъл, при който не се преработват суровини и не се създава нова продукция, а се превозват хора и товари на различни разстояния по предварително определен маршрут. Отрасълът погълща много капитали. От организацията му зависи стопанското и общественото развитие – чрез него се преодолява пространствената отделеченост между производители и потребители.

От многото видове транспорт в Босилеградско доминира само сухоземния. Железници няма. Планинския релеф пречи и затруднява транспорта. Например пътя, който свързва Босилеград с вътрешността на страната се изкачва по планината Власина до 1371 м., минава през Власинското плато и се спуска по противоположния ѝ склон към Сурдулица. Пътя Босилеград-Враня минава под билото на планина Бесна Кобила на 1620 метъра надморска височина и през зимата е с нулева използваемост.

Най-комфортен път е Босилеград-Кюстендил. Той минава по десната страна на долината на река Драговищица. Чрез него селата Млекоминци, Рибари, Радичевци и Райчиловци са свързани с града. В периода 2005-2006 г., той бе модернизиран и проширен.

Фиг. 15. Пътната мрежа на територията на община Босилеград

Пътната инфраструктура на територията на общината е представена със следната категоризация: Регионални (около 120 км) и локални пътища (над 600 км дължина). Регионалните пътища са със 50 % асфалтна настилка, а останалите 50 % са в сравнително добра състояние, защото в скоро време бяха реставрирани. Чрез регионалните пътища R-122 и R-239, община е свързана с една от значимите европейски магистрали – автомагистрала Е-75.

През пролетта 2010 година, вследствие на големите наводнения бяха ощетени няколко участъка на регионалните пътища Босилеград-Сурдулица и Босилеград-Долна Любата. Най-голяма опасност за участниците в движението представлява свлачището при Романов мост на регионалния път Босилеград-Сурдулица (на около 18 километра от Босилеград), където пътното платно е ощетено около 200 метра. Съществува реална опасност свлачището отново да се активира. Не по-различно е положението и с изровеното пътно платно на няколко участъка от регионалния път към Долна Любата. На много места Любатска река е подкопала пътя и минаването по него е изключително рисковано.

Историята на транспорта на пътници и стока започва през 1950 година с формирането на предприятието „Автотранспорт”, като резултат од необходимостта на населението от Босилеградско да общува с по-големите градски центрове. Тази година, предприятието е разполагало с 6 превозни средства, един канал за поддръжка и с около десетина заети.

Единствената линия в това време е била Босилеград-Вранска баня през Бесна Кобила, която е поддържана само с една кола (пежо), която е останала още од Войната. Същата година закупени са още коли (три „форда”, два „мана” и два „бетфорда”). Още през 1953 заетите в това предприятие тройно нарастват. През 1980 година предприятието разполага с 58 превозни средства (35 автобуса и 23 камиона). Тази година транспортирани са 820.000 пътника и около 61.000 тона стоки (през 1950 година транспортирани са около 20.000 пътника). Персонала през тази година наброява 159 работника. През 1984 година е отчетен слаб напредък. Закупени са само 3 камиона и наети 11 лица. Линиите, които предприятието поддържа през тази година, освен вътрешните към селата, са: Босилеград-Скопие, Босилеград-Белград, Босилеград-Ниш, Босилеград-Враня. В това време поддържа се линия Босилеград-Кюстендил, като резултат от двустранното сътрудничество между СФРЮ и НР България. Предприятието претърпява кризис в края на миналия век, особено след приватизирането му и на днешен етап няма голямо влияние в транспортната сфера.

За транспорт на пътници и стоки днес грижата имат частното предприятие „Tase Tours“ (основано през 2003 година) и “Тоце“ (основано през 2011 г.) от Босилеград, „ЛАСТА“ от Белград и др.

Автогара Босилеград

**Община
Босилеград**
Транспортна картосхема

© Goran M@n

Под термина съобщения се подразбират средствата за масова комуникация – радио, телевизия и интернет. Територията на общината е покрита от радио „Босилеград“, града е покрит от РТВ „Босилеград“ и РТВ „Кодал“, последната е част от кабелната телевизия на компанията „KODAL“ d.o.o. От националите телевизии значение има РТС, която покрива едва 1/3 от територията на общината. Чуваемостта на радиопрограми е на ниско ниво и с чести прекъсвания, поради нередовна поддръжка и остателост на оборудването и радио предавателите. Положението на общината край границата ѝ обезпечава наблюдаване и на български и македонски ТВ програми.

По отношение на телекомуникациите община е покрита от мобилните оператори "Telekom Srbija" (около 70 %) и "Telenor" (около 40%). В град Босилеград има една цифрова телефонна централа, а в селата Горна Лисина, Долна Любата и Бистър съществуват подделения на телекомуникационната компания "ПТТ Сърбия". Жителите на Град Босилеград и с. Райчиловци имат достъп и до кабелен интернет и интернет чрез ПТТ доставчика.

Пощата в Босилеград

Търговия

Тя се дели на вътрешна и външна. Вътрешната представлява обмен на стоки в границите на община. Главна роля във вътрешната търговия играе селското стопанство. Общината разполага с зелен пазар от 31 ар, който е реконструиран през 2007 година и е построена зала за продажба на млечни продукти. Продуктите, които се продават на пазара, са главно селскостопански: сирене, вълна, мляко, агнета, мед, ракия, зеленчуци и т.н.

Във външната търговия с най-голямо участие е индустриталния сектор. Производството на мебели задоволява местния пазар, но голямо количество от тях се продават във вътрешността и извън границите на страната. Производството на мъжки и дамски чорапи също се продават във вътрешността.

Големите търговски обекти задоволяват населението с продукти - хранителни, конфекционни, битови, козметични, домакински уреди. Магазите са около стотина. Носител на търговската дейност в община е ДОО „Ибер“ с верига търговски обекти (17) в града и в останалите селища. С търговия се занимават още „Йоска-Комерц“ ДОО, „Ана“ ДОО, STR „Неци“ и др.

Общински пазар в Босилеград⁴¹

Туризъм

Богатството на туристическите потенциали на този уникален планински район, с природни ретки видове, които са предмет на специален режим на защита, като: природен резерват Ярешник (32 ha), един стар бор, като природна рядкост, природен резерват Варденик (11 ha), Лисински язовир, Голеш (уникално по красота планинско плато на 1829 м. надморска височина) и планина Бела Вода, близост до Власинското езеро, Бесна Кобила, Милевска

⁴¹ Снимка Мартин Ангелов

планина, Кюстендилска котловина, и културно-исторически паметници са в голямо несъответствие с тяхната валоризация и организираното им включване в туристическото развитие.

Фермата 8-ия ден

Вече от 18 години в Босилеград се състоава международно състезание за деца в чупене на яйца на Великден. Тогава се събират много хора от различни страни, което представлява голям доход на общината – един вид на културен туризъм.

В село Белут е сега за сега най-големия и най-посещавания туристически обект – „Фермата 8-ия ден“. Този обект, представлява голям брой малки къщички с различна

предназначеност. Една е библиотека, друга олтар и т.н. Около къщичките в земята са изорани дванаестте знака от хороскопа.

Босилеград има условия за развитие на селския туризъм, чрез обучение на домакинствата и комплетиране на инфраструктурата.

Здравеопазване

Босилеградският здравен център „Дом Здравя“ е публична служба, която предоставя здравни услуги на първично ниво. Основател на центъра е местната власт, считано от 2007 година.

Новата сграда на здравения център е построена през 1979 година и е пусната в експлоатация 1980 година. Девет години по-късно, 1989 г., е дограмден извънболничния стационар и родилното отделение.

В състава на здравния дом на Босилеград, като пространствено разделени единици, влизат седем амбуланторни центъра:

- Здравен център Горна Лисина, построен през 1980 година;
- Здравен център Горна Любата, построен през 1980 година;
- Здравен център Долна Любата, построен през 1980 година;
- Здравен център Дукат, построен през 1986 година.
- Здравен център Назърица, построен 1982 година;
- Здравен център Долно Търмино, построен през 1971 година;
- Здравен център Бранковци, построен през 1986 година.

„Дом Здравя“ Босилеград

В Босилеград, за по-ефективно и рационално здравеопазване, са създадени следните организационни единици (служби):

- Медицински услуги за възрастни, което включва: обща медицина, спешна медицинска помощ, здравеопазване на заетите, домашни грижи и дентална помощ;
- Медицински услуги за жени, деца, ученици и превенционна и детска стоматология;
- Услуги за лабораторна и рентгенова диагностика, специалист-консултантска дейност и фармацевтична дейност;
- Услуги с родилни отделения;

В пространствено разделените звена е и училищната стоматологична клиника, която се намира в помещението на ученическото общежитие в близост до основното и средното училище, където се намира отдел на детската и превантивната стоматология с ортопедия на челюста.

Клиниките са нови и са оборудвани с адекватно и подходящо оборудване.

Като придружаваща дейност на здравеопазването, фармацевтичната дейност в Босилеградско има дълга традиция. Известно е, че още през 1937 година е съществувала частна аптека, която е работила до 1941 година. Тя, по това време, освен населението е обслужвала и тогавашната болница. След Втората световна война аптеката е продължила с работата си, разбира се, като обществена собственост. През 1961 година аптеката е поместена в нова сграда на ул. Георги Димитров, където е и днес, а от 1990 г., след реорганизация, е клон на Аптека Враня.

Освен тази, в Босилеград днес съществува и една частна аптека, аптека „ИКО“, която допълва фармацевтичната дейност. Така населението на Босилеградско е осигурено с всички лекарства.

Аптека „Враня“ клон в Босилеград⁴²

⁴² Снимка www.apotekavranje.rs

VIII

Културно-географски анализ на община Босилеград

Език и народно творчество

В Босилеград и околните села народната песен от най-старите времена до ден днешен представява отражение на живота на хората, в която са скрити изливи на най-съкровените човешки чувства, лирически трепети и драматични конфликти, техния труд, аргатската мъка и т.н. Животът на селяните дава на всяка крачка повод за песен. Песента, преди, всичко, отговаря на една неутешима жажда за поетическо изживяване на редица чувства и мисли. Мелодията и ритъмът на песента са необходима подкрепа на селяните при седенка и работа, когато времето трябва да бъде изпълнено по някой приятен начин.

В Босилеградско жените пеят повече отколкото мъжете. Причината за това е, че мъжете отиват на работа в печалба, докато жените са постоянно у дома.

Мотивите на песните от този край са взети от самия живот и условията, в които са живеели хората. Преди всичко трябва да споменем техния труд на бедната нива, животновъдството, печалбарския живот с шарената торба, с която мъжете отиват на пролет, а се връщат късна есен, неосъществимата любов на млади, тормоза от „зъл свекър, по-зла свекърва“ и пр.⁴³

Що се касае до езика на Босилеградското крайще, можем да кажем, че той притежава всички особености на преходните говори. Представлява част от пограничните говори, образуващи прехода от източната към западната група южнославянски езици. Тъй като Босилеград с околните села се намира на тримеждието между България, Сърбия и Македония, влиянието на тези езикови системи намира своето отражение в по-малка или по-голяма мярка. Влиянието на сръбските говори се чувства в селата, които са по-близо до старата граница (Барие, Плоча и др.), нещо слаби елементи на македонските говори се срещат в говора на селата Голеш, Жеравино, Караманица и частично Горно Търмино. По-голяма част от местните говори в останалите села на Босилеградско крайще притежават всички съществени особености на западните говори на българския език.

Говорът на Босилеградското има свои особености, които са изградени върху фонетичен и морфологичен принцип.

Фонетичните особености се показват в пълната липса на съгласните **Х** и **Ф**, например: *убаво* (хубаво), *ванем* (хванем). Вместо **Щ** има съгласна **Ч** – **ноч** (нощ), **нечу** (неша), **че** (ще). Вместо **Ъ** се употребяват гласните **У** и **О**. Например: *муж* (мъж), *руце* (ръце), *петок* (петък). Меко се изговарят съгласните **Н** и **Л**, пример –**нъива**, **книга**, **босильок**, **полье**.

В морфологично отношение се забелязват важни особености. Вместо **В** се употребява предлогът **У**. Например: *Улезна у къщата* (влезе в къщи). В селата Лисина, Ръжана, Милевци имат глаголно спрежение за първо лице множествено число **МО** (играмо, носимо, работимо), докато в повечето от другите села то е

⁴³ Иванов, В. „Девойче бело и цървено“, стр. 81-85, Ниш, 1990 г.

МЕ (играем, носиме, работиме). Прилагателните имена имат особени окончания: в Босилеград – **бели руце** (бели ръце), **арни човеци** (добри хора), в селата Лисина Ръжана и др. – **беле руке, арни мужье**. Вместо частицата ЩЕ се изговаря ЧЕ – чу дойдем, че земем, че идеме.

И в лексиката има много примери, като са специфични за говора на това краище и се явяват като новостъкмени думи. Например от българската дума **ТАКА** и сърбската **ОВАКО**, босилеградската – **ОВАКА**.

Колко езикът търпи постоянни промени най-добре говори примера за името на

Босилеград. От най-стари времена хората са го наричали Бусиловград, по-късно Бусилиград, а сега – Босилеград.

В днешния Босилеградски говор се срещат и думи от чисто латински произход: беневреци (bracae), капа (caput), цер (cettus), клисура (clausura), егрек (grek, стадо), оцет (acetum), калци (calceus).

Тези и много други промени изискват подробно изследване от лингвисти.

Босилеградско е дало много литературни дейци, под чиито ръце са сътворени много разкази и песни, с различни теми и най-вече описващи всекидневието на Босилеградчани. В това число, можем да споменем следващите литературни творци от нашия край⁴⁴:

- Миле Николов Присойски (от с.Долно Тълмино)
- Прокопи Попов (от с.Райчиловци)
- Симеон Костов (от с.Топли дол)
- Харалампи Иванов (от с. Райчиловци)
- Новица Иванов (от с. Ресен)
- Иван Борски (от с. Дукат)

Има и още много други творци от Босилеградско. Освен литературните творци, които са запазили ежедневието на Босилеградчани в писан вид, има и много които са го нарисували.

За съхранение на богатото културно наследство на Босилеградско грижата има Народната библиотека „Христо Ботев“, която е поместена в сградата (пусната в експлоатация 1975 година) на Центъра за култура. До 1966 година, в община Босилеград не съществува библиотечна дейност, с изключение на една частна книжарница, която освен продажба на книги и училищни пособия, в известен степен предлага книги на заем (национализирана 1945 година). През 1966 г. формирана е градска библиотека, поместена в частна къща, а през 1967 година тя е преместена в сглобяема барака. Днес библиотеката разполага с едно помещение от 120 м², в което се помещават рафтовете с книгите и читалнята. Към края на 2011 година, заедно с клоновете в селата Бистър, Горна и Долна Любата и Горна Лисина, тя разполага с 26 500 книги (1966 година – 1222 книги) на сръбски и български език. В библиотеката е оформено отделение за съхранение и помещение на стари и ценни книги, фонд за местното наследство, с цел опазване на същите за бъдещите поколения. То брои около 50 заглавия.

Със съхранение на редки книги, които описват богатото ни културно наследство се занимават и други културни институции – Културно информационния център на българското малцинство в Сърбия, Матицата на българите в Сърбия и др.

Народна библиотека „Христо Ботев“

⁴⁴ Николов, М. „Някъде край границата“, стр. 223-226, Ниш, 1989 г.

Занаяти

Занаятите включват множество дейности, свързани с ръчното изготвяне на предмети. В миналото повечето занаяти са практикувани професионално. Младежите са изпращани при майстор–занаятчия и усъвършенстват уменията си в продължение на години. В края на обучението те вече могат да създадат собствена дейност, прехранвайки се със своите умения. Индустриалната революция и засилващата се механизация на производствените процеси постепенно намалява или премахва ролята на професионалните занаятчии и днес занаятите често се разглеждат като вид хоби.

Тъкачество

Тъкачеството като занаят датира по босилеградските земи от най-дълбока древност. Най-разпространеният стан е домашният хоризонтален стан, който се състои от две дървени рамки, на които се слагат две кросна – на задното е навита основата, а на предното се навива натъканото. На рамката са прикрепени и нищелките и ваталото (бърдо). Друг основен елемент при домашния хоризонтален стан е совалката. Тя има симетрична форма със заострени краища и служи за навиване на преждата, с която се тъче.

Средата ѝ е елипсовидно изрязана, открита отгоре и отдолу с еднакви размери.

Богатството от багри, което заобикаля ежедневно босилеградчани, намира отражение в цветовете, които се използват в шарките на тъканите. Преждите се боядисвали ръчно с естествени багрила.

Има доста хора в Босилеградско, които пазят традицията жива, предимно жени!

Бъчварство

От миналото до днес, един от основните поминци в Босилеградско е брането на джанки и други плодове и производството на ракия. Не един автор е писал за ракиите в този край, рецептите за които се предават от баща на син, поколения наред... Но за хубавата ракия освен добър подбор на плодове е необходимо и добра бъчва.

Бъчварството е една незаглъхнала традиция в босилеградския бит. Бъчвата навлиза през IX век и от тогава до днес босилеградските майстори усъвършенстват своите умения.

Професията се практикува преди всичко от мъже. Необходими са бързи и точни движения на ръцете и пръстите, издръжливост на принудителни работни пози и физически натоварвания, наблюдателност и „мерак”...

Майсторите основно работят с висококачествен дървен материал от дъб, акация и черница. Технологията е следната: след като се набави необходимото количество материал, който е под формата на трупи, той се разбичва на дъски. Нарязаните дъските се нареждат на камари, които се оставят да съхнат. След

като настъпи периода, в който дъските са технологически сухи, започват да се обработват. На всяка дъска ѝ се предава лице и размер (дължина). Правят се определени ъгли (чап) от двата края на дъската, за да може събрани една до друга, чрез дъги да оформят окръжност. Събраният бъчварски съд преминава процес на попарване, проваряване и термичен процес чрез опалване на сухо. С помоща на фреза се изготвят „вътора“ по цялата обиколка на тялото отвътре и „фроша“.

Бурето или кацата се затварят с дъно, което се полага в канала (вътора). Поставя се папур между канала и дъното и между всяка дъска.

Задъненият съд се изглежда външно.

Днес, тези които се занимават с бъчварство, произвеждат бурета за ракия и вино, каци за наклаждане на зеле и полагане на плодове за ракия, качета за туршия, буталки за масло, саксии за цветя.

Плетене

Традиционен босилеградски занаят е художественото плетиво и по-конкретно плетенето на „шарени чорапи“ – една своеобразна приказка от багри и форми – символи на здраве и благополучие. Докосвайки се до тази магия в главата ни нахлуват спомени за бутящата бабина печка, за вкусните ѝ гозби и как тя, поседнала на ниското си столче умело плете, а разноцветните и кълбенца се търкалят пръснати около нея.

Материалите, с които жените работят са от чиста естествена вълна. Те са специално избрани, претърпели са старателна предварителна обработка.

Грънчарство

То е един от най-старите занаяти понашите места. Широкото си приложение намира само в обикновеното грънчарство, което задоволява ежедневните битови нужди на населението. Във връзка с тези нужди произвеждат на съдове за вода, за приготвяне и съхраняване на храна и хранителни продукти.

Ковачество

Железаро-ковашки работилници имало е в миналото почти във всички села, където били изработвани най-различни селскостопански оръдия: мотики, копачи, лемежи, палешници, косери, лопати, коси, сърпове. Занаятът бил в връзка и с строителството. Така например до навлизането на фабричните гвоздеи вред се употребявали кованите. Ковачите изработвали и най-различни по големина и предназначение брадви, тесли, свредла, длата и др., с които се улеснявало дървообработването. Изработвали някои домашни предмети – огнищни прибори, както и подкови и клинци.

Самарджийство

То е било добре развито в миналото, когато по нашите места липсвали удобни коларски пътища, а повече товари се извозвали с коне, мулета, магарета.

Самарджиите изработвали самари за товарния добитък. Това бил едновременно и дърводелски и кожарски, и тапицерски занаят, защото конструкцията на самарите била дървена, подплатена с слама и вълна или тапицирана – обвита с кожа и плат.

Терзийство

Терзийството включвашиенето главно на традиционни мъжки и отчасти женски дрехи. Първоначално тези дрехи се шиели изключително от домашен вълнен плат, а в последните десетилетия и от фабричен. Терзиите шиели: аби, елеци, антерии, салтамарки, кепета, ямурлуци и пр. Значителна част от терзиите упражнявали занаята по селата, тъй като повечето от тях били селяни земеделци, а и там се носели главно ушитите от тях дрехи. Занаята си те упражнявали след привършване на земеделската работа – от късна есен до началото на пролетта. С торба на рамо и в нея малко терзийски сечива: ножица, аршин (метър), напръстник, тачка (въдица) с набодени на нея няколко игли, копчило за правене на телени копчета, сапунче и пр., те обикаляли селата и отсядали в къщите, където били поканени. Терзиите работели с аба и шаяк, изтъкани от самите стопани. У тях те квартирували и се хранели, докато свършат работата, след което отивали в друг дом. Някои терзии ходели и в по-отдалечени краища, където работели по същия начин. С развитието на фабричната индустрия за вълнени платове започва да запада и терзийството като занаят. Това западане е ставало постепенно, защото то е свързано с традиционното облекло на нашинци, което продължавало да се носи още дълго.

Обичаи и празници

Босилеградските обичаи са специфични, разнообразни или постоянно повтарящи се действия на народа, свързани с почитането на бога, свети мъченици, герои, природата, здравето на хората, гонене на зли духове и т.н. Хората от поколения предават устно историите свързани с тях, като по този начин запазват нашата култура и наследство.

Родилни обичаи

Обичаите, свързани с раждането, по същина се разделят на групи: около бременността, около момента на раждането и около опазването на новороденото и на майката - до четиредесетия ден. В последната група спада и къщаването, което има съвсем друг характер. Бременната е означавана като трудна. Всички означения посочват обременяване на жената, външна промяна на тялото ѝ. Докато още не личи, бременността се пази в строга тайна, защото се смята, че ако се разчуе в първите дни и месеци, забременелите лесно се похабяват. Обикновено бременната извършва всички домакински и полски работи, стига да може. Не рядко са били и случаите когато родилките са раждали по време на работа в полето. Все пак съществуват конкретни възбрани, които целят да улеснят раждането, да осигурят нормалността на детето, здравето на бременната и някои други желания. Такива забрани има голям брой и често пъти биват твърде индивидуални. Типична и широкоразпространена е забраната бременна жена да убива змия, защото пъпната връв се увивала около гушата на детето, раждането ставало трудно и детето се задушавало. Със същия смисъл забрана съществува и да прескача въже или връв. Небивало да се присмива на нямо, на сакато и пр., защото и нейн ото дете щяло да се роди същия недъг. Повсеместно е вярването, че бременната недоносва плода си, ако види, че някой яде нещо и не и даде от него. Съществуват по места голям брой възбрани, които нямат никакво рационално обяснение, но все пак по традиция се прилагат. Една забрана обаче има най-широко приложение и от неизпълнението и според народа без изключение остават последици за цял живот: бременната небива да открадне каквото и да е, в каквото и да е количество, било дори за да задоволи своята пощянка, защото белегът на откраднатия предмет безусловно се появявал върху кожата на новороденото. Всички аномални петна или израстъци по кожата на хората се обясняват по този начин, Смята се, че бременната майка е откраднала слива, грозде, черендроп и пр., не е казала никому, но се е пипнala на сътвеното място, където се е появил белегът у детето. Същите белези са на лице и ако бременната се стресне, уплаши се ненадейно от нещо, и се хване нейде по тялото.

Кръщаване

Кръщаването на детето е един от най-значителните семейни празници. То става обикновенно десетина дена след раждането. За това се погрижва

кръсникът (кръсницата)⁴⁵. Обредът става в църква по съответния ред. Народното при обреда е, че кръсникът има изключителното право да дава името, без да взема мнението или да се съобразява с желанието на родителите. При това той е длъжен да облече новороденото, т.е. да му подари пълен комплект облекло. В момента на кръщаването на новороденото от свещеника и кръстника родителите му неприсъстват, а в това време какъв предмет държат, с това ще се занимава детето когато порасне (обикновено пари или писалка). Тържеството става у дома след обреда и се състои в гощавка.

Бъдни вечер

Най-общозадължителен и териториално, и обществено най-богат в обредно-обичайно отношение е празникът “Рождество Христово”, наречен още и “Божич” (малък Бог). Ако трябва да се избира първенец между народните празници, най-подходящ да бъде провъзгласен за такъв е “Рождество Христово”. Но този голям празник е един от най-спокойните. През неговите три дни няма почти никакви други обичаи, освен ходенето по честито или по именни дни. Това видимо спокойствие обаче не е такова, каквото е при други празници през годината. За разлика от който и да е друг празник, още в дните преди Коледа е даден ход на голямо съчетание от обичаи и вярвания, свързани с празника. Приложението и изпълнението на всички тия форми са довели народа до такава степен на религиозно настроение, до каквато той достига в много малко други моменти през годината. Цялото това множество от чувства, преживявания и практики достига своя висш предел в деня и нощта преди Рождество Христово. Тази нощ приютява в себе си и тържествената вечеря, и най-добре запазените религиозни отношения към домашното огнище, и веселите високопоетични коледувания.

На трапезата, освен обикновения хляб, трябва да има нарочен карвай с замесена паричка в него. Без този кравай тази вечеря е немислима. Той е символът на най-същественото стопанско благо.

След като бъдат пригответи всички необходими за вечерята ястия, се подготвя и празничната обстановка. На първо място трапезата трябва да бъде пригответа на земята и върху слама, а не на софра или маса. По средата на трапезата се слага кравая, до него – баницата. След това се нареждат паници със задължителните за тази вечер гозби: сърми, пълнени чушки, ошаф, фасул, варено жито и др. – всички произведения на земеделието трябва да бъдат наредени на тази трапеза. Лукът – червен и чесън също заема важно място на трапезата. И от всички трябва да бъде отхапано по малко “за здраве” и “за берекет”.

Преди да започнат да вечерят, най-възрастният от семейството слага в кандилце жарава и тамян и прекадява трапезата, стопанските сгради и добитъка. Като се върне от обора, изчита се молитва и пак най-възрастният взима кравая и го разделя по еднакво за всички членове на семейството и едно

⁴⁵ В Босилеградско – Кум и кумица

парче за къщата, след което се търси паричката и в кой се падне в него ще са парите през идващата година, т.е. Той ще притежава повече пари от другите.

Тази трапеза трябва да приюти всички. На нея трябва да присъстват духом и отсъстващите. Техните места се оставят свободни и пред тях се слага парче от кравая.

Сутринта след бъдни вечер, от сламата, върху която е вечеряло семейството, главата на семейството завързва по дръвчетата и му шепне: “Завържи плод, както аз ти завързвам тази слама!” Когато се срещат едни с други на коледа (в Босилеградско – Божич), хората казват:

*“Христос се роди!
-Ва истину се роди!”*

Сирова

Сирова, или наричана още в Босилеградско “Стара нова година”, се чества на вечерта спрямо 14 януари. Събират се “сировскаре”, юноши и младежи (не е хубаво сировскар да е женен мъж), които след залез Слънце обикалят къщите в селото и пеят песни. Една група сировскаре трябва да се състои от “младоженя” (младоженец), невеста (младеж облечен в женски дрехи и гримиран), младеж който да лае, друг да мяука и обезателно музиканти (с акордеон, тъпан, дудук и “кемене”). Те обикалят къщите и пеят, играят хора и викат от време на време “Сирова, сирова”, а домакините им дават пари, храна и ракия! Младоженята е с огромна тояга наречена “топуз”, от който домакините режат по малко, за да им виреят пчелите! Топуза играе и ролята на символ на групата. Той трябва да е изпипан и украсен! Ако се срещнат две групи “сировскаре” те трябва да се борят помежду си и по-силните взимат топуза на по-слабите, а с него и парите, храната и ракията. Заради това повечето от групите избягват да се срещнат помежду си, бягат едни от други и крият се.

На следващия ден, “сировскарете” организират вечеря на която присъстват всички семейства, в които те са били през ноща.

Анино зачече

Анино зачече (Анино зачатие – Св. Ана) се пада в най-малкия ден и най-дългата нощ в годината – 22. декември. На този ден хората не идат на гости при никой, а ако некой дойде на гости означава че той те е “подлазил” и в зависимост от человека да ли е добър или лош, такава ще е после новата година. Ако случайно дойде някой, който е забравил, че този ден е Анино зачече, небива да му се казва, а трябва да бъде почерпен с нещо сладко, за да е блага годината.

Гергъовден

Гергъовден, наричан в Босилеградско Джурджовден, се чества на 6. май. С него главно са свързани земеделието и животновъдството. Тогава се изкарват животните от обора и се пасат. Забележителен е Гергъовденския курбан. Той се прави на всякаಡе и почти всеки приготвя по едно агне за курбан.

Ако до преди самия Гергъовден се не разлистила гората, то обезателно

сутринта на Гергьовден ще е зелена – необясним природен феномен, който и сам съм видял неведнъж.

Великден

Както празника Коледа е неделим от народното разбиране от Бъдни вечер, та дори и от някои макар и по-дребни обичаи преди него, така и Великден е немислим без празниците и обичаите през т.нар. „Страстна седмица“. Великденското празнуване започва почти още от **Великата сряда**, когато започва великденското чистене, а някъде и боядисването (почервяването) на яйцата. Червенето на яйцата обаче е обичай на Великия четвъртък. Тази работа въщност е цяло тържество и радост както за възрастни, така и за деца. Същинското настроение за Великден започва с виждането на червено яйце.

Предвеликденските празници от Страстната седмица са забележителни със засилена църковност: Великите четвъртък, петък и събота са дни, през които народът не само посещава масово църковните служби, ами с необикновена искреност преживява великата трагедия на Спасителя. Затова пък с чувство на истинско душевно успокоение посрещат драматичната служба на възкресението в ношта срещу неделята. С увереност, че Той „воистина воскресе“, всеки, със запалена свещ в ръка обикаля църквата три пъти и изслушва служението на свещениците.

Забележителен е обичаят да се чукат с червените яйца, било при отблажването, било при други случаи, като ония, чийто яйца

Оцветени яйца за Великден

излизат по-здрави, се чувстват по-горди. Този забавен обичай се практикува най-много от децата.

Легенди и предания

Още от далечното минало хората са проявявали интерес към богатото разнообразие на природата и природните красоти, искали са да знаят повече за историята на образуването на имената на планини и планински върхове, на извори и езера, на реки, крепости, мостове и градища, на църкви и манастири. В многобройни предания и легенди е намирала израз фантазията на народните творци - разказвачи и певци. Вдъхновявани от необичайни случки и събития от всекидневния живот, те създавали върху тяхна основа различни митични истории и с тях обяснявали околния свят.

Общо за всички легенди и предания - митически, исторически, религиозни или битови - е човешкото начало, човешкият ум и сила, които могат да преодолеят всякакви трудности.

Корените на преданията и легендите могат да се търсят и в историческите събития. Завладяването на Балканския полуостров от османлиите и падането на Краището под тяхна власт е оказало невероятно силно въздействие върху творческия дух на народа. Изването на друговерците изтрява от народната памет голяма част от предишния живот и всичко започва от османските завоевателни набези и от борбата за опазване на името и християнската вяра. Летоброенето на имената на много наши планини, върхове, местности и пр. според народната представа започва именно от това тежко време. И никак не е случайно, че в по-голямата си част (макар обагрени митически) историческите предания разказват: когато турците дошли по нашите земи; когато турците започнали да ни завладяват; когато турците превзели; когато потурчили и т. н. Така например, днешния Босилеград е получил името си по крал Бусил, който е бил убит от турците. Село Назърица си е получила името по богатия турчин Назър, който отплатил кървавите данъци на жителите на селото и го превзел под своя власт. Този турчин изпепелява село Орел до основите му и за селото тази нощ представлявала черна нощ – името на село Църнощица. Село Дукат си е получило името по това, че е плащало само по една златна пара – дукат данък на Нишкия паша. Село Караманица е получила името си по името на турчина Караман.

За образуването на карстовия извор в с.Извор е запазено следното предание:

„Източно от селото, на планината Рудината, някога имало голямо езеро, в което живял воден бик. Винаги, когато идвали говедата на околните села при езерото да пият вода, излизал водният бик, изревавал за борба и почвал да се бори с първия селски бик, който излизал на насреща му. Борбата всяко сърцето говедар намислил с хитрост да премахне водното чудовище и затова привързал на края на роговете на най-якия селски бик ножове, па го пуснал срещу излезлия за лята борба воден бик. Дълго време се борили, и най-после селският бик успял да разпори корема на водния, и последният побягнал да се скрие в водата. В това време и говедарят хвърлил тоягата си подир него, но така

силно махнал, че тя паднала в средата на езерото. Завчас езерото се развълнувало, завряло като вряла вода в средата си, покрило се с кървава пяна, а след малко водите му почнали да се губят. На другия ден говедарите видели, че водата на езерото била съвсем пресъхнала, а при една бездънна яма стоял подутият труп на водния бик. Изгубилата се езерна вода още същия ден се появила като извори в селата Извор и Горно Уйно. Тоягата на говедаря, която била куха и съдържала в кухината няколко жълтици, спечелени през време на службата му, излязла с водата при с.Извор. Намерил я един селянин и, като не подозирал, че тя крие злато, предал я на говедаря. Последният тогава разказал за историята на своята тояга, и селяните се уверили, особено като им показал и скритите жълтици, че водата на извора им е дошла от пресъхналото вече езеро.⁴⁶

В някои от историческите предания и легенди могат да се съзрат действителни исторически събития, станали в определено селище, местност и време, както и имена на исторически личности, играли роля в съдбините на нашия народ. Към тях обаче има толкова измислени ситуации, поетически напластвания, поверия и суеверия, че истината едва прозира. И въпреки това в преданията и легендите, в народните песни може да се почувства неписаната героична история на босилеградския народ, създавана през вековете, съхранила до наши дни най-хубавите духовни качества на нашенеца: любов към род и родина, към бащино огнище, към мирен труд и живот, любов и вяра в правдата и свободата.

Много писатели и литературни творци от тези краища са записали много от легендите. Един от тях е и писателя Симеон Костов, който е описал повечето от тях. В неговата книжка „Вълшебната фея“ чрез разкази той е записал легендите за селата Назърица, Доганица, Дукат, Любата, Църнощица и пр. Освен за селата той е описал чрез легендите и многото топографски имена от тези краища – Вильоколище, Бесна Кобила и др. Освен Симеон Костов има и други литературни дейци описвали народното творчество и по този начин запазили го от забрава.

⁴⁶ Захариев, Й. „Кюстендилско краище“, София, 1918 г., стр. 46 и 47.

Народни носии

Босилеградското краище се отличавало по народното си облекло дълги времена от другите краища. По своя характер носията е всекидневното работно облекло, което чрез художествена украса придобива празничен вид. Отличава се с изключителната си практичност при трудова дейност, традиционни обреди или празненства. Но общо взето носиите в Босилеградско са от групата на западно-българските носии. Носията бива мъжка и женска, празнична и всекидневна.

Женска народна носия

Женската народна носия в Босилеградско е от саичните носии. Основен белег е саята – дълга, разтворена отпред дреха, като предниците ѝ обикновено се закопчават в областта на гърдите. На разни места саите са безръкавни или с дълги и долактени ръкави. Изработени са или от едноцветна (черна, бяла, зелена) или пък от пъстра на ивици домашна тъкан. Препасана винаги с престилка, саята не се отличава от сукмана. Затова и в случаите, когато е от едноцветен плат, тя е украсявана като него – главно по пазвите. По кройка саята в много случаи е еднаква с сукмана само дето предницата ѝ е разцепена по цялата ѝ дължина. Това е особено характерно за дългите саи, пригответвани от дебел домашен шаяк и от други тъкани. В останалите случаи предницата е от отделни изкроени платове, съшити с гръбния при рамото.

Интерес със своята несложност е белият вълнен или козиняви и безръкави клашник, най-старинен вид на саята.

Друга особеност на саичената носия е в престилката (скутаче) от ивична пъстра вълнена тъкан. Съшита е от два хоризонтално сложени плати с пошироки ивици, с килимени мотиви в двата края. Тази престилка е достатъчно широка да покрие цялата предница и бедрата отстрани.

В началото на XX век женската народна носия се сдобила с нов моден детайл, който се носи на гърдите – *нагръденник*, наречен още *преклопче*. Изработва се от копринена или памучна плат с ярък цвят – червен, жълт, син и пр. Над преклопчето се носят редове жълтици или огърлици от мъниста.

Съставни части на саята са още вустата, кошулята (с дантелени ивици), наръквици, пояса и забратката (шамия, яшмак) ушита от копринен плат.

На краката се обуват свински опинци.

Женска народна носия – Сая

Мъжка народна носия

Мъжката народна носия в Босилеградско е по-проста за разлика от женската носия.

Преди мъжете са носили кълчищни ризи, дълги до коленете, с широка без копчета яка, та гърдите са стояли открыти. Ръкавите също са били широки. Върху ризата са обличали *антерия* – вълнен елек с ръкави. На краката обличали *беневреци*, ушити от домашен бял шаяк. Беневреците са шити така, че в горната част да са широки, а в долната тесни. Покъсно беневреците са отстъпили място на *потурите*, които за разлика от тях са черни, да не се види когато са изцапани от всекидневните задължения.

Съставна част на мъжката народна носия е и *кошулята* (риза), ушита от домашно платно, с яка и дълги, широки ръкави. За разлика от предишните ризи, тя е по-къса, до над коленете и на гърдите се закопчава с копчета. Вместо антерия, върху ризата се облича джилетка.

Потурите се опасват с пояс, дълъг 4-5 метра. Поясът се опасва стегнато, внимателно надиплен около кръста, като често е пристяган допълнително с тесен ремик.

На краката се обуват бели вълнени чорапи и свински опинци, а на главата се слага черна или бяла агнешка шапка.

Мъжка народна носия

Днес в Босилеградско няма семейство което да не разполага с народна носия, която се пренася от поколение на поколение. Те се обличат само по повод различни тържества и празници, да се отговори на традицията и да се запази същата за бъдещите поколения.

Народни танци – Хора

Хорото (в Босилградско – *оро*) е игра, движение на тялото, главно на краката, под определен ритъм, при съпровод на музика или песен. Хорото е колективен танц, при който участниците се подреждат в кръг, линия или други формации. В зависимост от състава на изпълнителите народните танци биват: смесени, мъжки и женски.

Фолклорна група от Босилеградско на събора в с.Извор⁴⁷

В зависимост от външната форма, предимно на хората и лесите, се различават водени (отворени) и сключени (затворени). Ритъмът на различните хора варира от бавен до бърз, като превес има неравнodelният такт. Първият в хорото се нарича „Танцоводжса”, а последния е „Опашкар”. Кой ще е танцоводжа няма правило, но би следвало да биде онзи, който най-добре играе.

Тримеждието позволява навлизането на различни хора, от различни култури у нас. Така по Босилеградско се играят български, македонски, сръбски хора. Най-танцурано хоро е Ръченицата. Обикновено е в размер 7/8. Представява много преплитания и спъвания на краката, затова трудно се научава, но „щом сърцето чуе ръченицата, краката сами почват да се движат”.

Други застъпени хора са Шопско хоро, Елено моме, Селско хоро, Ужичко хоро, Чачак, Власинка и др.

Босилеградчани винаги са се отнасяли към хорото с особена почит и любов. В чест на него, а с цел на забавление и забравяне на тежкия живот, се организират много фестивали. Несъмнено най-големия фестивал е международния фолклорен фестивал „Босилеградско Краище пее и танцува”.

Тази година (2011) той бе организиран за първ път (иначе трети) в голям мащаб,

Официалното отваряне на фестиваля „Босилеградско Краище пее и танцува” 2011 г.

⁴⁷ Снимка Мартин Ангелов

с участието на над 600 танцьори от 4 държави. Главната цел на този фестивал е укрепването на сътрудничеството между различните народи и етнически групи чрез представяне на богатото им културно наследство.⁴⁸

Организират се и други фестивали на танците, главно за отбелязване на празниците, както църковни, така и държавни. На 21. септември се отбелязва деня на град Босилеград и този ден не минава без участие на фолклорния ансамбъл към Центъра за култура. Великденските празници, когато се провежда детското състезание - Великденски турнир по чупене на яйца, също не минава без съпровождането на фолклорни танци от страна на ансамбъла.

Фолклорния ансамбъл „Босилеград“ е основан през 1982 година. Днес той се състои от три фолклорни формации: детска, средна и младежка. Всяка от тези формации има свой собствен репертоар, съобразен с възрастта и танцуналните умения на изпълнителите в нея. Главен художествен ръководител на ансамбъла е хореографа Сашо Радованов. Репертоарът на ансамбъла е изключително разнообразен. Танците, които са включени в него, претворяват на сцената цялото богатство от ритми и движения, които съществуват в българския, сърбския и македонския танцов фолклор. Фолклорният танцов ансамбъл разполага с гардероб от народни носии и аксесоари. В своята над 30-годишна история ансамбъла има стотици участия в страната и чужбина.

От обредните хора са познати лазарските и сировскарските хора. Чрез тези хора пропъждат се болестите и злите духове, пожелават се здраве, щастие, любов. В миналото са били доста разпространени по Босилеградско. Лазарските хора са се играли главно от жени на празника Лазарица, когато момичета са ходили от домакинство на домакинство и танцували различни хора съпроводени от песни. В зависимост от домакините имало е различни песни: песен за мома, за ерген, млада невеста и пр. В песните е навлизало и всекидневието на стопанина – земеделието, добитъка, така има и песни за плодородие, добър приход и т.н. Днес „Лазарици“ по Босилеградско няма. Останали са само сировскарските обичаи и хора, практикувани главно от деца, до като в миналото в сирова са ходили ергени, които са пеели и танцували в съпровод на песни със почти същото съдържание като лазарските песни.

Центрър за култура Босилеград

Фолклорен ансамбъл „Босилеград“

⁴⁸ сп. „Братство“, 2319 бр., стр. 5, септември, 2011 г.

Народни инструменти

В Босилеградската народна музика се използват 5 основни народни инструмента – дудуче, гайда, кемене, тарабука и тъпан. Материалите, от които са произвеждани тези инструменти са най-често дърво, кожа, в отделни случаи при струнните волски или конски косъм, метал.

Гайда

Тя представлява комбинация от цев за дуране в мех от агнешка, ярешка или овча кожа, цев за произвеждане на тонове, наричана гайдурка, и пърдало – цев, издаваща винаги постоянен бурдониращ тон, който придружава мелодията. В основата на цвята духало има кожена клапичка, която не позволява обратното движение на вдухвания въздух. Гайдурката е със седем или осем дупки (едната за палеца на горната ръка), с дължина почти колкото да се съберат дупките. Пърдалото е дълга цев, обикновено триставна, но е без дупки. Музикалната специфика на гайдата е не само в общата ѝ конструкция, но и в звукотворния механизъм, който е от писката – свирка, сложена в началото на гайдурката и на пърдалото.

Кемене

Представлява крушовидно очертана с издуто дъно копанка, покrita отгоре с тънка дъсчица. На дъсчицата има две симетрично изрязани резонаторни дупки (полукръгли, четвъртити, продълговати или други). Между тях покривката е съединена с дъното чрез ниско стълбче. Сравнително късият ѹ гриф е естествено продължение на копанката. Струните са от тел и са закачени на издатък при долния край на копанката. Обтегнати са с високи ключове в края на грифа. При резонаторните дупки струните са допрени с дървено столче (магаре). Звукът се изтръгва от струните, които се търкат с лък. Грифът на гъдулката не е градиран и тоновете се получават по усет, като струните се притискат леко с пръстите на лявата ръка. Обикновено струните са три, от които две са мелодийни, а третата- бурдонираща. Лъкът е от дървена пръчка с обтегнато на нея спонче от конски косми.

Тъпан

Тъпанът представлява цилиндрично дървено тяло с диаметър от 30 до 60 см и височина от 25 до 50 см, на отворите на който са опънати кожи. Кожите са захванати с дървени обръчи и посредством зигзагообразно прекарано през тях въже биват обтягани или отпускани.

Настройването на инструмента става с натягане на въжетата. Звукът се произвежда с удари по кожите посредством палки. Палките са две: едната представлява къса дебела дървена пръчка наречена "тупанарка" и другата тънка, дълга пръчица. Изпълнителят държи тъпана на колан през рамо докато свири.

Храна

Храната в миналото по Босилеградските краища е била много оскъдна. Но днес обаче, тя е по-разнообразна, поради навлизането на много хранителни продукти в кошниците на семействата, главно преработени в хранително-вкусовата промишленост. Освен това, понеже Босилеградчани са традиционни, пред всяка къща все още има по една малка градина, в която се отглеждат основни зеленчуци.

На трапеза в Босилеградско не може да се сяда ако няма хляб. Хлябът (в Босилеградско се нарича леб) е основна храна. „*При тая студена вода човек трябва съл леб да донесе, нищо друго не му трябва*“⁴⁹ В Босилеградско не казват „Закусихме, обядвахме, вечеряхме“, а казват „ручаме леб“. Хлябът тук се боготвори; най-голям грах прави онъ, който съзнателно хвърли хъб или пък го стъпче. По различните части в общината хлябът е различен и с различен вкус, (говорим за домашно изпечените хлебове), защото се прави от различни съставки.

Едно от любимите ястия на Босилеградчани е зелникът.⁵⁰ Той се приготвя от пшенично брашно, от което се разсукват кори. Една кора се разсуква по-дебело и върху нея се слага зелето (през зимата кисело зеле и лук, през пролетта коприва или киселец и лук, а през лятото и есента – тиква и лук) и се покрива от горе с по-тънка кора. Между тях по периферията на кръга се слагат по-тънки събрани на куп и набрани кори. Долната и горната кора се завиват около зелето, та така се образува рубок – центъра на зелника, най-вкусния. В зависимост от сезона (главно през зимата) върху зелника от горе се слагат жмерки – нарязани парчета сланина и когато се пече зелника от тях потича мазнина върху зелника, което го прави двойно по-вкусен. Един зелник никога не се консумира без кисело мляко или сирене.

Много рядко по Босилеградско се използва прясно месо – само когато се коли курбан. Зимно време, обаче, всяко семейство слага на трапезата сушено месо, което се суши в късна есен, когато се колят свинете. Сушеното месо се готови със кисело зеле. Това ястие се нарича *вариво*.

От спиртни напитки най-много се употребява ракия. Пие се по всяко време – преди хранене, когато има гости и пр. Не може едно празнество в Босилеградско да има ако няма ракия. С нея хората се раждат, женят и умират. Виното много по-рядко се консумира.

Босилеградчани са много готовлюбиви хора. Няма семейство, което не би приютило, на хранило някого. Когато дойдат гости на трапезата се слага най-доброто и най-вкусното, което се намира у дома. „*Оно се видело, че няма да те прегостиме, ама земи си, не се срамуй*“ – постоянното подканване на домакините към гостите си. Та така заповядайте.

⁴⁹ Захариев, Й. „Кюстендилско краище“, София, 1918 г., стр. 97.

⁵⁰ Захариев, Й. „Кюстендилско краище“, София, 1918 г., стр. 98.

Строителство – някога и сега

Строителните обекти и начините на строене през годините много са се променили. Традиционните начини на строене са се запазили само по някои села и се практикуват само от стари хора. Както на всякаде така и в Босилеградско, местността, обичаите, традициите, поминъка и нравите на хората са сложили специфичен отпечатък върху строителните сгради.

По Босилеградско са се строили различни типове къщи. В началото на XX век е имало три типа къщи:

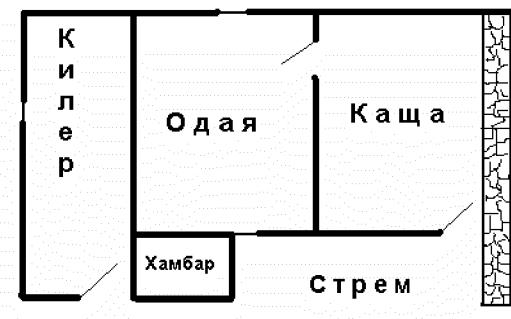
- ✓ Сlamенна къща – едноетажна, със или без комин, със земник или без, в зависимост от терена;
- ✓ Керемидни къщи – едноетажни със комин (рядко без комин) и
- ✓ Нов тип къщи – едноетажни и двуетажни керемидни къщи със комин и със земник.

Големината на къщите е била в зависимост от големината на семейството. Старат се правоъгълно, за разлика от преди Освобождението, когато са се строили елипсовидно. Правоъгълника, който къщата заема е с 8-10 до 12 метра дължина и 6-8 метра ширина.

Всяка къща от този тип е разделена на две отделения:

* Къща (куйка, каща, мутвак) и

** Одая или соба.

Фиг. 16. План на къща от сламенния тип

В повечето от този тип къщи под одаята има земник, който заема площ колкото тази на одаята, рядко е по-голяма. Ако няма земник в повечето случаи се прибавя трето отделение, наречено килер, много малко по площ от другите две. Четирите стени на земника се строят с камъни, отгоре хоризонтално се поставят греди, върху които е подът на одаята. Оттук нагоре се издигат стените на одаята и мутвака; както тя, така и външните стени са паянтови: между отвесно поставените диреци и наклонено се слагат паянти и се изплита плет, който се замазва с кал два пъти или три пъти. Върху одаята винаги има таван, а върху мутвака не. В мутвака се намира огнището, обикновено в средата, а в някои къщи се намира до стената. Тези къщи, в които огнището е по средата на мутвака нямат комин.

Старите керемидни къщи, колкото и да ги е имало, имат план и разпределение както описаната по-горе сламен тип къща. Разликата се състои в това, че керемидния тип къща е с по-здрави основи, защото керемидите са по-тежки отколкото сламата. Всяка керемидна къща има зимник и комин. Освен това, като новитет, в някои къщи има и трето, съвсем малко, отделение, наречено *килер*.

Преди Освобождението е имало само в три села (Босилеград (тогава е бил село), Извор и Долна Любота) по една керемидна къща на два етажа.

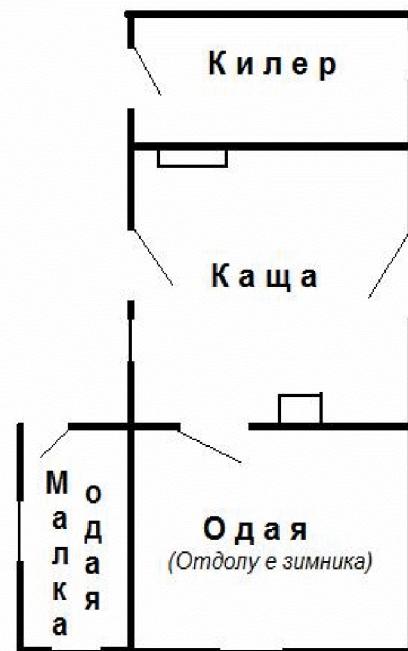
Доколкото може да се издири, керемидни къщи по Босилеградско за първ път са се правели в село Брестница, а после в село Райчиловци. Последното село има добра пръст за керемиди и дълго време оттук са изнасяни такива за почти всички села. По-късно майстори от село Райчиловци започват да правят керемиди и в други села.

Откакто керемидите добили широко разпространение и типа на къщите в някои села започнали да се променят. Започнали са да се строят и къщи на два етажа, но в планинските села за дълго време си остават къщите с по един етаж. Щом къщата е на два етажа, тя непременно ще има балкон (в някои села балкона го наричат *Къошка*), а някои имат и по два.

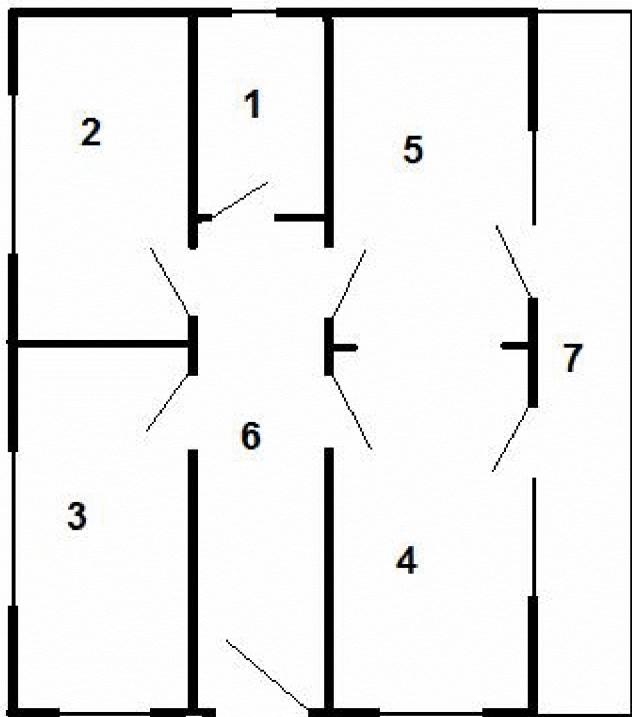
Съвременните къщи в Босилеградско общо взето са са еднакви. Отделенията са едни и същи и биват с един, два, три и повече етажа и обикновено разпределението на отделенията са еднакви на всеки един от етажите. Материалите, които се използват за строене са: цимент, желязо, пясък, вар, дърво, тухли. Къщите се покриват с керемиди.

Фиг.17. План на къща от керемидния тип

Фиг.18. План на къща от новия тип къщи

1. Баня;
2. Детска стая;
3. Спалня;
4. Хол;
5. Кухня;
6. Коридор;
7. Тераса;

Фиг.19. План на етаж на съвременна къща

Всяка съвременна къща има земник под цялата площ на пъвия етаж и е разделен на отделни помещения и обикновено в едната част, в едно от отделенията, е поместен гаража.

* * *

Културното наследство е иманентна ценност на обществото, чието значение непрекъснато ще нараства през XXI век. В условията на глобализация, наследството все повече ще определя избора на средата и качеството на живот. Трябва да го схващаме като мощен ресурс за духовно оцеляване, но също и като незаменим ресурс за устойчиво развитие.

Културното наследство на Босилеградско е огромно. То трябва да се опознае, защото е много разнообразно и е част от културата на всички балкански народи. В културата на Босилеградско се явяват черти на култури и от други краища, което означава, че Босилеградския край и в миналото и днес не е изолиран.

С времето традициите във Босилеградско започват да се забравят. Много от младите хора не са запознати с културното наследство на нашия край, затова трябва да има хора, които да го запазят за бъдещите поколения.

VIII

Проблеми и тенденции в развитието на община Босилеград

Проблеми на „тремеждието“

Проблемите на община Босилеград се отразяват най-вече в нейното периферно географско положение. Тя от две страни е обиколена от държавни граници, а от останалите две от планински масиви, които са бариера за изграждане на подходяща пътна инфраструктура, а в това число и развитие на стопанството ѝ. Незаетост, екстензивно стопанство, застарело оборудване, липса на планиране и много други, са причината за западането на общината.

Проблемите, които днес се изразяват в развитието на общината, са и историческо последствие от различни договори, на различни страни в миналото, които не са вземали в предвид живота и бита на населението около границата. В миналото, по граничните преходи са се организирали събори, на които са се събирили Босилеградчани останали зад граница и преселници от общината. Тези събори от скоро пак станаха актуални, които са и единствения туристически доход на общината. През 2011 година общината организира 4 гранични събора – в Славче, Голеш, Жеравино и Бобешино. Събора в Голеш организират съвместно общините Босилеград, Кюстендил и Крива Паланка.

Откъсването на Западните покрайнини от България (1919) прекъсват естественото развитие на района. Много села са разделени. Големи трудности има населението, на които имотите остават отвъд границата и трябва да преминава и да ги обработва. Затова особено значение придобиват селските събори, които се провеждат в района на държавната граница. Първото свиждане на местността „Славчето“ (с. Извор) се провежда през 1956 година. Постепенно съборите придобиват комерсиален характер, на които се търгуват дефицитни стоки.

Крахът на комунистическата система създаде възможност за по-свободно движение. Безвизовият режим между България и Югославия създаде предпоставки за ежедневно преминаване на границата, но този път свободното движение беше поставено в условията на финансовите възможности. Пограничните пунктове преживяха небивал разцвет по време на югоембаргото. Търговията и контрабандата бяха основно препитание за много хора от двете страни на границата.

Промените в Република Сърбия и Черна Гора, целта на която е демокра-

„Славче“ в село Извор

тизацията на държавата и включването ѝ в евроинтеграционните процеси, неминуемо преминава през подобряване на отношенията със съседните държави. Определено изкуствено и с видима доза недоверие започнаха първите по-серииозни самостоятелни контакти в пограничните общини. Европейският съюз предложи изпитани практики, сред които създаването на еврорегиони, реализация на проекти по трансгранично сътрудничество и др. На фона на изключително бедното и застаряващо население в непосредствената погранична зона и на полуобезлюдението и в трудно икономическо положение най-близки погранични градове Кюстендил, Босилеград и Крива Паланка започнаха административно-управленски опити за подобряване на контактите и отношенията.

Главните вътрешни проблеми на общината се отразяват главно в обезлюдяването и застаряването на населението, влошаването на съотношението между работещото и неработещото население, нездадоволителното състояние на техническата, социалната и транспортната инфраструктура, небалансираното развитие между урбанизирана градска и неурбанизирана селска територия, неразвити системи за събиране (включително разделно) на отпадъци, тяхното транспортиране и съоръжения за третиране на отпадъци и пр. Общината разполага с обекти, които до скоро бяха центри на стопанското развитие, а днес са с нулева използваемост. Тези обекти могат да се смятат като база за развитие на стопанството в близко бъдеще (Нпр. Фабрика Чарапара с площ 2.420 м²).

Общината трябва да се стреми да запази и развие силните си страни, като основно използва съществуващите сериозни възможности. Същевременно прецизно трябва да подберат такива проекти, които не са рискови и целят справяне или ограничаване на слабите страни на общината.

Фабрика Чарапара

STEP анализ⁵¹ на община Босилеград⁵²

<p>СОЦИАЛНИ ТЕНДЕНЦИИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Намаляването на раждаемостта • Миграция на населението към селата и по-големите центрове • Намаляването на населението в планинската част, а увеличение в равнинната част на общината • Застаряване на населението • Липса на интерес в младите за брак • Напускане и оставяне на старите от страна на децата да живеят сами • Постепенно умиране на селата • Все по-трудно снадбяване на селското население • Увеличение на броя на безработните • Спад на жизнения стандарт • Способност за адаптиране към международните стандарти • Традиционно гостоприемство 	<p>ТЕХНОЛОГИЧНИ ТЕНДЕНЦИИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Остаряла технология в промишлеността • Остаряла механизация и оборудване • Въвеждане на нови аграрни технологии и механизация в селското стопанство • Въвеждане на компютърни технологии и използването на Интернет • Подобрена комунална инфраструктура • Подобрена телекомуникационна мрежа (цифрова централа) и нараснал брой на мобилни телефони
<p>ИКОНОМИЧЕСКИ ТЕНДЕНЦИИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ръст на малки и средни предприятия • Нисък национален доход • Доходи под средните за страната • Почти пълна приватизация • Спад на производство • Преференциално третиране на общината от държавата • Слабо адаптиране към пазарната икономика • Увеличаване на интереса на селскостопанските производители за увеличение на селскостопанското производство • По-лесен пристъп до фондовете за инвестиции 	<p>ПОЛИТИЧЕСКИ ТЕНДЕНЦИИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Голямо влияние на политиката върху социалния и икономическият живот на гражданите • Присъствие на националните и етническите малцинства в политическия живот • Засилване на регионалното сътрудничество

⁵¹ STEP анализ – Анализ на тенденциите за изменение на социалните, технологичните, икономическите и политическите фактори;

⁵² „Стратегија развоја општине Босилеград 2006-2011“ стр. 23

Тенденции в развитието на община Босилеград

Бъдещето на една община зависи преди всичко от волята и решимостта на нейните жители да я запазят и превърнат в привлекателно и удобно място за пълноценен живот.

Представителите на общината правят много усилия за подобряване на жизненото равнище на населението, което в последните десетилетия внезапно се влоши. С тази цел общината работи по много проекти, в които участие взимат различни правителствени и неправителствени организации. Много от проектите, планирани за последните години, бяха реализирани.

Най-голямо внимание бе обърнато на селското стопанство. През 2011 година стартира проекта „Градинари”, който реализира неправителствената организация „Оптимист”. С този проект бе дадено на 25 социално застрашени семейства от ромски произход безвъзмездно земеделски площи в Райчиловско поле, с цел да произвеждат зеленчуци за собствени нужди и по този начин да си облекчат трудното материално положение.

За подобрене на уменията си, няколко селскостопански производители посетиха селско-стопанския панаир в Нови Сад, който се състоя от 14 до 21 май 2011. година. Тази инициатива бе поткрепена от общината, която подсигури превоза.

За да се подобри животновъдството в общината, тя вложи много средства за откриването на ветеринарна амбулатория, която сега поема грижата за здравната защита на животните.

През 2011 бяха направени няколко опита да се приватизира общественото селскостопанско предприятие „Напредък“. То разполага с кланица в града, обекти на овцефермата в с.Радичевци, с.Горна Лисина и с. Църнощица, коопоративни домове в няколко села, земеделски и други площи с обща стойност от 73 383 362 динара.

ПРОГРЕС (програма за европейско сътрудничество с общините) и Босилеградската община подсигуриха 18 miliona dinaara за реализация на проекта „Центрър за предоставяне на услуги на гражданите в общинското управление“, както и за купуване на камион за смет и подобряване условията за изкарване на боклука от града и с.Райчиловци.⁵³ Освен в този, ПРОГРЕС е участвал и във финансирането на други проекти с цел подобряването на жизненото равнище на Босилеградското население.

Канцеларията за устойчиво развитие на неразвитите райони и общината разработват проект за изграждането на път от Босилеград до планина Църноок с цел развитие на планинския туризъм в общината. Планината има прекрасни възможности и за зимен и за летен туризъм.

Несъмнено най-големия проблем на нашата община е незаетостта. С цел намаляването на същата и подобряване на финансовата ситуация на насе-

⁵³ сп. „Братство“, 2326 бр., стр. 5, октомври, 2011 г.

лението, Национална служба по заетост обявява различни конкурси за различни проекти, в които незаетите би се ангажирали за определен период от време (обикновено 3 до 6 месеца). Освен тези, НСЗ обявява и конкурси за самозаетост, откриване на нови работни места, ангажиране на стажанти до 30-годишна възраст, професионална практика, обучение на безработни лица за нуждите на работодатели и пр.

На 6 май 2011 година бе открит граничен преход „Голеш-Голема Църцория“ на сръбско-македонската граница. Прехода официално откриха министрите на вътрешните работи на Сърбия и Македония Ивица Дачич и Гордана Янкуловска. Така се сбъдна голямата мечта на местното население, което сега свободно може да минава границата, да отиде на лекар, да обработват имотите си, останали отвъд границата през 1992 година, да посещават своите близки и пр.⁵⁴

ПБИЛД – Програма на ООН за опазване на мира и за развитие на общините в Пчински и Ябланишки окръг, и Босилеградската община съвместно реализират проект, чиято цел е да облекчи живота на старите и болни хора в селата, във вид на подсигуряване на временен престой, оказване на медицинска и друга помощ и пр. Реализатор на този проект, със стойност от 1 896 583 динара, е Центърът за социални грижи.⁵⁵

Община Босилеград усилено работи да подобри иначе тежкия живот на своето население, кандидатства с различни проекти по различни конкурси, търси партньори от различни държави и пр. Основните цели са да се увеличат доходите на населението, които са далече под средните за страната, увеличаване на интереса на селскостопанските производители за увеличение на селскостопанското производство, ръст на малки и средни предприятия, въвеждане на нови аграрни технологии и механизация в селското стопанство, засилване на регионалното сътрудничество и пр.

* * *

Развитието на община Босилеград е обусловено от много фактори, както природни и обществени, така и социални и икономически. Развиваща се до неотдавна в планово стопанство, общината е постигнала значителни успехи в много от сферите на стопанството – транспорта, химическата и хранително-вкусовата промишленост. В периода на преход от планово към пазарно стопанство, много от предприятията бяха приватизирани. С този процес значително спадна обемът на промишлената продукция. Същевременно бързо нараства делът на частния сектор.

По настоящем, община Босилеград е стабилна, с развиваща се пазарна икономика, но за да се отбележи растеж са необходими значителни инвестиции в инфраструктурата, в човешкия капитал и развитието на бизнеса.

⁵⁴ сп. „Братство“, 2310 бр., стр. 2, май, 2011 г.

⁵⁵ сп. „Братство“, 2316 бр., стр. 5, юни, 2011 г.

IX

Използвана литература

Използвана литература

1. **Вакарелски, Х.** “Етнография на България”, изд. „Наука и изкуство”, С., 1974 г.
2. **Драганова, С.** “Кюстендилски регион 1864-1919”, София, 1996 г.
3. **Дойков, В.** „Сърбия”, Велико Търново, 2008 г.
4. **Дукић, Д.** „Климатологија“, Београд, 1981 г.
5. „Енциклопедийски речник на Кюстендил“, БАН, София, 1992 г.
6. „Известия на исторически музей Кюстендил“, Том VI, Кюстендил, 1993 г.
7. **Захариев, Й.** “Кюстендилско Крайще“, София, 1918 г.
8. **Иванова, В.** „Девойче бело и цървено – сборник народни песни от Босилеградско“, изд. „Братство“, Ниш, 1990 г.
9. **Колев, Н.** “Българска етнография”, изд. „GABEROFF“, ВТ., 2002 г.
10. **Колев, Н.** „Диворастящи гъби и плодове“, изд. „Дионис“, София, 2002 г.
11. **Ковачев, М.** “Краезнание”, изд. „Астарта“, ВТ., 2004 г.
12. **Марковић, Ј.** „Географске регије Југославије“, Београд, 1995 г.
13. **Милошевић, М.** “Географија за 8. разред“, Белград, 1997 г.
14. **Михајловић, Б.** „Власина и Власинци“, Сурдулица, 2000 г.
15. **Мишић, П.** „Малина“, изд. „Драганић“, Суботица, 2000 г.
16. **Младенов, А.**, „Босилеградска гимназия 1941-2001“, Благоевград, 2005 г.
17. **Николов, М.** „Някаде край границата“, изд. „Братство“, Ниш, 1989 г.
18. **Неделков, А.** „Междусъюзническата война 1913 в Кюстендилско и Босилеградско“, Ст. Загора, 2005 г.
19. **Николић, Р.** „Краиште и Власина (Насеља српских земаља, к. III), Београд, 1912 г.
20. „Основа прострног плана општине Босилеград“, ООУР Архитектура и урбанизам – Београд, Београд, 1985.г.
21. **Петров, М.** „Национално-освободителното движение в западните покрайнини /1919 – 1934/“, изд. „Проф. Марин Дринов“, София, 1995 г.
22. **Попов, Ж.** “Кюстендилски окръг-икономика, партии, борби 1878-1918“, Кюстендил, 1992 г.
23. **Павловић, М.** „Географија Југославије I“, Београд, 1994 г.
24. **Павловић, М.** „Географија Југославије II“, Београд, 1998 г.
25. **Павићевић, М. и Х. Ракић** „Лесковачки и Врањански крај – историјско-географски преглед“, Лесковац, 1986 г.
26. **Радовић, В.** „Програм истраживања и експлоатације Pb-Zn руде на подручју Караманице (2007-2015)“, Босилеград, 2007.г.
27. **Стоянов, А.** „Село Горно Търмино – Махала Киселица“, 2004 г.
28. „Стратегија развоја општине Босилеград“, Босилеград, 2006 г.
29. “Становништво према старости и полу, попис 1991.“, Београд, 1992 г.
30. „Попис становништва, домаћинства и станови у 2002. години“, Београд, 2004. .
31. „Мигранти – подаци по општинама, попис 2002“, Београд 2005. г.

- 32.** „Становништво, упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, подаци по насељима“, кн.9, Републички завод за статистику, Београд, 2004 г.
- 33.** „Становништво, национална или етничка припадност, подаци по насељима“, кн.1, Републички завод за статистику, Београд, 2003 г.
- 34.** „Становништво, пол и старост, подаци по насељима“, кн.2, Републички завод за статистику, Београд, 2003 г.
- 35.** „Статистика запослености и заработка“, РЗС, Београд, 2012.г.
- 36.** „Попис становништва, домаћинства и станови у Р. Србији – Први резултати“, Београд, 2011. г.
- 37.** „Укупно и пољоприредно становништво – подаци по општинама 2002. године“, РЗС, Београд, 2005.г.
- 38.** „Школска спрема и писменост – подаци по општинама 2002. године“, Београд, 2003.
- 39.** сп. „Друштвени и привредни развој општине Босилеград“, Пословна политика, Београд, 1984.г.
- 40.** сп. „Братство“, 2162 бр., стр. 2, октомври, 2007 г.
- 41.** сп. „Братство“, 2304 бр., стр. 3, март, 2011 г.
- 42.** сп. „Братство“, 2306 бр., стр. 5, април, 2011 г.
- 43.** сп. „Братство“, 2308 бр., стр. 5, април, 2011 г.
- 44.** сп. „Братство“, 2310 бр., стр. 2, май, 2011 г.
- 45.** сп. „Братство“, 2316 бр., стр. 5, јуни, 2011 г.
- 46.** сп. „Братство“, 2319 бр., стр. 5, септември, 2011 г.
- 47.** сп. „Братство“, 2326 бр., стр. 5, октомври, 2011 г.
- 48.** сп. „Бюлетин“, 51-52 бр., стр. 37-41, јуни, 2007 г.
- 49.** сп. „Бюлетин“, 44 бр., стр. 15-16, септември, 2005 г.
- 50.** сп. „МОСТ“, 135-36 бр., стр. 100-102, Ниш, 1994 г.
- 51.** сп. „МОСТ“, 179 бр., стр. 107-111, Ниш, 2003 г.
- 52.** сп. „МОСТ“, 150 бр., стр. 81-89, Ниш, 1997 г.
- 53.** сп. „МОСТ“, 170-171 бр., стр. 171-176, Ниш, 2002 г.
- 54.** „Военоисторически сборник“, стр.11-14, Бр.4, София, 2007 г.
- 55.** Тодоровић, Д. „Југославија и Балканске државе 1918-1923“, Београд, 1979 г.
- 56.** Терзић, И. „Народне ношње Срба“, Београд, 2008. г.
- 57.** Христов, С. „Мој родни Босилеградски крај Некад и сада – сећања и истраживања“, Карловац, 2006 г.
- 58.** Чолеев, И. „Математическа география и картография“, София, 1996 г.

Данни за автора

Горан Миланов е роден на 18.09.1984 година в град Сурдулица. Основно и средно училище завърши в град Босилеград. След това се записва на Великотърновския университет „Св.Св. Кирил и Методий”, специалност география. Със защитаването на дипломна работа, на тема: „Босилеград – географско-краеведско изследване”, от там излиза като дипломиран професор по география.

